

378
3-11

100 РОКІВ

**НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТУ
ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА
ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

МОНОГРАФІЯ

378
3-11

З ІСТОРІЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: 100-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Монографія

За редакцією В.М. Грома, В.І. Цибульського

Наукова бібліотека НУВГП

738086

430/49

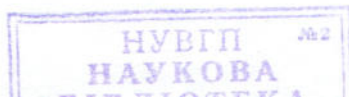
3-11

З історії університетської освіти

738086

Рівне-2015

978-966-664-619-9

УДК 378:93(477)
ББК 74.58:63.3(2Ук)
189

*Рекомендовано до видання вченою радою Національного університету
водного господарства та природокористування.
(Протокол № 9 від 01 липня 2015)*

Рецензент:

Щербак В.М., доктор істор. наук, професор кафедри історії України Київського університету ім. Б. Грінченка.

**Вергунов В.А., Гром В.М., Кагамлик С.Р., Коваленко С.М.,
Московченко В.Ф., Семещук В.М., Філіпович Є.О., Філіпович Ю.Ю.,
Ховрич С.М., Цибульський В.І.**

189 З історії університетської освіти в Україні: 100-річчя Національного університету водного господарства та природокористування: монографія: / за редакцією В.М. Грома, В.І. Цибульського. – Рівне : НУВГП, 2015. – 145 с.

ISBN 978-966-327-325-9

Коллективну монографію присвячено історії Національного університету водного господарства та природокористування в контексті розвитку університетської освіти в Україні. До книги увійшли праці дослідників – учасників Всеукраїнського круглого столу «З історії університетської освіти в Україні: 100-річчя Національного університету водного господарства та природокористування» (Рівне, 14 травня 2015 р.), документальні матеріали, що стосуються витоків університету від заснування 1915 р. у Києві середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища до становлення Київського інституту інженерів водного господарства, переведеного 1959 року у м. Рівне. Значну увагу приділено розвитку меліоративної справи у Наддніпрянській Україні та на Волині, становленню спеціалізованих навчальних закладів, біографіям відомих діячів та учених у галузі водного господарства.

**УДК 378:93(477)
ББК 74.58:63.3(2Ук)**

ISBN 978-966-327-325-9

© Гром В.М. та ін., 2015
© НУВГП, 2015

Зміст

Вступ	4
Вергунов В.А. Відкриття Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища у 1915 році – початок 100-літньої історії НУВГП	6
Філіпович Є.О., Філіпович Ю.Ю. Дослідження початкового періоду історії Національного університету водного господарства та природокористування (київська та одеська гілки)	38
Цибульський В.І., Гром В.М. Штрихи до портретів засновників Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища	55
Коваленко С.М. Життєвий і творчий шлях академіка Г.Й. Сухомела	63
Кагамлик С.Р. Від Києво-Могилянської академії до Університету Святого Володимира	85
Семещук В.М. Видатні постаті в історії меліорації Волині	94
Московченко В.Ф. Від мережі болотних станцій до університету	103
Ховрич С.М. Спогади викладачів і випускників як важливе джерело вивчення історії вищих навчальних закладів України (друга половина XIX – початок XX століття)	107
Документи і матеріали	110

Вступ

У 100-літній історії НУВГП – чимало славних сторінок, сповнених почуттям гордості за досягнуті успіхи в науково-освітній галузі та виробничій сфері. Сьогодні існує потреба концептуального переосмислення та фактографічного наповнення усіх без винятку періодів становлення та розвитку університету. Архівні розшуки, що їх започаткувала у 2005 році завідувач університетського музею Єва Філіпович, виявилися досить перспективними. Величезну за обсягом дослідну роботу провів директор Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН (м. Київ), доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент УААН Віктор Вергунов. Здобуті результати досліджень дозволяли вже в 2010 році відзначити 95-літній ювілей нашого університету.

Життєпис НУВГП розпочинається із заснування у 1915 р. професорами та викладачами Київського політехнічного інституту середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища. У 1920 р. на його базі створено Київський середній сільськогосподарський технікум з трьома відділеннями – агрономічним, гідротехнічним і землевпорядним. З 1922 року, після низки реорганізацій, у Києві діяли меліоративний (інженерно-меліоративний) та землевпорядний технікуми з правами вищих навчальних закладів, об'єднаних 1927 року в єдиний Київський інженерно-меліоративний і землевпорядний (меліоративно-землевпорядний) політехнікум з трьома факультетами – інженерно-меліоративним, культуротехнічним і землевпорядним. У такому складі політехнікум у 1928 р. об'єднано з Київським сільськогосподарським інститутом.

У 1930 р. вищезазначені факультети (меліоративний, культуротехнічний і землевпорядний) започаткували Київський інженерно-меліоративний інститут (КИМІ), до складу якого увійшли студенти Харківського сільськогосподарського, а у 1934 р. також студенти Одеського інженерно-меліоративного інституту. Відтоді навчальний заклад отримав назву Київський гідромеліоративний інститут (КГМІ).

У 1939 р. всі три факультети були об'єднані в один гідромеліоративний факультет. Цього ж року із Київського інституту кераміки і скла було виокремлено торфомеханічний факультет та у

повному складі приєднано до гідромеліоративного інституту. Згодом в інституті організовано також агроеліоративний факультет.

До початку 1940-1941 навчального року у Київському гідромеліоративному інституті функціонували три факультети: гідромеліоративний, агроеліоративний і торфомеханічний.

У період війни КГМІ зазнав великих втрат, але вже на початку 1944 року відновив свою діяльність. У 1957 році інститут було перейменовано у Київський інститут інженерів водного господарства.

З переїздом у Рівне у 1959 р. навчальний заклад поступово розгорнув масштабну діяльність. Під назвою Український інститут інженерів водного господарства (УІВГ) став одним з найвідоміших вищих навчальних закладів водогосподарського спрямування.

Віктор ВЕРГУНОВ

доктор сільськогосподарських наук, професор,
член-кореспондент Національної академії аграрних наук,
лауреат премії НААН "За видатні досягнення в аграрній науці",
директор Національної наукової сільськогосподарської
бібліотеки НААН, м. Київ

Відкриття Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища у 1915 році – початок 100-літньої історії НУВГП

Аналіз досліджень і публікацій. У 2009 р. у Міжвідомчому науково-технічному збірнику "Гідромеліорація та гідротехнічне будівництво" (Вип. 34. – Рівне, 2009. – С. 6–36) автор опублікував статтю «Національному університету водного господарства та природокористування – 95 років: момент істини в контексті становлення й розвитку вітчизняної науково-освітньої меліоративної справи». Приводом для її написання стала пошукова робота у відповідь на лист-прохання ректора Національного університету водного господарства та природокористування професора В. А. Гурина «...надати допомогу у вирішенні питання щодо року заснування Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища, яке ми вважаємо предтечею Національного університету водного господарства та природокористування». У поданому ректором переліку документів з архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади України та Державного архіву Рівненської області, в основному у спогадах студентів та викладачів йшлося про створення училища у 1915 році, але зазначалося, що «...прямої доказової документальної бази не знайдено» [1].

Для мене особисто факт, що Київське середнє сільськогосподарське гідротехнічне училище (КССГГУ) було створено саме у 1915 році, не є новиною. У процесі підготовки до видання монографії, присвяченої видатному вченому-аграрію зі світовим ім'ям, одному із фундаторів Київського політехнічного інституту, тривалий час декану його сільськогосподарського факультету та завідувача кафедри землеробства професору Петру Родіоновичу Сльозкіну (1862–1927), при розгляді як архівних

документів, так і в періодичних виданнях другого десятиріччя минулого століття неодноразово натрапляв на згадку про відкриття при цьому ВНЗ названого училища саме у 1915 році [2]. Про це я наголошував при рецензуванні надісланої статті завідувачки музею історії НУВГП Є. О. Філіпович «Дослідження та становлення Національного університету водного господарства та природокористування» [3]. Побіжно при розгляді загальних підходів наукового вивчення вітчизняної меліоративної справи та місце у цьому процесі одного із видатних українських вчених професора Г.Г. Махова (1886–1952) згадував у спеціальній статті, підготовленій до 75-річчя створення Інституту гідротехніки та меліорації НАНУ [4] та інших публікаціях [5].

Становлення та розвиток меліоративної справи у Російській імперії. Державна потреба у підготовці фахівців меліоративної справи у Росії реально виникла у другій половині XIX – на початку XX ст., коли вже існував певний систематизований науковий багаж знань, що безперечно вимагав і окремої спеціальної освітньої підготовки із загальної системи навчання інженерних та сільськогосподарських кадрів.

Важливу організаційну функцію щодо вивчення меліоративного фонду для отримання необхідних знань і практичних умінь, а також розгортання спеціальної фахової освіти відіграли створені відповідно до указу і «Положення про губернські та повітові земські установи» Олександра II та введені в дію з 1 січня 1864 року в 33-х губерніях Європейської Росії форпости запровадження нового і, головне, як виявилось, – прогресивного для різних складових у країні.

У 1872 р. була створена особлива «Комісія для дослідження теперішнього положення сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у Росії». Серед її рішень – необхідність осушення боліт у північно-західній і західній частинах країни, а в переліку окремих губерній, що позачергово потребували необхідних робіт: С.-Петербурзька, Псковська, Новгородська, Тверська, Ярославська, Мінська зустрічаємо і українську – Волинську.

На виконання рішень «Комісії» у 1873 р. формуються дві спеціальні експедиції для осушування боліт – Західна і Північна. У

район дії Північної увійшли: С.-Петербурзька, Новгородська, Псковська і Прибалтійська губернії. На іншу експедицію було покладено вивчення Полісся. Таким чином, галузеве дослідництво в Україні свої витоки веде з цього ж року. До речі, позитивні наслідки від осушення боліт на Поліссі спонукали згодом покласти на Західну експедицію ще й функції з осушування казенних дач Володимирської, Рязанської, Московської і Тверської губерній.

Але не всі вчені та фахівці того часу сприймали «як панацею» осушення, та й увесь процес проведення відповідних робіт. Як не дивно, особливої критики зазнала діяльність Західної експедиції на чолі з полковником, а згодом генералом Й. І. Жилінським. Так, засновник морфолого-генетичного ґрунтознавства В. В. Докучаєв на доручення Петербурзького товариства природодослідників виїхав на місце проведення наукових робіт цієї експедиції. Як пише С. В. Зонн, тоді ще молодий вчений критично поставився до їх ведення: «...он, в частности, считал, что такие работы должны быть научно обоснованные и вести их следует с учетом особенностей рельефа, геологического строения и метеорологических условий. Только тогда затрата государством нескольких миллионов рублей может дать большой эффект» [6].

Свій висновок у вигляді доповіді Докучаєв друкує у «Працях» товариства [7] та журналі «Отечественные записки» [8]. Жилінський не погодився з критикою юного опонента, про що повідомив у столичній газеті «Голос» у статті «Ответ Докучаеву». Однак наведені аргументи полковника знову не задовольнили Василя Васильовича і у тій самій газеті він повторно обґрунтовує їхню бездоказовість і наполягає, що перед прийняттям рішення провести меліорацію території потрібен великий науковий багаж знань про неї і, головне, мають бути відповідні освічені фахівці для її здійснення. Таким чином, говорячи про професора В. В. Докучаєва як засновника наукового ґрунтознавства у світовому контексті та стосовно України [9], можемо також стверджувати і про його значний внесок у становлення й розвиток теорії і практики меліоративного ґрунтознавства й осушуваних меліорацій у країні.

Однак з часом усі суперечки владнались на користь доцільності проведення в різних регіонах осушуваних меліорацій, зрозуміло із відповідним накопиченим науковим доробком. З 1903 р. всі

осушувані роботи переходять у відання Відділу земельних покращань Департаменту землеробства Міністерства землеробства та державних маєтностей. Після реформи сільськогосподарського відомства у 1905 р. і створення окремого Головного управління землеустрою і землеробства активізувалась державна зацікавленість мати більше сучасних знань про ведення меліораційної справи в країні та сільськогосподарське використання постійно збільшуваних площ осушених земель для вирощування кормових культур. Як наслідок, починаючи з 1907 р. Департамент землеробства увів у практику «...в виду новизны дела, для изучения культуры болот...» командирувати «...лиц, окончивших специальные сельскохозяйственные учебные заведения» до Швеції, Данії і Німеччини з метою «...чтобы по возвращению они могли в качестве специалистов этого дела приступить к показательным работам...» [10].

Згідно з офіційним звітом Відділу земельних покращень, що його подає «Щорічник Головного управління землеустрою і землеробства по Департаменту землеробства» за 1910 р. [11], протягом 1874–1909 рр. у країні було проведено серію різного типу осушувальних робіт. Кількісні показники меліоративних робіт у Російській імперії на 1910 рік становили (табл. 1):

Таблиця 1

№ з/п	Назва осушувальних робіт	Кількість верст
1	Прокладання каналів	10 182,1
2	Розчищено, розширено, спрямовано річок	2 871,6
3	Побудовано мостів і водоспусків	1 429,0
4	Побудовано гатей і доріг	76,7
	Разом	14 559,4

Варто відзначити, що понад 60% усіх видів робіт було виконано в районі дії Північної експедиції.

Щодо діяльності земств у питаннях осушування земель, то, як пише О.Ширяєв: «в период времени с 1870 по 1894 год по вопросу об осушений земские собрания высказались 138 раз, при чем в первое пятилетие по этому поводу высказались только 10 земств, а в последнее – 1890 по 1894 гг. – 25 земств» і додає, що «особое внимание уделили вопросу о необходимости производства

осушительных работ местные комитеты о нуждах сельскохозяйственной промышленности в 1903 году...» [12]. Він же систематизує перелік основних завдань меліоративного характеру, які потрібно вирішити в країні на 1913 р., а саме: 1) болота і заболочені місцевості; 2) водні джерела, ріки та озера; 3) водопостачання в села і селища; 4) обводнення сільськогосподарських угідь; 5) регулювання стоку атмосферних опадів; 6) яри та їх укріплення; 7) утилізація сили течії річок і потоків; 8) культура боліт і 9) торфодобування.

Як і сьогодні, основним призначенням осушених ґрунтів на 1913 р. було «...проведение мероприятий при посредстве правительственных агентов по сельскохозяйственной части ... по организации и культуре кормовой площади». На цілі кормодобування Департамент землеробства виділив 478 000 руб., або на 108 000 руб. Більше, ніж у 1912 р. Додатково надавалось: 1) «пособие» земствам і сільськогосподарським товариством на розвиток лугового та польового травосіяння у розмірі 350 000 руб.; 2) на спеціальні організаційні заходи – 81 000 руб.; 3) вивчення новітньої техніки очищення насіння кормових рослин – 38 000 руб. Як свідчить офіційна звітність, ці кошти використали 277 земств (234 390 руб.) та 27 сільськогосподарських товариств (18080 руб.) Безпосередньо на весь комплекс робіт з осушення пішло 196 007 руб. порівняно з 86 388 руб. у 1912 р. Координацію всієї діяльності в питаннях осушення та використання цих земель на місцях здійснювали: 41 спеціаліст, 44 інструктори і 226 майстрів, із вищою освітою серед них було 62 особи, 27 – із середньою і 228 – з нижчою. Двадцять фахівців пройшли у 1913 р. практику за кордоном, а 49 на території Росії. Чисельність фахівців меліораційної справи у розрізі українських губерній, як видно із табл. 2, складалась із 7 спеціалістів, одного інструктора та 32 майстрів і, зрозуміло, цілковито не могла задовольнити існуючі потреби.

Кількісний поділ спеціалістів-меліораторів у розрізі українських губерній

№ з/п	Губернії	Спеціалісти	Інструктори	Майстри
1	Волинська	1	1	12
2	Київська	2	-	14
3	Полтавська	1	-	2
4	Харківська	1	-	-
5	Чернігівська	2	-	4
	Разом	7	1	32

Для підготовки спеціалістів та інструкторів з культури боліт і лувіництва Департамент землеробства з 1 січня 1912 р. відкрив спеціальні курси при Ризькому політехнічному інституті з витратами у 16 680 руб., а з 1 січня 1913 р. при Московському сільськогосподарському інституті із витратами на організацію – 21 395 руб. Чисельність слухачів при обох вузах становила 20 осіб. Ризька політехніка у 1913 р. чи не перша в країні відкрила спеціалізований «болотний музей», отримавши на це додатково 2 100 руб. [13].

Б.П. Жерве і становлення спеціальної освіти для потреб меліорації. Незважаючи на, здавалося б, позитивні зрушення з боку держави щодо фінансування потреб меліорації в країні, поряд із зацікавленістю місцевих земств і професійних товариств, основною рушійною силою для запровадження на українських землях галузевої освіти стала ініціатива окремих особистостей. Варто відзначити нащадка французьких емігрантів Бориса Петровича Жерве. Завдяки ознайомленню з його фундаментальними публікаціями у періодичних вітчизняних виданнях початку ХХ ст., можу стверджувати, що Київське середнє сільськогосподарське гідротехнічне училище відкрилося саме за його безпосередньої генеруючої участі і головне – компетентної наполегливості. Вагомим був і внесок Одеського відділення Імператорського Російського Технічного Товариства, що, заслухавши доповідь Б. П. Жерве у листопаді 1908 р. про проект проведення I-го з'їзду діячів з меліорації вод і земель півдня Росії, постановив: «созвать I-й южный Мелиорационный Съезд 26 апреля 1909 г. в г. Одесса» [14].

У своєму виступі інженер шляхів сполучення Б. П. Жерве наполягав: «нельзя не сознаться в том, что громаднейшая затрата земледельческого труда на обширных пространствах России пропадает нередко даром, а в большой части не приносит желательных результатов из-за того, что наше водное хозяйство не урегулировано и в то же время, когда целые области страны страдают от избытка воды, – другие наоборот изыскивают ее с большими затруднениями. Таким образом, главнейшие отрасли нашего земледелия, не исключая из него тех высоких культур, которые имеют большое промышленное значение (виноградарство, садоводство, табаководство, огородничество и др.), лишены той основной базы, которая единственно может обеспечить улучшение земледельческой деятельности, повысить ее доходность». Як висновок: «правильная организация работ по водному хозяйству составляет одну из главнейших задач нашего земельного благоустройства» [15]. Для їх розгортання він наполягав «...немедленно перейти от слова к делу ...», бо «если XX век является веком электричества и воздухоплавания, то не следует забывать тех насущных повседневных нужд, среди которых мелиорационное дело – как производительная затрата человеческого труда – является серьезнейшим двигателем для улучшения нашего экономического быта» [16].

Всю систему організації меліоративної справи в країні Жерве поділяв за напрямками: 1) організаційно-адміністративна, 2) юридична, 3) агрономічна, 4) інженерна або технічна і наполягав, що «во всех этих отраслях ... должна быть уравновешенная научная и практическая деятельность» і «соединить все требования этих отраслей знаний, сделать из них гармоническое целое, возможно только путем Съездов...» [17]. А для цього, зрозуміло, були потрібні відповідні освічені фахівці, яких у країні катастрофічно не вистачало від нижчої спеціальної до вищої кваліфікації. Особливо це стало зрозуміло після 35 виступів безпосередньо під час роботи першого з'їзду, що відбувся 26 квітня – 2 травня 1909 року в Одесі. В його роботі взяли участь 200 осіб. Серед його постанов на основну доповідь зібрання, що зробив Б.П.Жерве «Про подальшу організаційну діяльність з розвитку меліоративної справи» було ухвалено: а) створення Південноросійського меліоративного товариства; б) видання два рази на місяць його Бюлетеня;

в) видання «Праць з'їзду».

Другий Південно-Російський з'їзд пройшов з 15 по 20 січня 1912 року в Києві у приміщенні Дворянського будинку, хоча перше його зібрання планувалося провести ще у 1910 році. З'їзд відкрив Київський генерал-губернатор, генерал-ад'ютант Трепов. В роботі з'їзду взяли участь 39 урядових установ, 38 місцевих самоврядних і 15 суспільних організацій. Було заявлено 80 доповідей, а заслухано 60. Працювало п'ять секцій (відділів): 1) меліоративно-технічна; 2) меліоративно-агрономічна; 3) меліоративно-лісова; 4) наукова; 5) організаційна. Спектр висвітлених меліоративних проблем не може не вражати: від Єгипту до штату Айдахо в Північній Кароліні. Я вже не кажу про внутрішньодержавні проблеми та шляхи їх вирішення. Достатньо на зібранні репрезентується вітчизняна меліоративна дослідна справа, що дедалі активніше заявляє про свою необхідність у вирішенні нагальних проблем. Пунктом 16 у частині а) з першої секції або болотної було заплановано: *«в целях дальнейшей мелиорации, осушения болот, развития сети болотных опытных станций с опытными полями при них, а для объединения и планомерной работы таких станций — организацию районных болотных станций»*, а в частині б): *«в виду особенно большого количества болот в Полесье преобразование Минской болотной станций в районную, а в других губерниях этого района организацию местных болотных станций»* [18].

На виконання цього рішення Другого Південно-Російського меліоративного з'їзду в 1914 році у Волинській губернії створюється Сарненська дослідна станція, яка фактично дала відлік інституціоналізації дослідної справи на торфово-болотних ґрунтах в Україні. Землі станції розміщені на болотному масиві, що належить до низинного гіпсово-осокового типу боліт, найбільш поширеному в зоні Полісся та придатному для вирощування сільськогосподарських культур. Серед головних розробок цієї установи – методи осушення та сільськогосподарське освоєння торфових боліт у Західному Поліссі.

Розробкою питань освоєння та використання торфових ґрунтів у зоні Лісостепу України з 1915 року почало займатись Підставське болотне дослідне поле в заплаві р. Супій Золотоніського повіту Полтавської губернії на чолі з відомим фахівцем із луківництва

П. В. Спесивцевим. З 1936 року її діяльність була перенесена у верхів'я р. Супій Яготинського району Київської області у вигляді спочатку Панфіло-Яготинського опорного пункту, а потім Панфільської дослідної станції ННЦ «Інститут землеробства НААНУ».

Серед доповідей п'ятої секції другого з'їзду в Києві знаходимо виступ Б. П. Жерве «Проект організації середнього гідротехнічного політехнікуму на півдні Росії». Зібрання прийняло відповідну постанову з трьох пунктів, а саме: «1) *признать необходимым и своевременным организацию гидротехнических школ с целью создания техников для работ по улучшению земель и вод; 2) поручить Комитету Южно-Русских мелиорационных Съездов, пользуясь указаниями Съезда, подробно разработать тип такого училища и программу его, а также подробности тех оснований, по которым возможно было бы возбудить соответственные ходатайства перед правительственными учреждениями; 3) просить земские управы южного района, областные сельскохозяйственные общества и другие заинтересованные учреждения высказаться по вопросу о школах указанного типа на Юге России и возможности их участия в организации этого учреждения*» [19].

Важливими рішеннями були: 1) організація меліоративного відділу на Всеросійській виставці 1913 року в Києві; 2) затвердження Положень: а) про Південно-Російські меліоративні з'їзди та б) про Південно-Російське меліоративне товариство з розміщенням Правління в Одесі; 3) проведення 3-го з'їзду у Харкові в період 1914-1915 років; 4) всебічне запровадження меліоративних курсів за типом Одеських з 1910 року у вигляді районних (на 1-2 повіти чи 1 губернію). Всіх присутніх на зібранні позитивно вразила спеціально підготовлена виставка, що розміщувалась в шести кімнатах Дворянського будинку по відділах: осушення, дренаж, піщано-яружні роботи, обводнення і зрошення через проекти, плани, фотографії, моделі та інструменти, що використовуються для здійснення меліоративних робіт. Це фактично була перша виставка такого типу в країні, оскільки, наприклад, на Одеському з'їзді розгорнути її роботу так і не вдалося.

Що стосується Одеських курсів для населення, то вони були організовані Південно-Російським Меліоративним Бюро разом із Одеським навчальним округом для народних вчителів. Вони були

досить популярні не тільки в регіоні, а й взагалі на півдні країни. Розробником їхньої програми був Б. П. Жерве. За 1910-1911 рр. шестинедільне навчання на них пройшли 80 народних вчителів із Бесарабської, Подільської, Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній. Крім того, були організовані так звані «летючі курси» для десятників. Усім їм читали такі предмети: «...укрепление песков, оврагов, обводнение, устройство колодцев и других простейших работ, связанных с сельским обиходом в этом деле» [20]. Завдяки роботі цих курсів Б. П. Жерве було відпрацьовано програму викладання для підготовки фахівців меліораційної справи нижчої та середньої ланки.

Виступаючи на Другому меліоративному з'їзді, Б. П. Жерве доводив: «нужно ли доказывать, что нам необходимо среднее техническое образование. Я думаю, что для этого не следует тратить много времени, так как всем известно, что работа не может выполняться одним руководителем с высшим образованием, и от их сотрудников зависит успех дела... Дело это очень глубокое, трудное и сложное... Недостаток в среднем техническом образовании служит причиной многих затруднений при выполнении как крупных правительственных, так и земских общественных мероприятий и проектов, не говоря уже об частновладельческих... Средние гидротехникумы нужны для Управления Земледелия и Государственных имуществ, для землеустроительных комиссий, банков, переселенческого дела и т. д. ...». Він же при визначенні спільності технічних знань для одного спеціального закладу говорить, що вони поділяються на: «1) гидротехнику речную (текучих вод); 2) гидротехнику сельскохозяйственную (мелиорация вод) и 3) гидротехнику портовую» і додає, що у всіх цих знаннях спільним є вода. Серед обов'язкових при утворенні навчального закладу для навчання гідротехніків Жерве виділяв умову, що воно повинно: «...вестись на местах или другими словами в известном районе», бо цим «...эта отрасль знаний отличается от многих других. В ней преобладают местные условия». Крім того, Борис Петрович вважав, що середня технічна освіта повинна бути районною, адже «...только тогда оно будет достигать цели и удовлетворять местные потребности. В этом заключается отличие среднего технического образования от высшего». Цікавою є ще одна думка Жерве щодо значення середньої

гідротехнічної освіти, яка полягала в тому, що вона створюється, «...чтобы учить и самому учиться...». Вона тим цікава, що його бачення проблеми можна вважати піонерськими для країни, бо на той час деякою мірою початкові або «середні» знання в країні можна було одержати тільки на куперівських культурно-технічних курсах, а окремого ВНЗ, який би давав вищу меліораційну освіту, не було. Донський політехнікум, в якому було спеціальне відділення, на той час ще не зробив свого першого випуску.

Б.П. Жерве разом із А.В. Бельським належить пріоритет розробки першої в країні програми навчання для середнього гідротехнічного політехнікуму. Оскільки він мріяв відкрити його в Одесі, то для нього і була підготовлена програма. Організаційно навчання планувалось у трьох класах основних (підготовчих) і трьох відділеннях спеціальних по два класи в кожному.

Відділення загальне:

1. Закон Божий – 1, 2 і 3 класи;
2. Російська мова – 1, 2, 3;
3. Німецька мова – 2, 3;
4. Алгебра – 1, 2, 3;
5. Геометрія – 1, 2;
6. Тригонометрія – 3;
7. Фізика – 1, 2;
8. Хімія – 1, 2;
9. Мінералогія – 3;
10. Геологія–3;
11. Метеорологія – 3;
12. Нарисна і аналітична геометрія – 3;
13. Механіка теоретична і прикладна – 2, 3;
14. Ботаніка – 1, 2;
15. Опір матеріалів – 3;
16. Гідравліка – 3;
17. Креслення геометричне і проєкційне – 1, 2, 3;
18. Будівельне мистецтво – 2, 3;
19. Геодезія – 3.

Відділення річкової гідротехніки:

1. Природні водні шляхи – 4;
2. Дослідження і вишукування рік та їхніх басейнів – 4, 5;
3. Роботи з покращення суднохідних умов річок: а) виправні роботи; б) шлюзування; в) каналізація; г) додаткове водопостачання – 4, 5;
4. Річковий флот – 5;
5. Канали – 5;
6. Землечерпальні та інші машини – 4, 5;
7. Умови побудови і експлуатації водних шляхів – 5;
8. Водні закони – 5;
9. Креслення технічне – 4;
10. Складання проектів, кошторисів і технічної звітності – 5.

Відділення меліоративне:

1. Грунтознавство – 4, 5;
2. Гідрологія і аналіз води – 4;
3. Зрошувальні роботи – 5;
4. Обводні роботи (бурові та колодязні) – 4, 5;
5. Осушення, культура боліт і торфова справа – 4, 5;
6. Умови побудови і експлуатації гідротехнічних споруд для меліорації – 5;
7. Двигуни і механізми – 4, 5;
8. Дренаж – 5
9. Укріплення і облісення ярів і пісків – 5;
10. Закони земельні і водні – 5;
11. Креслення технічне – 4;
12. Складання проектів, кошторисів і технічної звітності – 5.

Портове відділення:

1. Морські дослідження і вишукування – 4;
2. Механізми і двигуни – 4, 5;
3. Спорудження портів і гаваней – 4, 5;
4. Землечерпання у водах – 4;
5. Обладнання території порту – 5;
6. Доки, елінги – 5;
7. Водні закони – 5;
8. Креслення технічне – 4;
9. Складання проектів, кошторисів і технічної звітності – 5.

До такого типу училища, на думку Б.П. Жерве, потрібно було приймати молодь, що закінчувала шестикласне міське училище або нижчу сільськогосподарську школу чи чотирикласну прогімназію. Він також наполягав, щоб предмети гідротехніки були включені в програми підготовки фахівців у функціонуючих сільськогосподарських, залізничних та інших технічних училищах. Борис Петрович вважав, що існує державна потреба запровадити мережу середніх гідротехнічних сільськогосподарських училищ для всієї країни у конкретних регіонах: «для северного района – Петербург, для южного – Киев или Одесса, для восточного – Саратов. Четвертое могло бы быть на Кавказе...» [21]. Не випадково деталізує основні тези виступу основоположника або швидше теоретика середньої меліоративної освіти в Україні, бо з багатьох позицій чи підходів вони не втратили актуальності до сьогодні. Взяти хоча б теперішнє місце або регіон розташування Національного університету водного господарства та природокористування!

Державницькі підходи Бориса Петровича для потреб розвитку меліоративної справи на українських землях не можуть не захоплювати. Він всіляко і на професійному рівні завжди доводив, що ця справа потрібна для країни, незважаючи на велику територію імперії, а для цього, на його думку, необхідні тільки увага й державна підтримка як з боку уряду, так і на місцях. Для початку все потрібно було починати на кооперативній основі. Саме так він наголошує у своєму виступі 26 травня 1911 року на з'їзді діячів дрібного кредиту в Одесі, наполягаючи, що не потрібно чекати кредитів з Петербурга для підвищення продуктивності хліборобства приватному землевласнику і тому «мелкий и средний кредит прямо перенести на места, чтобы сделать его скорым...» [22].

За Б.П. Жерве ідея створення в Одесі спеціальної суспільної організації – меліоративні з'їзди, а також активна діяльність у них як секретаря Комітету та Бюро [39]. Про їхню успішність свідчить збільшення його бюджетів. Якщо у 1909 році він складає 5 тис. руб., то у 1910 р. вже 8499 руб., а у 1912 р. ця цифра досягає 10 тис. рублів [23].

Мало того, Борис Петрович офіційно звернувся до Головного управління землеустрою і землеробства щодо запровадження такої форми розгортання меліоративної справи як з'їзди у всій імперії для

потреб Кавказько-Туркестанського і східних регіонів, на що отримав дозвіл управителя Відділу земельних покращень князя Масальського. Не менш значущою була його роль у проведенні Першого Північного меліораційного з'їзду в Москві. Серед державотворчих рішень цього з'їзду було утворення Державного Меліоративного Банку як гаранта позик для зацікавлених займатися покращенням земель. Кінцевою ідеєю таких зібрань, які, як він вважав належали до районних, було проведення у 1916 році загальнодержавного Всеросійського з'їзду з меліораційної справи [24]. На жаль, таке тоді не відбулося.

Своє державницьке бачення перспектив розвитку вітчизняної меліоративної справи Б. П. Жерве узагальнює у надзвичайно проблемній і для сьогодення статті, підготовленої для № 1 «Мелиорационного журналу» за 1915 р., що виходив щоквартально, починаючи з 1914 р. в Петрограді за його редакцією. Враховуючи, що на той період пройшли вже чотири меліоративні з'їзди, Б. П. Жерве одним із перших у країні ставить питання про проведення **меліоративної реформи** двома взаємодоповнюючими шляхами:

- 1) суспільним, що свою діяльність проводить через з'їзди на місцях та у вигляді районних меліоративних комітетів, а також
- 2) законодавчим.

На першу складову покладалося вирішення питань: «1) *подготовка населения к развитию мелиоративных товариществ и условий деятельности этих мелиоративных кооперативов,* 2) *выяснение местных потребностей водного хозяйства,* 3) *разработки экономических и статистических данных, связанных с осуществлением районных улучшений...*, 4) *выяснение необходимой постепенности порядка осуществления соответствующих мероприятий общепольного значения,* 6) *обсуждение предложений правительственных учреждений по вопросам местного водного хозяйства,* 7) *выяснение причин, затрудняющих планомерное развитие земельных улучшений,* 8) *выработка проектов обязательных постановлений по охране земельных улучшений...*».

Борис Петрович наполегливо доводив, що без бюджетної підтримки меліоративну справу в країні не вивести на достатній європейський рівень («...Сельско-Хозяйственное Ведомство не может

оставаться в положении нейтрального среди поставленных на очередь крупнейших государственных экономических проблем»), а також стверджував: «пора установить понятие, что **мелиорация – это не роскошь**, которую можно отложить и даже вычеркнуть из обихода. По нашему глубокому убеждению, **мелиорация – это насущная потребность** современного сельскохозяйственного уклада, когда результаты ее учитываются с арифметической точностью. Мелиорация создает **кормовые средства** и служит источником развития промышленного скотоводства. Она же создает **отечественный хлопок** для огромной отрасли промышленности. Поэтому к ней следует приступать не только тогда, когда у государства имеются свободные денежные средства, но и в то время, когда эти средства ограничены. На мелиорацию можно **занять деньги**, так как эта операция, требуя средств – создает их на бездоходных землях» [25].

Здається, що і для нашого часу основні з цих положень актуальні для законодавчої й особливо виконавчої гілок влади щодо перспектив меліорації в Україні. Але важливою відмінністю порівняно з початком ХХ ст. є те, що країна має достатній науково-освітній потенціал для ведення екологічно збалансованого сільського господарства на меліорованих ґрунтах. На 1915 р. всі ці питання неможливо було на достатньому рівні вирішити, багато в чому через відсутність галузевих фахівців усіх рівнів. Як виявилось, великою проблемою була відсутність і кваліфікованих учителів для їх підготовки. Тому ідея Б.П. Жерве, озвучена на Другому Південноросійському з'їзді в Києві у 1912 р. щодо відкриття середнього гідротехнічного політехнікуму, «розтягнулася» на три з половиною роки до остаточної реалізації. Безперечно, ще одним фактором, що завадив швидшому відкриттю Київського середнього гідротехнічного сільськогосподарського училища, стала Перша світова війна 1914 року.

Роль та значення Київського політехнічного інституту. Поява Київського середнього гідротехнічного училища із сучасних позицій може розглядатись як елемент розвитку вітчизняної агроінженерної освіти, що яскраво простежується через діяльність створеного у 1898 р. Київського політехнічного інституту. На момент появи, цей вуз організаційно увібрав у себе все найкраще, що було притаманно такій системі освіти, запозичив при цьому і надбання всесвітньо

відомої Паризької політехніки, а також і фахової підготовки для потреб меліораційної справи із Франції.

Відкриття Київського політехнічного інституту багато в чому відбулося завдяки не тільки внаслідок економічного піднесення в країні наприкінці позаминулого століття, що сприяло розвитку промисловості та сільського господарства, а й за рахунок ініціативи передових людей свого часу – меценатів, учених, педагогів та, як не дивно, державних органів влади або управління. З цього приводу слід згадати такі публічні заходи: 1) виступ міністра фінансів країни С.Ю. Вітте 1 жовтня 1896 р. перед членами Київської міської управи, де говорилося про плани організації на півдні Росії *Вищої технічної школи* («... міська влада повинна прагнути, щоб вона була відкрита в Києві») у зв'язку із зростанням промисловості та потреб сільського господарства краю, що бурхливо розвивається; 2) нарада професорів Університету Св. Володимира, представників міської влади та виконавчої дирекції Південної залізниці 25 листопада 1896 р.; 3) скликання Комісії з питань вищих навчальних закладів при Російському технічному товаристві у 1897 р.; 4) Спеціальне зібрання членів Київського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості 2 лютого 1897 р. Про потреби підготовки майбутніх фахівців-меліораторів найбільше наголошувалося на останньому зібранні.

Більшістю голосів було підтримано: *«учреждение при предложенном политехническом институте чисто хозяйственного отделения, с хорошими при нем лабораториями, достаточным количеством земли для устройства фермы, и чтобы в этом отделении велось теоретическое преподавание вместе с практическим»*. Під час обговорення член товариства П. Янковський запропонував, щоб у процесі навчання було відведено багато часу для вивчення спеціальних предметів, які належать до категорії сільськогосподарського інженерного мистецтва під спільним гаслом відомого французького вченого А. Коппа, що вважався на той час класичним: *«інженер і землероб повинні об'єднатися у єдине»* («*l'ingeneriur et l'agricultur ne diovent faire knún*»). За основу такого бачення він взяв ситуацію із посухою 1891 р. і важкими її наслідками, коли, мабуть, вперше на державному рівні виникла необхідність запровадження сільськогосподарських інженерних

робіт і головне – підготовки інженерів-агрономів.

Міністерство землеробства робило спроби внести певні корективи в існуючі програми підготовки відповідних фахівців у країні. Але на місцях таку необхідність не розуміли сільські господарі. Невипадково П. Янковський наполягав: *«приняв соображение крайню у нас для сельского хозяина необходимость быть хорошо знакомым с орошением и осушением земель, с закреплением оврагов, с расчисткой, выправлением и запруживанием ручьев и речек, – вообще со многими относящими к сельскохозяйственному инженерному искусству работами, быстрое и широкое развитие которых так неотложно необходимо для выхода нашего сельского хозяйства из нынешнего его тяжелого положения; припомнив, что специалисты-инженеры, поглощенные прямой своей специальностью, лишь в крайне редких случаях имеют возможность приобрести достаточные теоретические и практические сведения по агрономии...»*. Тому при заснуванні сільськогосподарського відділення КПІ Янковський запропонував мати при ньому два підвідділи: *«1) чисто сельскохозяйственный и 2) сельскохозяйственно-инженерный»* за типом організації фахової підготовки в Московському сільськогосподарському інституті [26].

Натомість розробник програми підготовки агрономів при КПІ, видатний вчений-аграрій свого часу, що вперше у світі визначив мертвий, не засвоюваний запас вологи у ґрунті, завідувач кафедри агрономії Університету Св. Володимира (нині Київський національний університет ім. Тараса Шевченка) професор С.М. Богданов (1859–1920) заперечив, що *«достаточно одного сельскохозяйственного отдела в политехникуме. Все прочие познания специально инженерные некоторым образом входят в этот отдел, и сведения, необходимые при ведении сельского хозяйства, политехникум даст»*.

Думка цього авторитетного вченого переважила і спеціального підвідділу не було створено при відкритті у 1898 р. КПІ, незважаючи на бачення не менш відомого француза Грандо: *«это социальный вопрос, который касается использования воды в сельском хозяйстве и которому не уделяли большого внимания и очень долгое время не учитывали этого вопроса»* (*“C'est donc une question sociale que celle de l'utilisation des eaux en agriculture et l'on ne saurait trop y attacher*

d'importance après l'avoir si longtemps negligee"). Крім того, Богданов наполіг на злитті предметів «сільськогосподарська гідравліка» та «сільськогосподарське інженерне мистецтво» в єдине ціле, до речі, як це було зроблено при підготовці інженерів-меліораторів для потреб сільського господарства у знаменитій Паризькій школі мостів і шляхів (Ecole des ponts et chaussées).

Здається, що існувала ще одна надзвичайно важлива проблема, що не дала змоги швидко запровадити підготовку агрономів-меліораторів як вищої кваліфікації, так і середньої, хоча може меншою мірою – нижчої. Йдеться про наявність у країні відповідних фахівців-педагогів. До речі, ця проблема була загальнодержавною взагалі для галузі сільського господарства. Досить системно з цього приводу висловився у своїй спеціальній статті геніальний вчений професор Д.М. Прянішніков (1865–1848). Він писав у 1912 р.: *«причина недостаточного количества докторов (за четверть столетия 1884–1909 г. два докторских диспута во всех русских университетах) и магистров агрономии коренится в обстоятельстве чисто внешнего, можно сказать, канцелярского свойства; в различных ведомствах в 80-х и 90-х годах проводились разные мероприятия относительно ученых степеней, которые, однако, забывали между собой согласовать; вследствие этого несогласованного, непланомерного строительства, получился своеобразный междуведомственный тупик, приводящий, коротко говоря, к следующему: **«воспрещается получать ученые степени по агрономии лицам, прошедшим через высшую агрономическую школу; требования же степеней от кандидатов по кафедре остается в силе»**. Як наслідок: *«агрономи оказались приписанными к одному ведомству, а степени по агрономии к другому; степени дают там, где агрономов, собственно говоря, и не готовят, и средствами для этого не располагают; там же, где имеется целый ряд специалистов (с учеными степенями), располагающих разнообразными пособиями и обстановкой для научных работ в области агрономии, и где имеется возможность отбора лучших из весьма значительного числа работников; мало того, лица, работающие в этой нормальной обстановке, не могут, по действующему закону, обращаться за учеными степенями и в ту инстанцию, которая облечена формальным правом давать степени, но сама лишена фактической возможности в должной мере использовать свое право отсутствия нормальных условий для**

підготовки кандидатів (університети)» і додає: «получилась какавя-то злая насмешка и над інститутами и над університетами» [27].

Таким чином, на українських землях наприкінці XIX – на початку XX ст. фактично нікому було готувати висококваліфікованих фахівців аграріїв-меліораторів, зрозуміло, з об'єктивних причин. Першим вищим навчальним закладом, що зміг відповідати таким вимогам на більшості сучасних українських земель (Наддніпрянщині), став Київський політехнічний інститут.

Багато в чому завдяки першому ректору, фундатору вищої технічної освіти в Україні професору В.Л. Кірпічову (1845-1913) вдалося на початковому етапі, на одному із чотирьох перших факультетів новоствореного вузу – сільськогосподарському – зібрати надзвичайно потужний і головне – високопрофесійний педагогічний колектив на кшталт професорів П.Р. Сльозкіна (1862-1927), М. П. Чирвінського (1848-1920), Г. Бажаєва (1865-1916), Є. П. Вотчала (1864-1937) та багатьох інших. Таке сузір'я видатних вчених-аграріїв і сприяло початку підготовки спеціалістів для потреб меліорації на українських землях з 1906 р. за часів деканства П.Р. Сльозкіна. Певне підтвердження такому отримав при підготовці статті, присвяченій внеску професора Діонісія Олександровича Джовані у розвиток науково-дослідної агрономічної справи в Україні у 20-30-х роках минулого століття. Виявилось, що вищу освіту він отримав у 1910 р., закінчивши сільськогосподарське відділення Київського політехнічного інституту з дипломом вченого агронома за спеціалізацією «культуртехнік», або «агроном-меліоратор» [28].

Написане доводить, що коли в країні надзвичайно актуальним постало питання підготовки галузевих фахівців меліораторів середньої ланки, за всієї поваги до Одеси з її Новоросійським університетом і ініціатив Б.П. Жерве, пріоритет або доцільність створення першого середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища було віддано Києву за домінуючої участі викладачів Київського політехнічного інституту. В інших українських вузах того часу такої кількості професорів і приват-доцентів у галузі агрономії не було. Так, у Харківському, Київському та Новоросійському університетах було відповідно по одному доктору агрономії і тільки вісім магістрів на всі три вузи. Щодо Київського

університету, то це був професор В.В. Колкунов (1866-1937), який у 1906 р. перейшов із КПІ, після обрання С.М. Богданова депутатом Державної Думи. У Харківському університеті кафедру агрономії очолював один із перших методологів вітчизняної дослідної справи професор А.Е. Зайкевич (1842-1931), а його колегою в Новоросійському університеті став професор О.Г. Набоких (1874-1920), який після закінчення Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва отримав особисте «Высочайшее разрешение» захистити докторську дисертацію.

Не менш важливою проблемою для розгортання як меліоративної справи взагалі, так і підготовки відповідних фахівців для неї, став пошук оптимізації взаємовідносин між суспільно-агрономічними і дослідними установами. Дане питання і до сьогодні не втрачає актуальності. Відомо, що наприкінці XIX ст. в імперії і, зрозуміло, на українських землях широкого запровадження набула американська модель або підходи до організації галузевого дослідництва. Модель була вперше обґрунтована І.Б. Розеном на Харківському обласному з'їзді з питань сільськогосподарської освіти у 1911 р. з метою практичного використання у вигляді так званих «триєдиних агрономических центрів». Однак у повному обсязі вона не могла бути адаптована в Російській імперії хоча б через відсутність у американців такої організаційної структури як земства, через які в імперії з 1900 р. була запроваджена «участковая организация агрономической помощи» згідно з ідеєю О.Ф. Фортунатова (1865-1925). Термін «суспільна агрономія» вперше у 1899 р. увів його учень, на жаль, із різних причин сьогодні майже забутий – професор В.Г. Бажаєв (1865-1916), який впродовж 1903-1916 рр. працював завідувачем кафедри сільськогосподарської економіки та сільськогосподарської статистики Київського політехнічного інституту [29].

Організаційну систему американці побудували через діяльність коледжів і факультетів та при них відкрили відділи агрономічної допомоги. Тому зібрання прийняло рішення, щоб існувала «...согласованность и тесное взаимодействие опытной и общественно-агрономической организации», але для кожної з них повинна бути «...организационная самостоятельность... и ясное разграничение функций исследовательской и инструкторской», а для «...интересов

единства агрономической работы обеих организаций и соответствия ее действительным запросам района, необходимо включение в состав областных опытных станций отдела изучения экономики сельского хозяйства» [30].

Не випадково деякою мірою деталізую або скоріше систематизую всі чинники, які сформували загальнодержавне бачення щодо запровадження спеціальної системи меліоративної освіти в країні, яку досить вдало сформулював у 1915 р. Б. П. Жерве. Він вважав, що «в общем цикле мероприятий по мелиоративному делу одной из трудных и ответственных задач является подготовка специалистов по этой отрасли знаний», наполягаючи при цьому, що всі ці проблеми неодмінно вирішить меліоративна реформа, яка повинна базуватись на двох організаційних формах: «1) правительственная гидротехническая организация, 2) земские культурно-технические бюро». Для їх розв'язання необхідні відповідні кадри, яких потрібно навчати згідно з відповідними принципами, що повинні базуватись на спеціальній навчальній реформі або «готовить тех, кого нам нужно для определенных задач». Б.П. Жерве наполягав: «мы можем установить, что Ведомственной гидротехнике необходимы строители, а для земских бюро культур-техники» і вони обидва «... призываются для обслуживания водного хозяйства и земельных улучшений» та «деятельность одного должна быть ясной для другого», не забуваючи, що країна отримує «нового типа работника». На думку Бориса Петровича, організація вищої меліоративної освіти повинна бути виключно прерогативою уряду. При цьому він наполегливо доводив, що «следует взвесить, может ли Отделение при Сельско-Хозяйственном институте создать будущего строителя ирригационных, осушительных сооружений, изыскателя водной сети и составителя проектов сооружений».

Як показав час, цей прогноз Б.П. Жерве підтвердився. Не випадково він писав: «мало пройти известные курсы, надо воспитать в себе известный дух, известную веру в дело, окружить себя авторитетными деятелями, получить даже в стенах учебного заведения известные примеры, жизненное направление в области строительного дела. Строительная жизнь – специфическая. Она течет по своему укладу, по своим законам, она воспитывает техническую инициативу, технический размах, укрепляет в будущем деятеле принципы

математического расчета, дает особые методы, подготавливает самостоятельность; где же собрать весь этот комплекс сил в сельскохозяйственном учебном заведении, по духу мало имеющем отношение к обиходу строительной работы... С формальной стороны результаты в сельскохозяйственных институтах будут налицо: будут слушатели, будут выпуски, но вряд ли образуется ожидаемый тип техников-строителей». Тому небезпідставно Б.П. Жерве критично оцінював майбутні перспективи існування гідротехнічних відділень при Воронежському та Омському сільгоспінститутах, що створювалися за типом вже функціонуючого при Московському СГІ.

Однак ще більший скепсис Борис Петрович висловлює стосовно вітчизняної середньої гідротехнічної освіти: «она по всем отраслям техники находится в России в довольно безнадежном состоянии». А для вирішення її нагальних проблем, крім урядової підтримки, доводив необхідність широкого залучення приватної ініціативи, оскільки для культур-техніків «...главная арена – общественная земская деятельность в огромных размерах». Щодо нижчої освіти, то, на його думку, цим повинна займатися виключно приватна ініціатива для підготовки «десятников», що будуть працювати за замовленнями земств. До речі, для підготовки останньої категорії Б.П. Жерве наполягав на залученні досвіду Галичини, бо, як він пише, вона: «родина польских мелиоративных десятников...», а вони «...весьма склонны к высшей агрикультуре» [31].

Становить інтерес загальна схема навчальної реформи, запропонована Б.П. Жерве, що запроваджувала трьохступеневу систему підготовки фахівців-меліораторів у країні, зокрема на українських землях (схема 1).

Державне меліоративне будівництво (Відділ земельних покращень. Гідротехнічні відділи)	Суспільне меліоративне будівництво (Земські культур-технічні бюро)
Вища освіта	
Інститут інженерів земельних покращень. Московський сільськогосподарський інститут	Вищі сільськогосподарські інститути (зі спеціальними курсами або відділами болотівництва, культури боліт, луківництва, гідротехніки). Московський сільськогосподарський інститут
Середня освіта	
Техніки земельних покращень із середнього Гідротехнічного училища типу Вишневолоцького. Техніки три приватних училищ і курсів	Культурно-гідротехнічні училища при с.-г. інститутах
Нижча освіта	
Десятники Школи будівельних десятників Імператорського Російського Технічного Товариства, приватні школи і курси	Земські нижчі культурно-технічні та гідротехнічні школи і приватні курси

Із схеми стають зрозумілими всі принципові підходи до організації меліоративної освіти в Російській імперії, у тому числі й на українських землях, а також передумови заснування Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища із широким залученням приватної ініціативи, суспільних організацій, окремих осіб та саме при сільськогосподарському відділенні Київського політехнічного інституту.

15 вересня 1915 р. о 12.00 – офіційне відкриття Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища. Остаточного втілення генеруючої ідеї Б. П. Жерве про відкриття у Києві першого на Наддніпрянщині середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища довелося чекати більше трьох з половиною років, якщо вести відлік від його виступу на Другому Південно-Російському меліоративному з'їзді у Києві. Виголошений Борисом Петровичем «Проект організації середнього гідротехнічного політехнікуму на півдні Росії» був поставлений на друге місце за значенням серед 80 доповідей, заявлених на зібранні.

Про величезний суспільний інтерес до цього зібрання, що

працювало впродовж 15-20 січня 1912 р., свідчить публікація цілої серії інформаційних матеріалів в щотижневому сільськогосподарському і економічному журналі «Хозяйство», що виходив під егідою Південноросійського товариства заохочення землеробства і сільськогосподарської промисловості про відкриття з'їзду [32], його роботу [33] та підведення підсумків [34]. Саме публікації у цьому щотижневику спонукали мене до активних пошуків дати створення предтечі сучасного Національного університету водного господарства та природокористування.

Певні доповнення до цих матеріалів подає збірка доповідей і повідомлень Другого Південноросійського меліоративного з'їзду в Києві, а також публікації «Мелиорационного журнала», що виходив у Петрограді, починаючи з 1914 р. за редакцією Б.П. Жерве.

Але все ж остаточної інформації в них не наводилося, за винятком розгляду проблемних завдань щодо розвитку меліоративної справи та шляхів вирішення, у тому числі питань підготовки фахівців різних ланок для її потреб. Тому були продовжені пошуки безпосередньо на сторінках щотижневика «Хозяйство» наступних років, що виходив у Києві, а також у Центральному державному архіві вищих органів влади України та Державному архіві м. Києва у фондах, що зберігали відомості про Київський політехнічний інститут.

Як виявилось, необхідної документальної інформації в обох провідних профільних архівних установах країни знайти не вдалося. На наше переконання, це пояснюється подіями Першої, як тоді казали, європейської війни.

Відомо, що з наближенням театру бойових дій Київський політехнічний інститут був евакуйований до Саратова із студентами, викладачами та усією документацією. Безперечно, там були і матеріали, пов'язані з узгодженими документами щодо створення при вузі училища, починаючи з 1912 р. Після закінчення війни переважну частину документів було повернуто, але, зрозуміло, не все. Таке сталося не тільки з училищем, а й особистими справами студентів, викладачів та іншими інституціями, насамперед, суспільного характеру, що функціонували при КПІ.

Не виключено, що частина документів могла потрапити до Санкт-Петербурга в архів Департаменту землеробства Міністерства

державних маєтностей. Є ще надія, що документи дореволюційної діяльності Київського середнього гідротехнічного сільськогосподарського училища збереглися у фонді Товариства за розповсюдження технічних знань, яке із групою викладачів КП, було ініціатором створення цього закладу.

У випадку віднайдення цих матеріалів буде остаточно встановлено і, головне, архівно доведено ВСІ перипетії, що призвели до відкриття цього унікального закладу або, як пише щотижневик «Хозьяйство» від 12 червня 1915 р., «...первого в Юго-Западном крае среднего сельскохозяйственного гидротехнического училища нормального типа...».

Таким чином, для дослідників відкриваються можливості заповнити прогалину у славетній історії НУВГП стосовно виявлення осіб, причетних до започаткування, відкриття та перших років діяльності київської гілки університету. Якщо архіви не будуть знайдені, в нагоді стануть публікації тогочасних офіційних періодичних видань, що теж належать до категорії достовірних і можуть стати об'єктивним підґрунтям у науковому пошуку.

Повертаючись до вищезгаданої публікації у щотижневику «Хозьяйство», маємо змогу отримати досить повну інформацію, пов'язану з Київським середнім сільськогосподарсько-гідротехнічним училищем на момент його відкриття. Виявилось, що воно створювалося за типом казенних училищ такого роду згідно із затвердженим «Положенням про сільськогосподарську освіту» від 26 травня 1904 р., відповідно до якого курс навчання повинен був складатися з чотирьох спеціальних класів, а також окремого підготовчого загальноосвітнього класу. «Положення» дозволяло згодом відкривати при закладі так звані «паралельні класи». На перший курс приймали молодь не молодше 16 і не старше 18 років, яка закінчила міське училище не нижче трьохкласного згідно з «Положенням» від 31 травня 1872 р. У випадку перевищення кількості бажаючих навчатись в училищі на казенні вакансії проводився конкурсний іспит. Слухачам викладалися: «Закон Божий, русский язык, математика, геодезия, физика, химия, минералогия, геология, метеорология, начала строительного искусства, черчение и рисование, механика, гидрология и гидрометрия, буровые работы, осушения, технология торфа и торфодобывание, обводнение, орошение

земель, укрепление песков и оврагов, дорожное дело, мостовые сооружения и гражданские сооружения, ботаника, почвоведение, растениеводство, сельскохозяйственная экономика и законоведение».

Як бачимо, практично на 90 відсотків перелік предметів відповідав раніше запропонованій програмі навчання Б.П. Жерве. В його програмі була відсутня практична робота в майстернях, як це передбачалось у Київському училищі при учбово-допоміжних закладах, при здійсненні гідротехнічних робіт, а також участь в екскурсіях. До навчально-допоміжних підрозділів училища входили: бібліотеки, кабінети і лабораторії з природознавства і спеціальних предметів, що були обладнані для ведення практичних занять згідно з навчальним планом; метеорологічні станції, навчально-практичні поля, майстерні та ін. Учні четвертого класу після складання випускних іспитів направлялись на практику, а після подання педагогічній раді училища відповідного звіту про гідротехнічні роботи отримували атестат на звання «сільськогосподарська гідротехніка». Відмінники мали право після закінчення закладу, згідно із передбаченими вимогами, вступати до Московського СГІ, Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва, а також Воронежського СГІ і Петроградського лісового інституту. Для відбування військових «повинностей» училище було віднесено до I розряду. Цікаво, що в період військових дій фахівці меліоратори здебільшого в діючу армію не були мобілізовані. Зрозуміло, якщо вони самі на ньому не наполягали.

Випускники училища при вступі на державну службу прирівнювались до першого класу «петровського» табелю рангів. Якщо випускник училища неаристократичного походження п'ять років плідно і творчо відпрацював на благо Вітчизни, за поданням Головуючого землеустроєм та землеробством мав право отримати звання особистого почесного громадянина, а за 10 років – «потомственного почетного гражданина».

Вищим наглядовим органом училища, згідно із ст. 13-17 «Положення про с.-г. освіту» від 26 травня 1904 року був «наблюдательный комитет», відповідальний за навчально-виховну роботу, покладену на педагогічну раду, до складу якої під головуванням директора входили всі викладачі, інспектори, законовчителі та лікар. Цей орган здійснював свою діяльність через

відповідні інструкції, що затверджувало Головне Управління землеустрою та землеробства [35].

Крім щотижневика «Хозяйство», інформацію про відкриття Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища подає офіційний орган Департаменту землеробства «Земледельческая газета», що у № 23 за 1915 р. зазначає: «обществом распространения технических знаний открывается в Киеве первое в Юго-Западном крае среднее сельскохозяйственно-гидротехническое училище с четырехгодичным курсом» [36].

Окремі доповнення щодо системи організації навчального процесу для новостворюваного середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища у Києві дає наступний № 24 «Земледельческой газеты». Там знаходимо інформацію про те, що клопотання щодо заснування училища надіслали: «...правление общества распространения технических знаний...», а «учреждение» – «...группа профессоров и преподавателей Киевского политехникума...». У другій половині червня 1915 р. дозвіл на відкриття закладу саме: «...осенью текущего года» дав Департамент землеробства. При цьому головне профільне відомство країни «...выразило готовность поддержать новое училище представлением учащимся гидротехнической практики на казенных изысканиях и работах...», а також «...общество может рассчитывать на получение казенной субсидии по минованию обстоятельств военного времени» [37].

Це ж видання із посиланням на газету «Кієвъ» друкує у № 39 інформацію про відкриття 15 вересня 1915 р. Київського сільськогосподарського гідротехнічного училища з дописом: «преподавателям училища состоят профессора и преподаватели политехникума, университета и некоторых средних учебных заведений гор. Киева» і «в виду большого наплыва учеников, первый класс состоит из двух отделений по 50 человек в каждом. Всего в училище было подано около 300 прошений» [38].

Пошук оригіналу газети «Кієвъ» у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського увінчався успіхом. Спільними зусиллями відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій (завідувач – О.С. Рабчун) та газетних фондів (Н.Ф. Самохіна) за активної участі заступника генерального директора НБУ ім. В.І. Вернадського Л.В. Мухи вдалося знайти необхідну публікацію,

до речі, найповнішу із всіх раніше отриманих, щодо перебігу подій 15 вересня 1915 р., що розпочалися о 12.00. У № 606 від 16.09.1915 р. на першій сторінці ця газета опублікувала матеріал «Открытие сельскохозяйственного гидротехнического училища» як власну інформацію редакції.

Дізнаємося, що урочисте відкриття навчального закладу пройшло у будинку № 59 по вулиці М. Благовіщенській. В зібранні взяли участь офіційні особи: «председатель общества распространение технических знаний проф. политехникума Кабецкий, декан политехникума проф. Рышков, директор училища проф. Форматовский, инспектор-преподаватель политехникума Грудинский, профессора и преподаватели училища...».

Становить інтерес перший виступ на урочистому зібранні до молебну, який виголосив «законовчитель» училища священник отець Г. Соболев: «с открытием настоящего училища наш г. Киев обогатился новым учебным заведением весьма полезным и необходимым. Таких училищ у нас в России очень мало, а между тем они очень нужны, потому что наше отечество – страна по преимуществу земледельческая и народ живет преимущественно и занимается сельским хозяйством. Земледелие – источник народного довольства и благосостояния. Несмотря на это, в этой области сделано очень мало. Земледелие почти нисколько не улучшено и сельское хозяйство оставляет желать весьма много ...и многого. А между тем, всякое улучшение в области земледелия и сельского хозяйства имело бы громадное значение. Один из работников на ниве земледельческой – Демчинский в своем сочинении высказался: «если бы мы смогли увеличить урожайность наших полей хотя бы на одно зерно, то мы дарили бы России ежегодно на полмиллиарда пудов хлеба». Как служитель Церкви Христовой и законоучитель, призванный освятить молитвой открытие училища и начало занятий, я позволю себе высказать несколько благожеланий. Пусть настоящее училище воспитывает своих учеников в духе святой православной церкви и любви к Богу и ближнему...

Настоящее училище имеет своей целью подготовить специалистов, которые с пользой могли бы послужить нашей родине. Пусть же это желание, которым вызвано к жизни училище и которое руководило его основателями и учредителями, сохранится навсегда. И пусть настоящие и будущие питомцы училища є своей жизни и деятельности

всегда осуществляют благую цель учредителей – послужить нашей родине и послужить ей верой и правдой...». Після закінчення виступу «отслужен молебен с провозглашением многолетия Государю Императору и всему Царствующему Дому».

Професор Кобецький у своєму програмному виступі наголосив на «...значении сельского хозяйства и земледелия в России как главного источника народного благосостояния». Директор закладу професор Формаковський, вітаючи із вступом до нього учнів, зробив оголошення, що заняття розпочнуться **19 вересня 1915 р.** [39]. Згадані вище публікації у щотижневику «Хозяйство» інформують, що «нормальний устав» Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища був затверджений «Товарищем Главупр. Землеустр. и Землед. **25 сентября 1914 г.**» [35, с. 676]. Це ж підтверджує і № 24 «Земледельческой газеты» [37, с. 689]. Таким чином, небезпідставно можемо наполягати, що теперішньому правонаступникові училища НУВГП 100 років!

Висновок. Заснування Київського сільськогосподарського гідротехнічного училища стало логічним наслідком розвитку вітчизняної меліоративної справи, що увібрала в себе багатовіковий еволюційний досвід накопичених галузевих знань для підвищення продуктивності неродючих або непридатних для землеробства земель. Усі ці знання у другій половині XIX – на початку XX ст. сформували наукову галузь меліорації у вигляді спеціалізованої дослідної справи. Багато в чому завдячуючи ентузіазму таких особистостей, як Б.П. Жерве, вдалося запровадити фахову триступеневу освіту. Складником цього процесу і стало відкриття 15 вересня 1915 р. у Києві середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища. Вищим від нього за статусом у країні був тільки С.-Петербурзький вищий гідротехнічний інститут, на відкриття якого у 1914 р. Головне управління землеустрою і землеробства виділило не мало-не багато – 16 млн рублів [40].

Джерела та література:

1. Лист ректора Національного університету водного господарства та природокористування професора В. А. Гурина від 30.11.2009 р. № 001-1445 до директора Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН Вергунова В.А. – 1 с. 2. Вергунов В. А. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862-1927) / В. А. Вергунов // УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннева інспекція.

– К. : Аграр. наука, 2007. – 180 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 19). **3.** Філіпович Є. О. Дослідження початкового періоду історії та становлення Національного університету водного господарства та природокористування / Є. О. Філіпович // Вісник НУВГП. – Рівне, 2007. – № 3 (39), ч. 2. – С. 462–472. **4.** Вергунов В. А. Інститут гідротехніки і меліорації УААН та професор Г. Г. Махов : забуті сторінки вітчизняної дослідної меліораційної справи / В. А. Вергунов // Історичні записки: зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2004. – Вип. 3–4. – С. 202–213. **5.** Див.: Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. – К. : "Аграрна наука", 2006; Його ж. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві) / В. А. Вергунов. – К., 2009. – С. 24 (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 28). Вергунов В. А. Агрономія і становлення науки про тваринництво на теренах України та Франції (друга половина XVIII ст. – 1920 р.) / В. А. Вергунов. – К., 2009. – 280 с. [текст рос. мовою]. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 33) та ін. **6.** Зони С. В. Василий Васильевич Докучаев (1846–1903) / С. В. Зони. – М.: Наука, 1991. **7.** Докучаев В. В. По вопросу об осушении болот вообще и в частности об осушении Полесья / В. В. Докучаев // Труды Санкт-Петербургского Общества естествоиспытателей. – 1875. – Т. 6. – С. 131–135. **8.** Докучаев В. В. По вопросу об осушении болот вообще и в частности об осушении Полесья / В. В. Докучаев // Отечественные записки. – 1875. – № 9. – С. 53–59. **9.** Вергунов В. А. Українське ґрунтознавство : історія становлення та розвитку у наукових школах, інститутизації і періодизації / В. А. Вергунов // Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. пр. / Дніпропетровський нац. ун-т, Держ. наук. с.-г. б-ка; редкол. : О. Я. Пилипчук. – К., 2006. – Вип. 24. – С. 46–79. **10.** Крюков Н. А. Обзор деятельности Департамента земледелия в 1907 г. / Н. А. Крюков // Ежегодник Главного Управления землеустройства и земледелия по Департаменту земледелия и Лесному департаменту / Г.У.З. и З., Департамент земледелия. – СПб., 1908. – С. XXV–XXVI. **11.** Ежегодник Главного управления землеустройства и земледелия по Департаменту земледелия. 1910 / Г.У.З. и З., Департамент земледелия. Петерб., 1911. – XXIII + 727 с. с 6 графиками, 5 картами, 2 плакатами и 144 рис. **12.** Ширяев О. О необходимости I-го Северного Мемориального Съезда в Москве / О. Ширяев // Краткие сведения о Мемориальных съездах в России (Одесса – Киев – Москва) (1909–1914 гг.) / сост. инженер Б. П. Жерве. – СПб., 1913. – С. 54. **13.** Культура кормовых растений // Ежегодник Главного управления землеустройства и земледелия по Департаменту земледелия. 1913 / Г.У.З. и З., Департамент земледелия. – Петроград, 1914. – С. LIII–LVI. **14.** Об организации 1-го Южно-русского Мелиорационного Съезда в Одессе // Проект Северного Мелиорационного съезда в Москве в 1913 году. – Одесса, 1912. – С. 12. **15.** Жерве Б. П. О необходимости организации мелиорационных

- съездов / Б. П. Жерве // Проект Северного Мелиорационного съезда в Москве в 1913 году. – Одесса, 1912. – С. 1. 16. Там само. – С. 10. 17. Там само. – С. 11.
18. Постановление по болотной секции. Об организации 2-го Южно-Русского мелиорационного съезда в Киеве // Жерве Б. П. Краткие сведения о мелиорационных съездах в России (1909–1914 гг.). – Одесса, 1914. – С. 26.
19. Постановление Съезда по докладу инженера Б. П. Жерве об организации среднего гидротехнического образования. Об организации 2-го Южно-Русского мелиорационного съезда в Киеве // Жерве Б. П. Краткие сведения о мелиорационных съездах в России (1909–1914 гг.). – Одесса, 1914. – С. 32–33.
20. О деятельности Комитета и Бюро Южно-Русских мелиорационных съездов в Одессе. Об организации 2-го Южно-Русского мелиорационного съезда в Киеве // Жерве Б. П. Краткие сведения о мелиорационных съездах в России (1909–1914 гг.). – Одесса, 1914. – С. 41–42. 21. Жерве Б. П. Проект организации среднего гидротехнического политехникума на Юге России / Б. П. Жерве // Труды 2-го Южно-Русского мелиорационного съезда 1912 года в Киеве. – Одесса, 1912. 12 с. 22. Жерве Б. П. Кооперативы и их мелиорационные нужды / Б. П. Жерве; Комитет Южно-Русских мелиорационных съездов, Южно-Русское мелиорационное Бюро. – Одесса, 1911. – 8 с. 23. Жерве Б. П. О деятельности Комитета и Бюро Южно-Русских мелиорационных съездов / Б. П. Жерве // Труды 2-го Южно-Русского мелиорационного съезда 1912 года в Киеве. – Одесса, 1912. – 6 с. 24. О деятельности Комитета и Бюро Южно-Русских мелиорационных съездов в Одессе // Жерве Б. П. Краткие сведения о мелиорационных съездах в России (1909–1914 гг.). – Одесса, 1914.; Жерве Б. П. К организации 1-го Северного мелиорационного съезда в Москве в 1913 году / Б. П. Жерве. – Одесса, 1912. 25. Жерве Б. Государственные интересы в области мелиорации / Б. Жерве // Мелиорационный журн. / ред.-издат. Б.П. Жерве. – Петроград, 1915. – № 1. – С. 1–5. 26. Янковский П. К вопросу о преподавании сельского инженерного искусства в сельскохозяйственных институтах / Павел Янковский // Мелиорационный журн. / ред.-издат. Б. П. Жерве. – Петроград, 1915. – № 1. – С. 49–51. 27. Прянишников Д. Н. Наглядные несообразности (По поводу отклонения одного законопроекта). – М. : Типогр. О. Л. Сомовой, Б. Никитская, д. Шапошниковой, 1912. – 36 с. (Отт. из журн. «Вестник сел. Хоз-ва за 1912 г.). 28. Вергунов В. А. Розвиток науково-дослідної агромеліоративної справи в Україні у 20–30-х роках ХХ століття у творчій спадщині професора Діонісія Олександровича Джованні (Джованні) (До 120-річчя від дня народження) / В. А. Вергунов // Історичні записки : зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2006. – Вип. 14. – С. 170–199. 29. Фортунатов А. Ф. Памяти ученика (В. Г. Бажаева) / А. Ф. Фортунатов // Русские ведомости. – 1916. – № 124. – С. 4. 30. Емельянов И. В. О началах, на которых должны строиться взаимоотношения общественно-агрономических и опытных организации / И. В. Емельянов; Харьк. обл. с.-х. опыт. станция. – Х. : Типогр. М.И. Левина, 1915. – 6 с. 31. Жерве Б. П. Подготовка специалистов по мелиоративному делу / Б. П. Жерве // Мелиорационный журн. / ред.-издат.

Б. П. Жерве. – Петроград, 1915. – № 1 (1 апр.) (год изд. 2). – С. 15–20. **32.** Л. Г. К открытию Южно-Русского мелиорационного съезда в Киеве / Л. Г. // Хозяйство : еженед. с.-х. и экон. журн. – Изд. Южно-Рус. О-ва поощр. земледелия и с.-х. пром-сти. – № 2 (12 янв. 1912 г.) (год изд. 7). – С. 50–51. **33.** Из текущей жизни. II-ой Южно-Русский мелиорационный съезд в Киеве // Хозяйство. – № 3 (19 янв. 1912 г.) – С. 86. **34.** Л. Г. II-ой Южно-Русский мелиорационный съезд в Киеве // Хозяйство. – № 5 (2 февр. 1912 г.). – С. 143–49. **35.** Из текущей жизни. Среднее Сельско-хозяйственно-гидротехническое училище в Киеве. // Хозяйство : еженед. с.-х. и экон. журн. – Изд. Южно-Рус. О-ва поощр. земледелия и с.-х. пром-сти. – № 22 (12 июня 1915 г.). – С. 676–678. **36.** Открытие с.-хоз.- гидротехнического училища // Земледельческая газета / ред. А. К. Гвоздецкий. – Изд. Департамента земледелия. – 1915. – № 23. – С. 664. **37.** Хроника. К учреждению в Киеве с.-х. гидротехнического училища // Земледельческая газета. – 1915. – № 24. – С. 688–689. **38.** Открытие Киевского сел.-хоз. Гидротехнического училища // Земледельческая газета. – 1915. – № 39. – С. 1090. **39.** Открытие сельскохозяйственного гидротехнического училища // Киев. – 1915. – № 606. – С. 1. **40.** Хозяйство : еженед. с.-х. и экон. журн. – Изд. Южно-Русского О-ва поощр. землед. и с.-х. пром-сти. – № 50 (28 дек. 1913 г.). – С. 1884.

Єва ФІЛІПОВИЧ,

завідувач музею історії НУВГП,

Юрій ФІЛІПОВИЧ, кандидат технічних наук,

доцент кафедри гідроенергетики,

теплоенергетики та гідромашин ННІВГП НУВГП, м. Рівне

**Дослідження початкового періоду історії Національного
університету водного господарства та природокористування
(київська та одеська гілки)**

Донедавна ґрунтовних досліджень цілісної історії Національного університету водного господарства та природокористування (НУВГП) практично не проводилося. Особливо це стосується „київського” періоду історії навчального закладу.

Загальний огляд наукової діяльності університету здійснили Є.М.Бабич та Л.А.Войтюк на сторінках видання “Українська державна академія водного господарства. Наукова діяльність. До 75-річчя від дня заснування” (Рівне, 1997) [1]. Загалом огляд присвячено насамперед „рівненському” періоду історії, коли навчальний заклад досяг вершин свого розквіту. „Київський період” репрезентовано поверхнево, про першу чверть ХХ ст. знаходимо лише окремі згадки.

„Ювілейна книга”, видана у 2002 році до 80-річчя Українського державного університету водного господарства та природокористування (УДУВГП) за редакцією професора С.Т.Вознюка містила лише незначні доповнення в тексті та нову структуру розділів, що не стосувалися “передісторії” нашого навчального закладу.

І лише у виданні „Національний університет водного господарства та природокористування” (К, 2007), присвяченому 85-літтю навчального закладу, автори вступної історичної статті Є.М.Бабич, С.Т.Вознюк та Є.О.Філіпович [2, с. 8–27] вперше зробили спробу якнайширше використати документальні та архівні матеріали з історії університету, починаючи від заснування Київського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища у 1915 році

Занурення в глибини минулого через прочитання раніше

невдомих або недостатньо осмислених архівних джерел, що стосуються історичної спадщини НУВГП, озброїло нас інформацією, яка значно відрізняється від загальноприйнятої ще з радянських часів [3]. Виявилось, що ті відомості, котрі і на сьогодні окреслюють поняття «передісторія», є цілісним шаром зовсім недослідженої історії становлення НУВГП в дорадянські часи. Нашою метою є з'ясувати насамперед істинну дату започаткування нашого навчального закладу на основі документальних матеріалів. Без визначення початку літочислення університету чітко уявлення про хронологію НУВГП залишатиметься і надалі суперечливим.

Згадки про заснування середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища у 1915 році у Києві час від часу з'являлися у публікаціях, статтях, доповідях та спогадах науковців нашого університету. Однак, ця дата, як офіційна, досі остаточно не визнана. Аргументується це тим, що цілеспрямованих досліджень не проводилося і достатніх документальних доказів немає.

Та це не відповідає реальному стану речей. Започатковані у 2005 р. музеєм НУВГП пошуки документальних матеріалів у бібліотеках та архівах Києва, Одеси, Рівного поступово збагатили джерельну базу. Надзвичайно вагомими є публікації В.А.Вергунова та інших вчених, котрі досліджують актуальні питання розвитку університетської, політехнічної та галузевої освіти, підготовки інженерних, меліоративних, сільськогосподарських кадрів тощо.

Наявні інформаційні матеріали беззаперечно засвідчують, що Київське середнє сільськогосподарсько-гідротехнічне училище, як предтеча нашого університету, було у 1915 році засноване групою професорів та викладачів Політехнічного інституту імператора Олександра II із Товариства по розповсюдженню технічних знань. Училище знаходилося у відомстві Міністерства землеробства.

Внаслідок військових та революційних подій не всі документи були опубліковані, значна частина їх згодом втрачена безповоротно. Зокрема, невідома доля матеріалів щодо діяльності Київського відділення Технічного товариства. Відомості про діяльність Товариства (по розповсюдженню технічних знань) професорів та викладачів КПІ знаходимо у «Нарисах історії аграрної науки, освіти та техніки» В.А. Вергунова [4] та у його наступних працях [5], у яких дослідник ґрунтовно висвітлює історичний шлях земельно-

меліоративної справи в Україні.

Відомо, що у Російській імперії з початком ХХ століття члени регіональних наукових і науково-технічних товариств розгорнули активну діяльність по створенню різних технічних навчальних закладів (курси, училища), щоб побороти науково-технічну відсталість, консерватизм і догматизм в освіті та науці. Прогресивні паростки передової думки опиралися на зразки європейської системи освіти.

Генезис становлення наукової думки, впровадження кращих наукових розробок у виробництво демонструють матеріали спеціальних з'їздів фахівців земельно-меліоративної справи у Російській імперії та в Україні у 1909, 1912 та 1915 рр. Зокрема, надзвичайно високий представницький рівень мав II з'їзд інженерів-гідротехніків у січні 1912 р., що проходив у Києві у приміщенні Дворянського будинку.

Відповідно до указу Імператора Радою Міністрів 14 січня 1914 р. було розроблено Положення про створення особливої Ради З'їздів. До неї увійшли обрані члени і представники зацікавлених відомств. Саме Рада З'їздів запланувала 20 тисяч рублів на проведення у 1915 році в Києві III з'їзду діячів сільськогосподарської гідротехніки [4, с. 244–245].

Щоб розвивати гідромеліоративну справу, потрібно було вирішити проблему підготовки відповідних кадрів. Інженерів-фахівців вищої кваліфікації тоді готували у Москві, Воронежі, Омську і Ташкенті. Середніх спеціальних освітніх закладів у Російській імперії було мало: Мінськ готував фахівців з осушення, Тифліс, Владикавказ, Ташкент – із зрошення. На Україні ж не існувало жодного середнього спеціального освітнього закладу подібного профілю.

У 1915 році на III з'їзді було вирішено відкрити сільськогосподарські гідротехнічні училища у Києві та Одесі. Як відомо, питання про відкриття таких училищ порушувалися ще на II з'їзді. Аналіз наявної інформації засвідчує, що життєпис навчальних закладів Києва і Одеси розгортався за подібним сценарієм, але з певними відмінностями.

Як свідчать архівні документи Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО), Державного архіву Рівненської області (ДАРО) і Державного архіву Одеської області (ДАОО), у 1915 році у Києві при КПІ, а в Одесі при політехнічних курсах І.Хойно виникли гідротехнічні училища. Отже, 1915 рік в історії гідромеліоративних інститутів Києва і Одеси – не випадковий.

Радченко В.Г.

Часи зародження і становлення Київського середнього сільськогосподарсько-гідротехнічного училища не були сприятливими для навчання. Відкриття даного навчального закладу виявилось актом "...великої громадської гуманності і відповідальності за розвиток господарства і передбачення того, що воно може

розвиватися і бути стабільним залежно від стану його гідромеліоративного забезпечення" [1, с. 3]. Натомість із вступом Російської імперії у війну матеріальна та науково-технічна база навчальних закладів підлягала мілітарному використанню. Фронти потребували не тільки хліба, зброї, амуніції, а й фахівців для організації та обслуговування водних переправ, ремонтів мостів, облаштування сухих окопів для ведення бойових дій у болотистих місцевостях. Тому перспектива військової мобілізації в діючу армію була у кожного.

З весни 1917 р. у Києві офіційно утвердилася Українська Центральна Рада як орган національної революції. У складних умовах військового і громадянського протистояння та зовнішньої агресії УЦР намагалася проводити політику національного відродження, наукового та культурного поступу. З приватної ініціативи ряду фахівців-агрономів, які увійшли до складу Генерального Секретаріату із земельних справ, у Києві 24 жовтня 1917 року був скликаний Перший Всеукраїнський агрономічно-економічний з'їзд. Із низки поставлених завдань першочерговими були розробка демократичної аграрної реформи та організація заходів боротьби із сільськогосподарською розрухою в країні.

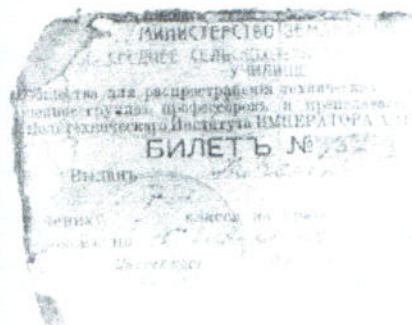
Після загальних засідань учасники з'їзду працювали у секціях.

Зокрема, численні постанови запропонувала з'їздові Секція сільськогосподарської освіти. Так, за доповіддю П. Тушкана «Загальні завдання сільськогосподарської освіти на Україні» було визнано за необхідне реформувати середні сільськогосподарські училища на вищі курси різних галузей сільського господарства. Головна увага зверталася на сільськогосподарську освіту дорослого населення, також говорилося про необхідність реформування середніх та збільшення числа вищих сільськогосподарських шкіл.

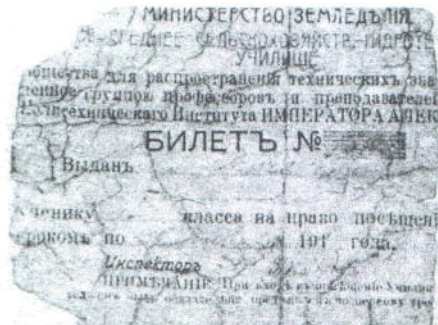
Під час більшовицької навали на Київ у січні 1918 року у нерівному бою під Крутами загинуло близько 250 київських студентів та школярів. Про те, що у цьому бою були студенти Київської гідротехнічної школи згадано у книзі Зенона Стефаніва, який досліджував склад Українських збройних сил у 1917–21 рр. У переліку військових полків і частин знаходимо "Помічний Курінь Студентів Січових Стрільців, що сформувався з студентів Українського народного університету, Університету св. Володимира, учнів Кирило-Методіївської гімназії й інших гімназій, Гідротехнічної та Військової лікарської школи..." [6, с. 34]. Саме цей Курінь і поліг під Крутами.

Зберігся квиток № 167 учня 1-го класу Київського середнього сільськогосподарсько-гідротехнічного училища В. Г. Радченка за 1919 рік. На жаль, через погану збереженість та фактично згаслий текст, документ довелося законсервувати, а в музейну експозицію помістити його копію.

**Квиток № 167 учня першого класу Київського середнього
сільськогосподарсько-гідротехнічного училища В. Радченка**

Ксерокопія з оригіналу (2005 р.)

Сканований у квітні 2007 р.

У 1920 р. училище реорганізовується у меліоративне відділення Київського сільськогосподарського технікуму, при якому діяла гідротехнічна школа, що готувала сільськогосподарських гідротехніків.

Закінчивши училище, В.Г. Радченко поступив у сільськогосподарський технікум, а закінчував вже Київський меліоративний технікум, який виник після розформування сільськогосподарського технікуму у 1922 р. на два самостійних технікуми – меліоративний і землевпорядний. На їхній базі у 1927 році започаткував свою діяльність Київський меліоративно-землевпорядний технікум (КМЗП), реорганізований згодом в Київський гідромеліоративний інститут (КГМІ).

У фондах Державного архіву Рівненської області (ДАРО. – Ф. Р-1188. – Оп. 1. – Спр. 41) вдалося виявити описи справ студентів, які закінчили Київський гідромеліоративний інститут до 1938 р. Саме ці документи засвідчують спадковість і безперервність навчального процесу та відображають розвиток навчального закладу у 1920-1930-тих роках.

Важливо підкреслити, що в окремих справах знаходиться інформація про студентів, які розпочали навчання ще у 1915–1919 рр. (див. табл. 1).

№ з/п	Архівна справа	№ реєстру	Прізвище, ім'я, по-батькові	Навчався	
				Початок	Закінчення
1	Ф. Р-1188. – Оп. 1-л. – Спр. 41. – Арк. 14	651	Кулік Андрій Мойсеевич	VII / 1915	II / 1928
2	Там само. – Арк. 32	517	Шульга Юхим Трохимович	XI / 1915	I / 1923
3	Там само. – Арк. 27	666	Солоха Авксентій Леонтійович	X / 1916	IV / 1938
4	Там само. – Арк. 12	151	Кажун Олександр Васильович	IX / 1917	IV / 1926
5	Там само. – Арк. 15	2	Липавський Хайм Дувидович	VIII / 1918	VI / 1924
6	Там само. – Арк. 28	667	Тимошенко Яков Васильєвич	VIII / 1918	VIII / 1930
7	Там само. – Спр. 38. – Арк. 12	679/823	Чекурда А.П.	VIII / 1918	VI / 1927
8	Там само. – Спр. 41. – Арк. 24	662	Радченко Василь Григорович	X / 1919	IV / 1923

Справи № 38 і 41 ДАРО засвідчують велику плінність серед студентів першого і другого курсів та їх довготривале перебування у статусі студента (наприклад, Солоха А.Л. отримав диплом аж через 22 роки після вступу).

Отже, виявлені у архівних фондах ДАРО описи особових справ студентів представляють нам той навчальний заклад, який існував з 1915 р. Є також інші документальні матеріали і свідчення сучасників про заснування та численні реорганізації нашого навчального закладу.

Так, у ДАРО (Ф. Р-1188. – Оп. 8. – Спр. 267. – Арк. 32–33) зберігається автограф дійсного члена АН УРСР академіка Г. Сухомела, датований 31.VII 1962 р. «О возникновении Украинского института инженеров водного хозяйства»:

Г. Сухомел

.... Училище начало работать в 1915 году; оно сначала помещалось в нескольких жилых квартирах во дворе дома № 59 по ул. Саксаганского.

Училище было организовано как среднее учебное заведение, однако преподавали в нем преимущественно преподаватели Киевского политехнического института, в частности по специальным дисциплинам. Последнее обстоятельство имело очень большое

значение при преобразовании училища в высшее учебное заведение – Киевский мелиоративный техникум (сноска: «В этот период в УССР техникумы являлись высшими учебными заведениями»). Это преобразование было принято после Великой Октябрьской социалистической революции, что было признано совершенно необходимым снабжать сельское хозяйство специалистами с высшим образованием...».

На аркушах 100–101 цієї ж справи випускник КМЗП 1928 р., декан факультету ГЕС КІІВГ С. М. Кудін стверджує:

С.М. Кудін

«... Еще в 1917 году (дата підкреслена, над цифрою "17" надписано "15" – прим. автора) группой профессоров и преподавателей Киевского Политехнического Института (Сухомел Г.И., Цеслинский, Леонтович, Красницкий С.Е., Крамаренко и т. д.) было организовано гидротехническое училище (ул. Саксаганского № 59) с четырехлетним обучением и с выпуском гидротехников, специалистов, главным образом, в области сельскохозяйственных мелиораций.

В 1920 году состоялся новый и последний выпуск гидротехников, т. к. в конце 1920 года (цифру "0" закреслено і виправлено над нею цифрою "2" – прим. авт.) это училище было реорганизовано в Киевский гидромелиоративный техникум, при котором в 1921 году была организована гидромелиоративная профшкола, готовящая для поступления в Техникум...».

А.П.Чекурда, випускник КМЗП 1927 р., канд. техн. наук, старший науковий співробітник та керівник лабораторії водного господарства Всесоюзного Центрального НДІ цукрової промисловості "ЦИНС", записав 6.VII 1962 р. (ДАРО. – ф. Р-1188. – оп. 8. – Спр. 267 – Арк. 61–65):

А.П. Чекурда

«... В 1918 г. демобилизовался (служив рядовым у Вінницькому 15 запасному полку, брав участь у боях на австрійському фронті – прим. автора) и поступил в Киевское среднее сельскохозяйственное училище, реформированное затем в Мелиоративный техникум. По окончании училища, я в 1922 году поступил в Киевский

инженерно-мелиоративный институт на инженерно-мелиоративный факультет. Окончил институт в 1925 г., дипломную работу защитил в мае месяце 1927 г. и получил квалификацию инженера-мелиоратора...

...Первыми, защитившими дипломную работу в мае 1927 г. были я, Панадиади, Розенталь К., Радченко Иван...»

Стосовно свого навчання в училищі та технікумі, Анатолій Пилипович Чекурда згадує:

«... Киевский инженерно-мелиоративный институт организован на базе бывшего Киевского среднего сельскохозяйственного гидротехнического училища. До Октябрьской революции это было частное учебное заведение, организованное обществом преподавателей Киевского политехнического института...».

«...Училище было укомплектовано высококвалифицированным преподавательским персоналом и выпускало хорошо подготовленных техников широкого профиля по специальностям: осушение, орошение и обводнение сельскохозяйственных угодий, водоснабжения, канализации, регулирования рек и комплексных технических изысканий».

«...В 1921-22 гг. на базе среднего сельскохозяйственного гидротехнического училища организованы Мелиоративная профшкола и Гидромелиоративный техникум.

В то время на Украине в системе высшего образования было два типа высших учебных заведений: техникум и институт. В РСФСР техникум считался средним учебным заведением. Это создавало большую неразбериху и неудовольствие...».

«Первоначально техникум (институт) помещался в доме по ул. Саксаганского (бывшая Марьинская) № 59. Это был 4-х этажный жилой дом, неудачно приспособленный для учебного заведения.

О.Я. Ветров

В 1923-24 (точно не помню) директором института стал бывший губернский инженер-мелиоратор Ветров. Этот человек обладал большими организационными способностями и он много [...] сделал для развития института. Ему удалось получить для техникума (института) большое великолепное здание на Вознесенском спуске (бывшая духовная семинария).

Студенты техникума и профшколы с энтузиазмом перебрались и начали устраиваться в новом здании. На руках перенесли библиотечные книги, приборы, и др. учебные принадлежности. До этого здание пустовало и находилось в большом запустении. Система водопровода и отопления была разрушена. В многих аудиториях окна были выбиты, штукатурка осыпалась, полы местами разобраны. Студентам пришлось своими силами восстанавливать аудитории для занятий. Но все же освоить всё здание институт не мог и не имел средств. Его отдали более мощному архитектурному институту; мелиоративный институт перевели на Рейтерскую ул., а профшколу – на ул. Революции (Жертв Революції – прим. автора)».

Як бачимо, писемні свідчення студентів та викладачів, котрим довелося жити і навчатися у 1920-х рр., є важливим джерелом встановлення наукової істини. Автори спогадів підтверджують відомості про початок історичного шляху НУВГП з 1915 року, а також подають іншу цікаву інформацію – поіменний, хоча і не повний, склад викладачів, перших випускників інженерів-меліораторів за радянської влади, перші адреси закладу, умови життя і побуту, дух епохи та ін. То ж в подальшому є від чого відштовхнутися, аби зорієнтуватися у майбутніх дослідженнях.

У 1959 році під час переведення Київського інституту інженерів водного господарства з Києва до Рівного, на жаль, не всі архівні матеріали були нам передані. Також пізніше з тих чи інших "відомчих потреб" вилучали чимало документів. Через це наша історична спадщина розпорошилася по різних відомчих архівах, тому дуже важко відслідкувати, куди вони передавалися.

Деякі документи, на щастя, ті, що потрібні для вирішення поставленого завдання, вдалося знайти у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління (ЦДАВО, м. Київ). До джерельної бази, що встановлює істинне літочислення історії нашого навчального закладу, можна додати такі документи:

1. У записці до УКРГОЛОВПРОФОСу від 20 листопада 1922 року директор Меліоративного технікуму м. Києва В.Д. Нерехтський зазначає: „Киевское среднее сельскохозяйственное училище, организованное группой профессоров и преподавателей Киевского Политехникума, возникло в 1915 году, как прямое следствие острой нужды в техниках по мелиорации земельных угодий и полного

отсутствия таких работников, которые соединили бы гидротехнические познания с агрономическими и могли бы быть сознательными исполнителями работ, тесно связывающих гидротехнику с агрономическими мелиорациями". (ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1081. – Арк. 41).

2. У пункті 3 звітної анкети до УКРГОЛОВПРОФОСу станом на 16 жовтня 1923 року зазначено: «Среднее Сельскохозяйственное Гидротехническое училище основано в 1915 году Обществом распространения технических знаний профессоров и преподавателей Киевского Политехнического Института. В 1920 году означенное училище реформировано в мелиоративное отделение Киевского С.-Х. Техникума; с I / IX 1922 г. означенное отделение реорганизовано в самостоятельный «Киевский Мелиоративный Техникум».

Примечание: При Техникуме Проф-техн. Школа под тем же наименованием специальности, а именно «Киевская Мелиоративная Проф-техн. Школа». (ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1081. – Арк. 1).

3. У «Відчитній анкеті ДО УКРГОЛОВПРОФОМУ Ч. 1. На 1 лютого 1924 року» читаємо:

«...Київська середня сільськогосподарська гідротехнічна школа заснована в 1915 році Товариством (розповсюдження технічних знань) професорів та навчателів Київського Політехнічного Інституту. В 1920 році ця школа переформована в Меліоративний Відділ Київського С.-Г. Техникуму; з I / IX 1922 р. цей відділ реорганізований в самостійний Київський Меліоративний Техникум».

Примітка: При Техникумі Проф. Техн. Школа під такою ж назвою «Київська Меліоративна Проф.-техн. Школа» (ЦДАВО. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1081. – Арк. 80).

Зазначені документи завірені підписами керівників організацій та штампами і печатками навчального закладу. Тож інформація, яку директори Техникуму подавали до вищестоящих органів управління державної влади, вважалася достовірним і офіційним фактом із зазначеною датою заснування навчального закладу.

Тепер про „одеську гілку“ НУВГП, що, як і київська, веде початок з 1915 року. Події в Одесі розвивалася за подібним сценарієм, але з певними відмінностями. Діяльність Одеського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища при Політехнічних

курсах І.І. Хойно та пізніших спеціалізованих освітніх закладів сільськогосподарського і меліоративного профілю протягом 1915–1933 рр. може бути предметом окремого дослідження.

В Одеському відділенні Імператорського Технічного товариства під головуванням М.О. Брейкевича і Г.М. Гершензона сподівалися, що новонароджене середнє сільськогосподарське гідротехнічне училище матиме майбутнє саме при Політехнічних курсах І. І. Хойно.

Ці курси існували в Одесі (вул. Базарна, 73) з 1908 року за взірцем політехнічних інститутів Німеччини та числилися серед чоловічих училищ I розряду як середній навчальний заклад.

Відомостей про особу Івана Івановича Хойно (рік та місце його народження, походження, майновий стан, освіта, дата смерті, місце захоронення) встановити не вдалося. У довідкових виданнях і путівниках по Одесі ("Вся Одесса" та ін.) згадується, що він брав активну участь у громадському житті міста. У 1910 р. був Головою педагогічної ради жіночої гімназії Ксенії Львівни М'якенко (вул. Прохорівська, 14) та секретарем Одеського товариства витончених мистецтв (вул. Преображенська, 14), що його з 1882 по 1909 р. патрунував Великий Князь Володимир Олександрович, а з 1909 по 1917 р. – Велика Княгиня Марія Павлівна.

Політехнічні курси І. І. Хойно високо цінувалися та швидко розвивалися за рахунок зростання прийому учнів на навчання. З 1910 р. курси переїхали у приміщення на розі вул. Пушкінської, 60 та Вел. Арнаутської, 49 (власник – Логінов Іван Петрович). Тут протягом 4 років (8 семестрів) навчалися юнаки за спеціальностями (відділеннями): електротехніка, механіка та будівництво. Їх наставниками були завідувач і викладач фізики та хімії І. І. Хойно, математики – Якубов А.Ф., Славов І.Т., інженер-технік Афанасьєв А.Ф., креслення – інженер-технік Тишко Б.А., електротехніки – інженер-електрик Покшишенський В.А., будівельного мистецтва – архітектор Пономаренко Я.М., німецької мови – Франк І.І., англійської мови – Пітерс Д.Є., малювання – художник Соколов Ф.П., майстер виробничого навчання – Михайлович П.П.

У довідниках „Вся Одеса” за 1910, 1912 і 1914 рр. знаходимо прізвища інших наставників: викладачі – Кондратович І.В., Славов І.Г., Ржепишевський М.І., інженери-техніки – Петров Є.П., Яновський К.Н., Гофман М.М., Мач Є.П., інженери – Дубнівський К.Е.,

Молчанов, Медок В.К., Кнотте Я.Я., Бортнікер Д.І., архітектор Градусенський, діловод Хрущов О.Л., зав. майстернями Влашинський М.І.

**Колишній будинок Одеського відділення Російського Імператорського Технічного Товариства, вул. Новосельського, 2.
фото 2006 р.**

електротехніка, архітектура, машинобудування, телефон та телеграф) та інженера Лінденера М.І. (вул. Полтавської Перемоги, 29).

**Політехнічні курси І.І. Хойно,
вул. Базарна, 73, 1908 р.**

**Політехнічні курси І.І. Хойно,
вул. В. Арнаутська/Пушкінська, 1910 р.**

Авторські фото 2006 р.

ПОЛИТЕХНИЧЕСКІЕ КУРСЫ
И. И. ХОЙНЫ.

(Б.-Арнаутског. 401)

Завѣд. и преподав. Физ. и химіи: Хойно, И. И.; преподав. электр. Трубчикъ, А. Ф.; Славновъ, П. П.; механики: Афанасьевъ, А. Ф.; чертл. и архитектурн. Ташко, П. А.; электротехн. и инж. электр. Покотищенскій, И. А.; строит. искусства: архит. Пононаренко, Н. М.; физик. Францъ, І. Е.; англ. языкъ: Пинтеръ, Т. Я.; рисунокъ: худож. Соколовнчъ, Ф. Л.; мист. Михайловъ, П. П.

Оголошення в довіднику "Вся Одеса" за 1910 р.

Як засвідчують архівні матеріали Державного архіву Одеської області, у 1915 р. при Політехнічних курсах І. І. Хойно організовується Гідротехнічне училище. У 1916 р. навчальний заклад переведено у будинок по вул. Троїцька, 25. Політехнічні курси І. Хойна після подій 1917 р. з переліку освітніх установ м. Одеси зникають.

Відкриття у 1915 р. Одеського середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища фактично започаткувало «одеську гілку» історії НУВГП, що діяла у 1915-1933 рр.

Остаточної дати, коли Гідротехнічне училище було реорганізоване в Одеське сільськогосподарське гідротехнічне училище при технікумі, що утворився з Політехнічних курсів І. Хойно, не встановлено; відомо, що училище працювало навіть у період буремних 1918-1921 рр.

У Державному архіві Одеської області (ДАОО. – Ф. 150. – Оп. 1. – Спр. 450. – Арк. 115) зберігається звернення Рутгайзера Олександра Йосиповича з проханням видати йому копію свідоцтва про закінчення ним навчання в училищі у 1919 році.

Училище продовжило свою історію в Одеському землемірно-будівельному технікумі (1920 р., вул. Троїцька, 25), що мав 3 відділення: 1) землемірно-землевпорядне; 2) меліоративне; 3) будівельне.

У 1922 р. було сформовано Одеський вищий землеустрою та меліорації технікум. Тут працювали 2 відділення: 1) Землемірно-Землевпорядне; 2) Меліоративно-Гідротехнічне. Завідувачем у грудні 1922 р. призначено Володимира Інокентійовича Завішу, політ. комісаром був Євген Іванович Михайлов.

Студентів зі «старого» технікуму перерозподілили по різних курсах. На перший курс записалися 58 студентів (51 чол. і 7 жін.), у тому числі на меліоративному факультеті – 51, на землемірно-землевпорядному – 7 студентів. З 15-ти дипломників залишилось 12 (1 помер, 1 вибув через неуспішність, 1 – по хворобі).

Заняття, що розпочалися 31 жовтня, були платними з російською мовою викладання. Навчалися у вечірню зміну з 16⁰⁰ до 20⁴⁵. На початок занять в Технікумі нараховувалось 138 студентів, на 1 січня 1923 р. – 126 чол. (з них 5 жінок).

У 1923 р. Технікум перевели у приміщення колишнього єпархіального училища (вул. Успенська, 4): у цьому ж приміщенні зранку і протягом дня працювали інші навчальні заклади і Трудшкола.

Штат викладачів на 1.X 1923 р. становив 28, а на 1.I.1924 р. – 35 осіб. Серед 159 студентів на всіх курсах чоловіки становили 138, жінки – 21 особи. За віком студенти розподілялися таким чином: 18-літні – 34, 19-літні – 13, 20-річні – 112 чол.

При Технікумі започатковано „Будівельний музей“. До гектографічного способу розмноження текстів лекцій викладачі підготували: «Курс практической астрономии» (М.И. Хасапов), «Краткий курс интегрального исчисления» (Р.Н. Моргулис), «Конспект лекций по землеустройству» (Н.К. Мартыновский), «Конспект лекций по истории поземельных отношений» (П.А. Серебряков). Загальне число книг у бібліотеці становило 261 том.

У 1926 р. при Технікумі відкрито Землевпорядні курси, а у 1928 р. – Землемірно-Землевпорядну Профшколу на чолі з Бабаковим С.М.

У жовтні 1928 р. Одеський технікум очолив професор Семен Терентійович Коротун, який у 1934–1935 рр. був директором Київського гідромеліоративного інституту.

У 1929 році технікум увійшов до складу Одеського сільськогосподарського інституту (ОСГІ, вул. Свердлова, 99, ректор – Березіков В. С.) і під його крилом перебував до 1932 року. Тут діяли 3 факультети: 1) організація господарства (декан – проф. Балашов Г. В.); 2) землепорядний (Андросов І. Д.); 3) меліоративний (Ярошевський А. М.).

Землевпорядний і меліоративний факультети знаходилися по

вул. Чичеріна, 4; навчальні господарства «Червоний хутір» і «Червоний агроном» – за 13 верст від Одеси, меліоративно-дослідний лан – у Вознесенському. При інституті працювала Землемірно-Землевпорядна Профшкола (завідуючий В.Ф. Славов).

У 1932 р. технікум відокремився від ОСГІ як Одеський сільськогосподарський інженерно-меліоративний інститут (ОСІМІ, вул. Чичеріна, 4) з робітфаком (завідуючий – С.Т. Коротун) та спеціальностями: зрошення (декан Клімовський), водоопалення (Шайхет), гідротехніка (Кас'янов). Заступник по АГЧ – Пономарчук І.І., заступник по навчальній частині – Попов В.М., секретар – Біренбаум. За адресою Судовий завулок, 2 знаходився Одеський меліоративний технікум.

1933 році цей інститут переводять до Києва, і він зливається з Київським інженерно-меліоративним інститутом (КІМІ). У 1934 році КІМІ перейменовано у Київський гідромеліоративний інститут (КГМІ), що дало змогу розширити спектр підготовки інженерних спеціальностей для народного господарства.

Із вищесказаного робимо висновок, що одеська гілка у загальній історії НУВГП пройшла аж до злиття з КІМІ аналогічний шлях створення і становлення, що й київська.

Найявний комплекс документальних джерел і свідчень сучасників ставить під сумнів 1922 рік, як початкову дату історії НУВГП. Доказів більше, ніж достатньо, щоб переглянути застарілі уявлення про витоки нашого навчального закладу та зняти ідеологічні нашарування радянського періоду. В СРСР, утвореному теж у 1922 році, ця дата вписувалася у комуністичну систему світобачення – з початку побудови "світлого майбутнього". Завдяки діяльності багатьох патріотів та ентузіастів гідромеліоративної справи, таких, наприклад, як нащадок французьких емігрантів Борис Петрович Жерве, а також професорів та викладачів КПІ, членів регіональних осередків Товариства по розповсюдженню технічних знань у Києві та Одесі, маємо значно глибше історичне коріння. Починання наших попередників виявилися надзвичайно перспективними. Ми, як вдячні нащадки, зобов'язані гідно оцінити їх справу, адже поступ у майбутнє має бути осмисленим і всебічно усвідомленим.

Джерела та література:

1. Бабич Є.М., Войтюк Л.А. Українська державна академія водного господарства: Наукова діяльність. До 75 річчя від дня заснування. – Рівне : УДАВГ, 1997. – 48 с.
2. Національний університет водного господарства та природокористування. – К, 2007. – 200 с.
3. Філіпович Є. О. Дослідження початкового періоду історії та становлення Національного університету водного господарства та природокористування / Є. О. Філіпович // Вісник НУВГП. – Рівне, 2007. – № 3(39), ч. 2. – С. 462–472.
4. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. – К. : «Аграрна наука», 2006 – 492 с.
5. Див.: Вергунов В. А. Національному університету водного господарства та природокористування – 95 років: момент істини в контексті становлення й розвитку вітчизняної науково-освітньої меліоративної справи // Гідромеліорація та гідротехнічне будівництво – Рівне, 2009. – Вип. 34.– С. 6–36.
6. Стефанів З. Українські збройні сили 1917–21 рр. Част. I. Доба Центральної Ради й Гетьманату (Друге справлене видання). – Б. м.: СУВ, 1947. – 120 с.
7. Державний архів Рівненської області: – Ф. Р-1188. – Оп. 1-л. – Спр. 38. – Арк. 12; Спр. 41. – Арк. 12, 14–15, 24, 27–28, 32; Оп. 8. – Спр. 267. – Арк. 32–33, 61–65, 100–101.
8. Державний архів Одеської області: Ф. 150. – Оп. 1. – Спр. 450. – Арк. 175–175 зв.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України: Ф. Р-166. – Оп. 2. – Спр. 1081. – Арк. 1, 41, 80.

Валерій ЦИБУЛЬСЬКИЙ,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства НУВГП,

Віктор ГРОМ,

старший викладач НУВГП, м. Рівне

**Штрихи до портретів засновників Київського
сільськогосподарського гідротехнічного училища
(Б. П. Жерве, В. В. Фармаковський, П. Н. Ришков)**

Підготовка цієї доповіді викликана тим, що, по-перше, саме гідротехнічне училище є предтечею Національного університету водного господарства та природокористування (НУВГП), що цього року відзначає 100-літній ювілей. По-друге, засновники училища протягом багатьох десятиліть майже не згадувалися у наукових виданнях. І лише наполеглива праця сучасних дослідників привернула увагу до призабутих постатей видатних науковців і організаторів гідромеліоративної справи в Україні.

Серед вчених і громадських діячів, які безпосередньо вплинули на заснування гідротехнічних училищ у Наддніпрянській Україні, першість, безперечно, належить **Борису Петровичу Жерве** (1875–1930 рр.) – інженеру шляхів сполучення, вченому-практику. Його науково-теоретичну та організаційну діяльність найширше висвітлив член-кореспондент УААН, доктор сільськогосподарських наук, професор Віктор Вергунов у статті, опублікованій у Міжвідомчому науково-технічному збірнику "Гідромеліорація та гідротехнічне будівництво" у 2009 році [1]. Дослідник відзначив, що публікації Б. П. Жерве у періодичних та окремих виданнях початку ХХ століття дозволяють стверджувати, що "Київське середнє сільськогосподарське гідротехнічне училище відбулося саме під його безпосередньою генеруючою участю і головне – компетентною наполегливістю" [2].

Як стало відомо із проведених В.Вергуновим досліджень, саме доповідь Б.П.Жерве на засіданні відділення Імператорського Російського Технічного Товариства у листопаді 1908 р. посприяла ухваленню постанови про скликання І-го Південного меліоративного з'їзду, що відбувся з 26 квітня по 2 травня 1909 р. в Одесі. Основну

доповідь «Про подальшу організаційну діяльність з розвитку меліоративної справи» виголосив Б.П. Жерве. Було ухвалено: а) створити Південно-російське меліоративне товариство; б) видавати двічі на місяць його Бюлетень; в) публікувати «Праці з'їзду».

Пропозиції Бориса Петровича отримали подальший розвиток на II Південно-Російському з'їзді, котрий проходив з 15 по 20 січня 1912 року у Києві, де він виступив з доповіддю «Проект організації середнього політехнікума на Півдні Росії». З'їзд ухвалив відповідну постанову: «1) Признать необходимым и своевременным организацию гидротехнических школ с целью создания техников по улучшению земель и вод; 2) Поручить Комитету Южно-Русских мелиорационных съездов...подробно разработать тип такого училища и программу его, а также подробности тех оснований, по которым возможно было бы возбудить соответственные ходатайства перед правительственными учреждениями; 3) просить земские управы южного района, обласные сельскохозяйственные общества и другие заинтересованные учреждения высказаться по вопросу о школах указанного типа на Юге России и возможности их участия в организации этого учреждения» [3].

Борису Петровичу Жерве разом з А.В. Бельським належить пріоритет розробки першої у країні програми навчання для середнього гідротехнічного політехнікуму. Навчання планувалося проводити у трьох основних класах (підготовчих) і трьох відділеннях (річкової гідротехніки, меліоративне і портове) по два класи в кожному [4]. До такого типу училищ, на думку Б.П. Жерве, потрібно було приймати молодь після закінчення шестикласного міського училища, або нижчої сільськогосподарської школи чи чотирикласної прогімназії. Він також наполягав, щоб гідротехнічні дисципліни вивчалися у сільськогосподарських, залізничних та інших технічних училищах. Борис Петрович вважав, що існує державна потреба запровадити мережу середніх гідротехнічних училищ для всієї Російської імперії у конкретних регіонах: «для северного района – Петербург, для южного – Киев или Одесса, для восточного – Саратов, Четвертое могло бы быть на Кавказе...» [5].

Проект Бориса Петровича набув практичної реалізації із затвердженням «Нормального уставу» Київського середнього

сільськогосподарського гідротехнічного училища 25 вересня 1914 року [6].

Наступного року 15 вересня відбулося відкриття училища у Києві. Як нам тепер відомо, цього ж року розпочав свою діяльність подібний навчальний заклад і в Одесі, що після ряду реорганізацій у 1919–1933 рр. у статусі Одеського інженерно-меліоративного інституту (ОІМІ) був приєднаний до КГМІ.

Щодо біографії Б.П. Жерве, то на сьогодні існує кілька досліджень, які дають можливість частково заповнити прогалини у його життєписі. У першу чергу, це історичний альманах «Минуле», виданий у Парижі [7], та монографія Аркадія Векслера і Тамари Крашеніннікової «Такая удивительная Лиговка» [8]. Із них дізнаємося, що Борис Петрович народився у Ризі, навчався в Інституті інженерів шляхів сполучення у Петербурзі, по закінченні якого у 1900 р. спеціалізувався в галузі проектування, меліорації, будівництва і експлуатації водних шляхів сполучення і ґрунтових доріг. Працював в Україні, зокрема у 1909–1912 рр. був начальником Дністровського відділення Київського округу шляхів сполучення.

У 1913–1919 рр. працював інспектором технічного відділення Північно-Західного округу шляхів сполучення. У період I Світової війни був одним із організаторів Товариства «Труд» для надання допомоги воїнам, які втратили працездатність. У 1917 році у чині колезького радника значиться «управляющим делами Совета мелиорационных съездов в России при Министерстве торговли и промышленности».

Визнав радянську владу і у 1920-х рр. був начальником науково-дослідного бюро Центрального управління дорожно-транспортного будівництва (Цудортранс), а також професором Ленінградського і Московського інститутів залізнично-дорожного транспорту.

10 червня 1929 р. заарештований і 4 квітня 1930 р. разом з членом секції науково-технічного комітету Цудортранса і проректором Московського інституту інженерів транспорту, професором П.А. Веліховим (дідом відомого радянського академіка Є.П. Веліхова), звинувачений у шпигунській, контрреволюційній і шкідницькій діяльності та розстріляний 27 травня 1930 р. [9].

Похований на Ваганьківському кладовищі у Москві; реабілітований 11 грудня 1963 р.

Крім того, відомо, що редактор-видавець меліоративного журналу Б.П. Жерве проживав з дружиною Євгенією Іванівною з 1912 до 1917 р. у житловому флігелі будинку № 21, кв. 2 по вул. Ліговській у Санкт-Петербурзі (Петрограді).

Щодо першого директора гідротехнічного училища, то ним був від початку створення до 1920 р. професор КПІ **Володимир Володимирович Фармаковський** (1870-1954 рр.). Саме він був одним із тих, хто виступав перед першокурсниками 15 вересня 1915 р. і повідомив їх про початок навчання 19 вересня [10]. Як зазначає завідувач музею НУВГП Єва Філіпович [11], подробиці призначення В.В.Фармаковського директором достеменно не відомі. Неможливо й назвати конкретних прізвищ членів Київської філії Всеросійського технічного товариства ім. Імператора Олександра II, котрі були організаторами названого училища.

Відомо, що учений народився 22 жовтня 1870 р. у Симбірську (до речі, на англomовному сайті Сербської академії наук вказана інша дата – 8 жовтня). Після закінчення у 1903 р. Санкт-Петербурзького технологічного інституту отримав диплом інженера із військово-морського, промислового та залізничного машинобудування. З 1909 по 1920 р. В.Фармаковський працював у КПІ – спочатку на посаді доцента, згодом професором прикладної механіки (відділ паровозів).

У роки I Світової війни брав активну участь у роботі Київського обласного військово-промислового комітету (ВПК), що був створений у червні 1815 р. для допомоги держустановам і підприємствам у виготовленні продукції для армії і флоту. Слід зазначити, що поряд із представниками промисловості, торгівлі, відомств до його складу увійшла значна частина професорів і викладачів вищих навчальних закладів, зокрема вчені КПІ (Є. Патон, В. Шапошніков, В. Іжевський, І. Жуков та ін.) [12]. Деякі з них очолили основні відділи та підвідділи Комітету. Для збільшення ефективності роботи заводи і майстерні були поділені на три групи, одну з яких (Чернігівську та Київську міську) очолив В. Фармаковський.

Завдяки вдалій організації робіт та поділу праці підприємства Київського ВПК досягли значних успіхів у виготовленні артилерійських припасів. При КПІ працювала успішно лекальна

майстерня, що виготовляла калібри тридюймових і шестидюймових гранат. До липня 1916 р. було виконано державне замовлення на загальну суму 30 тис. крб. [13].

При політехнічному інституті було створено піротехнічну майстерню, у якій у 1914 р. розпочалося виробництво магнію, що використовувався для виготовлення освітлювальних ракет. Це дозволило значно підвищити їхню якість. Вказаний тип ракет отримав схвальні відгуки Головного артилерійського управління і був визнаний основним зразком для подальшого виробництва. Вже у березні 1916 р. майстерня отримала замовлення на виробництво 300 000 таких ракет.

Слід наголосити, що виробництво вибухових речовин було надзвичайно ризикованим. Не маючи достатнього досвіду у виготовленні хімічних сполук, прагнучи пришвидшити темпи виробництва, вчені постійно знаходилися у стані небезпеки. Про це, зокрема, свідчила пожежа в одному з корпусів КПІ, що сталася 22 червня 1916 р. і тривала майже 2 години. Її наслідки були жахливими – загинули 10 студентів, 37 осіб було поранено, повністю зруйновано лівий корпус хімічного павільйону інституту [14].

Протягом війни в КПІ також ефективно працювали авіаційні та автомобільні майстерні. До липня 1916 р. в авіаційному відділі було виготовлено 95 пропелерів різних систем, зокрема пропелер «батька російської авіації», члена Центрального ВПК М. Жуковського. Окрім того, було відремонтовано та відправлено на фронт розбитий німецький літальний апарат системи Шнейдера, розпочато роботи по виготовленню авіаційного двигуна «Мерседес» 109 HP за зразком захопленого літака [15].

Таким чином, можна стверджувати про значний внесок вчених, і зокрема, В. Фармаковського в роботу ВПК. Американський дослідник Л. Сігельбаум відзначає, що київський обласний комітет був лідером за кількістю вчених серед ВПК Наддніпрянської України і називає його «найуспішнішим у мобілізації місцевої технічної інтелігенції» [16].

В радянський період ім'я В. Фармаковського було викреслене з історії. Навіть у спогадах академіка Г.Й. Сухомела, де він пише про Київське гідротехнічне училище, про першого директора немає ні слова. Хоча Георгій Йосипович, як і Володимир Володимирович, був,

по-перше, членом Технічного товариства, а по-друге, вони обидва працювали в одному училищі. Ймовірно, причиною замовчування було те, що В. Фармаковський не сприйняв радянську владу, ставши таким чином ворогом більшовицького режиму.

Авторам вдалося натрапити на список біженців, вивезених з Одеси через Салоніки до Белграда наприкінці 1919 року. Серед пасажирів пароплава «Ріо Пардо» фігурує прізвище першого директора Київського училища. [17]. Притулок В. Фармаковський, як і багато його співвітчизників, знайшов у тодішній столиці Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС).

Вже у травні 1921 року він у числі 33 учених-емігрантів з Росії читав в університеті лекції з конструювання машин, котлів і паровозів. Крім того, виконував обов'язки заступника голови спілки російських інженерів (заснована у 1920 р.), завданням якої було об'єднати, захистити і надати допомогу біженцям від більшовиків. Більшість емігрантів вірила в те, що більшовицька влада довго не протримається, але ці сподівання не виправдалися.

Восени 1928 р. у Белграді розпочав свою діяльність Російський науковий інститут (РНІ), який утримувався на кошти КСХС. РНІ очолив Спекторський Євген Васильович, який народився в Острозі і протягом 1918-1919 рр. був ректором університету Св. Володимира [18], а коли армія А. Денікіна залишила Київ, виїхав до Одеси [19]. Цікаво, що він добирався до Греції на тому ж самому пароплаві, «Ріо Пардо».

Серед учених, які увійшли до РНІ, було й ім'я В. Фармаковського. Володимир Володимирович користувався беззаперечним авторитетом на механічному факультеті. Його різнобічна діяльність увінчалася створенням Інституту машинобудування. На згаданому нами англomовному сайті Сербської академії наук зазначено, що 18 березня 1948 р. В. Фармаковського обрали дійсним членом Академії наук, а з 22 березня цього ж року він став секретарем відділу технічних наук; на цю ж посаду переобирається 10 червня 1952 р. і 10 квітня 1954 р. Із липня 1947 р. по лютий 1954 р. був директором Інституту машинобудування Сербської академії наук [20]. 5 червня 1954 р. вчений помер, похований на Новому кладовищі в Белграді.

Рішенням Наукової ради Сербської соціалістичної республіки від 31 травня 1963 р. ім'я В. Фармаковського присвоєно Інституту машинобудування [21].

Завершує представлену галерею портретів **Павло Никифорович Ришков** (1875–1959 рр.), який також був присутній на урочистому відкритті гідротехнічного училища 15 вересня 1915 р. Відомо, що він навчався в Інституті інженерів шляхів сполучення у Петербурзі, пізніше викладав у КПІ, де отримав звання професора [22]. У січні 1913 р. відбулися вибори декана інженерного відділення КПІ. У двох турах найбільше голосів набрав Євген Патон, але внаслідок його відмови від посади, було затверджено П. Ришкова, який у голосуванні зайняв друге місце.

У 1919 р. Павло Никифорович на вже згаданому пароплаві залишив Одесу разом із дружиною Вірою Йосипівною і двома доньками Лідією (21 р.) і Надією (17 років) [23], згодом викладав у тому ж Белградському університеті, був професором залізнично-дорожного проектування технічного факультету і членом Співки російських інженерів. Помер 18 липня 1959 р., похований на Новому кладовищі Белграда [24].

Отже, проведені наукові пошуки частково доповнюють відомості про життя та діяльність видатних вчених, причетних до розвитку гідромеліоративної справи в Україні, створення та діяльності на початковому етапі Київського сільськогосподарського гідротехнічного училища, що став предтечею нашого університету.

Джерела та література:

1. Вергунов В. А. Національному університету водного господарства та природокористування – 95 років: момент істини в контексті становлення й розвитку вітчизняної науково-освітньої меліоративної справи // Гідромеліорація та гідротехнічне будівництво – Рівне, 2009. – Вип. 34. – С. 6–36.
2. Там само. – С. 14.
3. Постановление Съезда по докладу инженера Б. П. Жерве об организации среднего гидротехнического образования. Об организации 2-го Южно-Русского мелиорационного съезда в Києве // Жерве Б. П. Краткие сведения о мелиорационных съездах в России (1909–1914 гг.). – Одесса, 1914. – С. 32–33.
4. Вергунов В. А. Назв. пр. – С. 18–19.
5. Жерве Б. П. Проект организации среднего гидротехнического политехникума на Юге России / Б. П. Жерве // Труды 2-го Южно-Русского мелиорационного съезда

1912 года в Киеве. – Одесса, 1912. – 12 с. **6.** Из текущей жизни. Среднее Сельско-хозяйственно-гидротехническое училище в Киеве. // Хозяйство: еженед. с.-х. и экон. журн. – Изд. Южно-Рус. О-ва поощр. земледелия и с.-х. пром.-сти. – № 22 (12 июня 1915 г.). – С. 676. **7.** Минувшее: Исторический альманах. – Париж, 1986. – С. 37. **8.** Векслер А., Крашенникова Т. Такая удивительная Лиговка // <https://books.google.com.ua/books/isdn=5457041387>. **9.** Центр. Архив ФСБ России//www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=pageandid=6999; www.uznal.org/book_of_memoiry. **10.** Открытие сельскохозяйственного гидротехнического училища // Киев. – 1915. – № 606. – С. 1. **11.** <http://www.facebook.com/notes/ева-филипович>. **12.** Тканко Т. В. Діяльність вчених Київського політехнічного інституту у складі військово-промислового комітету у роки Першої світової війни // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Видатні постаті науки, культури і освіти України». 30-31 жовт. 2008 р. – К., 2008. – С. 149. **13.** Там само. – С. 150. **14.** Тканко Т. В. Науково-дослідна діяльність Військово-промислового комітету українських губерній Російської імперії у роки Першої світової війни // Укр. істор. журн. – К., 2008. – № 6. – С. 92. **15.** Там само. – С. 95. **16.** Siegelbaum L. H. The politics of industrial mobilization in Russia 1914–1917: A Study of war-industrial committees. – N. Y., 1983. – P. 54. **17.** ГАРФ. – Ф. 5982. – Оп. 1. – Д. 51. – Л. 97–102 (об) // [rodovoye-gnezdo.narod.ru / Kherson / Rio Pardo. html](http://rodovoye-gnezdo.narod.ru/Kherson/RioPardo.html). **18.** Ректори Київського університету. 1834 – 2006 / В. В. Скопенко, В. Л. Короткий, Т. Б. Табенська та ін. – К., 2006. – С. 183–184. **19.** Дорога домой. – Вып. ДД-59, 2 р. [10 мар.04] // [www.doroga-domoj.com / dr 592 sep. html](http://www.doroga-domoj.com/dr592sep.html). **20.** Тесемников В. А. Русские профессора Белградского университета (1919–1941 гг.) // Педагогика. – 1998. – № 5. – С. 82–85. **21.** [www.itn.sanu.ac.rs / istorija 60. html](http://www.itn.sanu.ac.rs/istorija60.html). **22.** Коренев Л. В самом крупном университете Украины работали воспитанники Петербургского Института инженеров путей сообщения // электр. ресурс. – Scbist.com / [gazeta-oktyabrskaya-magistral / 10801](http://gazeta-oktyabrskaya-magistral/10801). **23.** ГАРФ. – Ф. 5982. – Оп. 1. – Д. 51. – Л. 97–102 (об). **24.** Некрополь Российского научного зарубежья // [www.russianguave.ru / person-id=161](http://www.russianguave.ru/person-id=161).

Сергій КОВАЛЕНКО

науковий співробітник інституту архівознавства
(відділ історії академічної науки)
Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського
НАН України, м. Київ

Життєвий і творчий шлях академіка Г.Й. Сухомела

Академік Георгій Йосипович Сухомел – видатний учений у галузі гідравліки і гідромеханіки і суміжних з ними наук. Він розвинув теорію рівномірного руху рідини з вільною поверхнею у відкритих водотоках, експериментально встановив і теоретично довів можливість двох форм руху води у відкритих річищах і гідротехнічних спорудах. Вивчав рух суден по річках та каналах; результати цих досліджень стали основою для розробки рекомендацій з безпечного плавання у відкритих фарватерах. Вирішив низку проблем інженерної гідравліки.

Життя та діяльність видатного українського вченого частково досліджені у працях К. Хренова [1], Г. Дробчака [2], В. Костюка [3], С. Петрівського [4], Н. Мирончака [5], В. Страшного [6], Л. Семчука [7], але деякі аспекти науково-дослідної, організаційної та педагогічної діяльності, його громадського і родинного життя залишилися поза увагою дослідників.

Метою даного повідомлення є висвітлення життя та діяльності академіка АН УРСР Г.Й. Сухомела на документальних джерелах та архівних матеріалах, насамперед, його особової справи, що міститься в Архіві Президії НАН України [8], документів Інституту архівознавства НБУ ім. В.І. Вернадського [9], Київського політехнічного інституту [10], Центрального державного архіву вищих органів влади та управління [11], Центрального державного архіву громадських об'єднань України [12], спогадів сучасників, інтерв'ю тощо. Повну версію статті опубліковано у збірнику «Україна-Чехія: історія та сьогодення» (Одеса, 2013)*.

Народився Георгій Йосипович Сухомел 30 серпня (11 вересня)

* Коваленко С. Життєвий і творчий шлях академіка Г.Й. Сухомела // Україна-Чехія : історія та сьогодення. – Одеса, 2013. – С. 252–285. Автор готує до друку наукову монографію, яка вперше у вітчизняній та зарубіжній історіографії висвітлює життєвий і творчий шлях визначного ученого.

1888 р. на чеському хуторі Голендри Бердичівського повіту Київської губернії (нині село Миколаївка Козятинського району Вінницької області) у багатодітній родині: мав дев'ятеро сестер та трьох братів (двоє братів і четверо сестер померли ще у ранньому віці). Поселення, де народився Г.Й. Сухомел, отримало назву Голендри на честь німецького графа Голендра, власника землі та засновника поселення. До чехів на цих землях ще з часів середньовіччя проживали німці, але після скасування податкових пільг, обов'язкового проходження служби в армії, прийняття православ'я німці продають свою землю і майно чехам та залишають Російську імперію.

Батьки Георгія Йосиповича – Йосип Іванович (1848-1930 рр.) і Анна Кирилівна (дівоче прізвище Фогель, 1850-1918 рр.) – емігрували в Україну у 1874 р. із чеського села Кунціце Кралоувеградського краю (Чехія) Австро-Угорської імперії. За соціальним статусом родина належала до середняків; займалась сільським господарством: вирощуванням хліба, розведенням худоби. Голова родини, Йосип Іванович, мав сім гектарів землі, але, щоб утримувати велику сім'ю, цього було замало. І тому сестри та старший брат Георгія працювали в наймах. З 8-ми років Георгій допомагав батькам по господарству – пас худобу, а з 14-ти років разом з сестрами та братом працював на польових роботах у панів. Батько готував сина до хліборобської праці, мріяв про те, щоб земля, майно перейшли у надійні руки його спадкоємця. Дитячі роки проходили у чеському середовищі, тож рідною мовою для маленького Георгія була чеська, згодом – українська «у зв'язку зі спілкуванням у школі і на роботі з українцями».

Початкову освіту Георгій здобув протягом 1897-1902 рр. у церковно-приходській двохкласній школі хутора Голендри (з 1900 р. перейменовано на честь російського царя Миколи II у хутір Миколаївський). Першими вчителями Георгія були Феодосій Йосипович Грдіна та Голуб Віра Василівна.

Навчаючись у школі, Георгій виявляв виняткові здібності до навчання, виділявся серед своїх ровесників кмітливістю і допитливістю, користувався авторитетом серед товаришів. Однокласницею Георгія була Анна Францівна Синкова, яка неодноразово згадувала, що здібнішого учня за нього, не було в класі. Невстигне вчитель на дошці написати закінчення умови

задачі, як Георгій вже піднімав руку і диктував розв'язок. Користувався авторитетом серед товаришів, які звертались до нього на прізвисько «Жорж».

Навчання у школі підходило до кінця, вчителі наполегливо радили Йосипу Івановичу Сухомелу продовжувати освіту Георгія, та він обрав сину іншу долю. Напевно, Георгій таки залишився б землеробом і усі його здібності навечно були б поховані у миколаївському чорноземі, коли б не звернув увагу на здібного учня священик, який наїздив із Самгородка і викладав у школі Закон Божий. Він узяв хлопця на повне утримання та допоміг підготуватися до вступу у реальне училище. Сам Георгій Йосипович, вже будучи професором, згадував: «Літом я пас корову і готувався до реальної школи, читав на сонці. Відчуваючи великий потяг до знань, я в 1903 році, хлопчиськом 15 літ, вирушив з декількома рублями в кишені до Києва. Підготував і склав іспит в реальну школу».

У 1903 р. розпочинається його навчання в Києві у третьому класі реального училища Св. Катерини на вул. Анненковська, 20 (на сьогодні вул. Лютеранська). Цей заклад утримувала лютеранська громада Києва, тож на викладанні позначалася німецька технічна школа, що вважалася тоді зразковою для всього світу. У цей період життя Георгій проживав у Києві на вул. Підвальна, 29, 34 (нині вулиця Ярославів Вал). На початку 1906 р. Г.Й. Сухомела виключають з училища за «участь в гуртку, який вивчав революційну літературу» (марксистську) та участь у заворушеннях. Однак це не зламало волі юнака, а ще більше зміцнило його прагнення до знань. Георгій наполегливо продовжував займатися самоосвітою і готувався до складання іспитів екстерном, які успішно склав у 1908 р. Того ж року склав всі вступні екзамени на «відмінно» і став студентом механічного факультету Київського політехнічного Інституту Імператора Олександра II.

Викладачами Г.Й. Сухомела були видатні педагоги: професори С.П. Шенберг, С.П. Тимошенко, Д.П. Рузький, Ф.Ф. Іванов, які прищепили йому любов до гідравліки. Як згадував Г.Й. Сухомел: «у студентські роки я відчув особливий інтерес до вивчення питань технічної механіки рідин – гідравліки». Про тяжкі роки студентства майбутній науковець якось згадував на зустрічі професури зі студентами Київського інженерно-меліоративного інституту:

«Батькові було тяжко давати допомогу, а тому доводилося самому собі заробляти на життя і вчитися. Хотілося вчитися добре». Собі на прожиття, студентом, заробляв копійкою працею: давав приватні уроки, виготовляв на замовлення креслення, кошториси, а також підзаробляв у Київському оперному театрі у масових сценах.

Одночасно із навчанням брав активну участь у громадському житті – був старостою першого і другого курсів механічного факультету, разом із студентами протестував проти скасування 11 січня 1911 р. «Тимчасових правил про керівництво вищими навчальними закладами», що надавали певну автономію вищій школі. Знову заборонялись студентські збори, до ВНЗ дозволялося «у разі необхідності» вводити війська та поліцію.

20 грудня 1913 р. Г.Й. Сухомел складає випускні іспити, за результатами яких екзаменаційна комісія присуджує йому звання інженера-технолога за спеціальністю «гідромеханіка» та чин 10-го класу в разі роботи його на цивільній службі. Здібного студента помітили викладачі і запропонували йому залишитися навчатися в аспірантурі. Протягом 1914–1916 рр. він став професорським стипендіатом на кафедрі гідравліки та гідромеханічних машин. Проживав за адресою: Михайлівський провулок, 7, кв. 1.

Для викладання окремих предметів (за браком професури) відбиралися за конкурсом викладачі з тих осіб, які одержали звання «ад'юнкта». У 1916 р. Г.Й. Сухомел склав частину ад'юнкських іспитів. Тим, хто виконував ці вимоги, присвоювалося звання ад'юнкта інституту і надавалося право на заміщення вакантної посади на кафедрі за відповідним фахом. Скласти всі іспити перешкодила революція.

У 1913 р. Г.Й. Сухомел одружився з киянкою Єлизаветою Михайлівною Потаповою (1886–1946 рр.), яка працювала вчителькою початкових класів (1908–1929 рр.). Під час громадянської війни молодий викладач та інженер проживав разом з дружиною і тещею у м. Києві на вул. Мільйонній, 11 кв. 3 (на сьогодні вул. Панаса Мирного). З перших днів подружнього життя молода родина бідувала. Георгію Йосиповичу у Київському політехнічному Інституті Імператора Олександра II місяцями затримували стипендію, заробітну плату, а в технічному відділі Київського обласного військово-промислового комітету (КОВПК) він працював на громадських засадах. 4 червня 1916 р. у Сухомелів

народилась єдина донька Катерина. Теща вела господарство молодій родині та доглядала онуку.

У 1915 р. філія «Всеросійського Технічного товариства імені Імператора Олександра II» у Києві організує приватне сільськогосподарське гідротехнічне училище. Київська філія товариства переважно складалася із професорів та інженерів Київського політехнічного Інституту Імператора Олександра II і Київського університету Св. Володимира. Г.Й. Сухомел відразу розпочав педагогічну роботу в училищі, продовжував у ньому працювати і після наступних трансформацій навчального закладу. Діяльність гідротехнічного училища була надзвичайно важливою, адже виникла нагальна потреба у фахівцях із сільського господарства.

У 1916 р. молодого науковця обрали викладачем Київського політехнічного інституту Імператора Олександра II. З 1 травня 1917 р. він став штатним викладачем гідравліки і будівельної механіки у Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II та Київському сільськогосподарському гідротехнічному училищі. До викладацької роботи ставився дуже відповідально – постійно підвищував свій науковий і викладацький рівень: «проробляв систематичні лекції, читав багато літератури, а готував лекції не більше чотирьох годин, хоч і годинника не кидав на стіл, бо його в мене не було».

Не обійшла осторонь Г.Й. Сухомела і Перша світова війна. Він не брав безпосередньої участі в бойових діях у зв'язку зі слабким зором, але наполегливо працював у тилу для перемоги у війні. Як і його колеги по Київському політехнічному інституті Імператора Олександра II та Імператорського університету Св. Володимира продовжував педагогічну роботу, яку поєднував з працею у Київському обласному військово-промисловому комітеті (далі – КОВПК), головним завданням якого була мобілізація промисловості для потреб армії та флоту. Як старший інженер працював у якості конструктора по обладнанню польових бань та похідних кухонь.

На початку 1917 р. Г.Й. Сухомел залишає роботу в КОВПК і влаштовується у технічний відділ управління Київського районного уповноваженого з палива молодшим, а згодом і старшим інженером. У лютому 1918 р. отримав завдання «обстежити підприємства

Київського району щодо постачання і споживання палива (у Київській, Подільській, Волинській, Могилевській, Мінській губерніях». Керівники державних установ та власники приватних закладів, підприємств, фабрик та заводів повинні були надати йому достовірну інформацію та дозволити оглянути запаси палива. 5 березня 1918 р. Г.Й. Сухомелу було доручено право «фактичного контролю і нагляду за виконанням у Києві і його передмісті обов'язкової постанови про скорочення споживання електричної енергії». До листопада 1918 р. він працював керівником відділу твердого палива і одночасно завідував нафтовим відділом того ж департаменту.

У 1918 р. померла мати Г.Й. Сухомела, а батько залишився на утриманні старшого брата Йосипа. Після смерті батька у 1930 р. вчений поступово припинив спілкування з родичами з рідного села (у Миколаївці нараховувалось близько 100 родичів), ймовірно причиною цього був страх за власне життя та життя своїх рідних, адже рідного дядька по материній лінії Володимира Кириловича Фогеля, який був головою «Товариства культурних чеських господарів», звинуватили у шпигунстві на користь Німеччини і за постановою трійки УНКВД Вінницької області 8 жовтня 1938 р. розстріляли.

До приходу у Київ поляків (6 травня 1920 р.) завідував відділом мінерального палива існуючих у Києві паливних організацій: Ради народного господарства (Раднаргоспаливо), Губернського паливного управління (Губтоп), Київського паливного управління (Кітоп). З січня 1920 р. працював у відділі лісової про-мисловості і палива Київського губернського союзу народного господарства, був членом бюро з обслідування і добування бурого вугілля у Київській губернії. Під час польської окупації завідував технічним відділом бюро Всеукраїнського Союзу споживчих спілок (Дніпросоюз). Влітку 1920 р. радянська влада задіяла його в Губтопі, де він керував розподільним відділом до 15 листопада 1923 р. Наприкінці вересня 1920 р. Г.Й. Сухомел разом з родиною переїхав жити на вул. Тарасівську, 27, кв. 2, де й проживав до Другої світової війни.

Крім педагогічної та громадської діяльності Г.Й. Сухомел займався також і науковою працею. Він згадував: «Свою наукову роботу почав ще до революції, але вже після революції я працюю без ніяких перешкод. Виробництво давало мені невичерпні теми для

моєї роботи. Головне, товариші, треба настирно працювати». У ті буремні роки він переклав з німецької мови книгу професора Р. Єшера «Теорія водяних турбін», сконструював власний пристрій для вимірювання витрат води, який був встановлений у гідравлічній лабораторії КПІ, брав участь у дослідженнях із вивчення використання кам'яновугільної смоли та її дистилатів як палива та змазки. У червні 1922 р. підготував до публікації статтю: «Теорія та розрахунок насосів внутрішнього згорання».

1 грудня 1923 р. Г.Й. Сухомел був призначений деканом механічного факультету КПІ. Як керівник факультету, розпочав виконання Декрету Ради Народних Комісарів УРСР «Про заходи в справі українізації навчально-виховних та культурно-просвітницьких закладів». В інституті було створено комісію, яка розробила та здійснила низку практичних заходів: організувала вивчення української мови студентами та співробітниками на курсах, сприяла виданню підручників та навчальних посібників українською мовою. Предметні комісії факультету визначали перелік підручників і навчальної літератури для перекладу українською мовою. За постановою правління та комісії у справах українізації КПІ при інституті було організовано Інформаційно-облікову комісію. На комісію покладено контроль за викладанням українською мовою.

У 1926 р. Г.Й. Сухомел викладав курс «Живильні насоси» на старших курсах теплотехніків цукрової промисловості; підготовлені ним конспекти лекцій були опубліковані.

Особливу роль у розвитку гідрологічних досліджень і в науковому опрацюванні питань використання водних ресурсів відіграло прийняття плану ГОЕЛРО у грудні 1920 р., який передбачав відновлення й перебудову економіки країни на базі електрифікації. По всій країні створювались відповідні навчальні заклади, кафедри при інститутах. 1 квітня 1926 р. було засновано Науково-дослідний інститут водного господарства України (тепер Інститут гідромеханіки НАН України) у системі Управління водного господарства при Раді Народних Комісарів УРСР. Завданням інституту було вирішення проблем будівництва гребель, каналів, шлюзів, морських і річкових споруд та меліорації земель. У ньому Георгій Йосипович розпочав свою роботу старшим науковим співробітником з 15 лютого 1927 р.

На цю посаду Сухомела запросив директор інституту професор

(згодом академік) Євген Володимирович Оппоков, який знав його ще по роботі в КПІ. Директором інституту була надана повна свобода вченим у наукових дослідженнях, що сприяло бурхливій творчій роботі в інституті.

У 1931 р. Г.Й. Сухомел очолив відділ гідравліки в інституті. Вчений постійно підвищував свій науковий рівень, читаючи сучасну іноземну літературу, відвідуючи виставки, фабрики, заводи. Науковець вільно володів українською та російською, а також добре читав і розумів чеську, німецьку, англійську, французьку мови.

У видавництві Київського гідромеліоративного інституту у 1927 р. вчений видрукував перший в Україні підручник з гідравліки українською мовою для вузів накладом у 200 примірників (перевиданий у 1931 і 1933 рр.) У 1927 р. Г.Й. Сухомелу присвоїли вчене звання професора Київського інженерно-меліоративного технікуму та призначили завідуючим предметно-циклової комісії з гідравліки і використання водної енергії. Того ж року вчений звертається до Правління КПІ з проханням звільнити його з посади декана механічного факультету. 15 травня 1927 р. Правління задовільнило його прохання з подякою за виконану роботу.

Упродовж 1930-го року вчений працював завідуючим аеро-гідродинамічного сектору у Київській філії Науково-дослідного інституту промислової енергетики. 22 листопада 1930 р. науковець звертається до директора інституту із проханням звільнити його з цієї посади у зв'язку з будівництвом у Київському інженерно-меліоративному інституті (основному місці роботи) гідравлічної лабораторії, у роботі якої були зацікавлені численні установи, включно з Науково-дослідним Інститутом промислової енергетики.

Продовжувати далі повноцінно працювати в Інституті промислової енергетики не дозволяло слабе здоров'я, а також велике навантаження у Київському меліоративному, політехнічному інститутах та в Інституті водного господарства.

Для покращення викладання у вищих навчальних закладах, а

---

* На відміну від Росії, в Україні технікуми вважалися вищими навчальними закладами – практичними інститутами, випускники яких на виробництві були лише виконавцями інженерних завдань і не виступали організаторами виробництва.

** У технікумах праобразом кафедр були предметно-циклові комісії. Згідно проведеної уніфікації вищої освіти в СРСР, з 1 грудня 1930 року у структурі КІМІ з'явилися кафедри, перший попередній перелік яких затверджено у Постанові № 75/14. Ера предметно-циклових комісій відходила в минуле.

також для проведення науково-дослідної роботи у галузі гідравліки за ініціативою вченого у Києві збудували три гідравлічні лабораторії: у 1926-1932 рр. – у Київському меліоративному інституті, у 1937-1939 рр. – в Київському політехнічному інституті і у 1938-1940 рр. в Інституті гідрології АН УРСР. Створенню експериментальної бази Георгій Йосипович надавав надзвичайного значення.

Вчений серйозно займався науковим вирішенням завдань, які виникають при проектуванні різних споруд на відкритих руслах річок і каналів. З такими не вирішеними питаннями він зіткнувся на консультаціях, експертизах і при прийомних випробуваннях гідравлічних машин та гідротехнічних споруд, будівництво яких все ширше розгорталось на всій території СРСР і, зокрема, в УРСР. Вирішуючи ці завдання, насамперед, потрібно визначити глибинну швидкість руху в кожній конкретній споруді (будові) або руслі ще при їх проектуванні для того, щоб можна було надати їм потрібні розміри і вибрати для них достатньо міцний матеріал, стійкий до розмивання. Таким чином, він отримав багато тем для науково-дослідницьких робіт.

Вченого неодноразово запрошували як експерта, зокрема, саме він зробив висновок 14 вересня 1929 р. про стан механічного обладнання на первістку сільської електрифікації в Україні гідроелектростанції ім. Г.І. Петровського на р. Гірський Тікич у м. Буки Уманського округу (на сьогодні смт. Буки Маньківського району Черкаської області).

Крім наукової діяльності, вчений консультував державні наукові установи, навчальні заклади та підприємства. До його кваліфікованих порад неодноразово звертався Держплан, Наркозем, Наркомлегпром УРСР, Водотрест, ВНЗ та підприємства. Наукову роботу проводив переважно у лабораторії Київського меліоративного інституту.

Надзвичайно важливою була громадсько-політична діяльність Г.Й. Сухомела. Науковець користувався великою повагою та авторитетом серед колективу КПІ, тому у січні 1930 р. його обрали до міського і обласного Бюро секції наукових працівників профспілки «Роботпрос». З лютого по грудень 1935 р. виконував обов'язки депутата міської ради Жовтневого району у м. Київ.

У 1935 р. професор Г.Й. Сухомел разом із інженером

І.В. Журавлем видав посібник для технікумів «Елементарна гідравліка» з метою допомогти технічним робітникам, гідротехнікам і меліораторам середньої та нижчої кваліфікації.

9 вересня 1936 р. Г.Й. Сухомел здобув вчене звання кандидата технічних наук без захисту дисертації. Доповідь про наукові досягнення вченого зробив академік О.В. Палладін.

З 1936 р. професор Г.Й. Сухомел завідував кафедрою гідравліки КПІ. Під його керівництвом кафедра успішно розвивалася: для гідравлічної лабораторії відведено 2 нових приміщення площею 104 та 124 кв. м. У 1936 р. на кафедрі гідравліки працювали: завідуючий кафедрою, доцент, старший викладач, два асистенти, два старших лаборанти, два старших препаратори. В лабораторії обладнали три відділення: гідравлічне, насосне, вентиляторно-компресорне. Кафедра розробляла низку наукових завдань з гідравліки та гідромеханіки, пов'язаних з процесами в хімічній промисловості.

Протягом 1937 – на початку 1938 рр. Інститут водного господарства реорганізовано в Інститут гідрології. У цей період проф. Г.Й. Сухомел розробляв тему «Теорія, розрахунок і схема конструкції гідропневоавтомата». Результатом його наукової роботи стало подання розрахунку і схеми конструкції гідропневоавтомата. Автомат був простим, без рухомих частин, прилад, за допомогою якого можна було піднімати частину води із ставків на потрібну висоту за рахунок енергії переливу іншої частини через греблі. Автомат використовували для іригації, водопостачання сільського господарства тощо. Робота вченого у січні 1939 р. одержала позитивну оцінку у Харкові на науково-технічній конференції з гідромашинобудування.

Творча праця талановитих учених та наявність необхідної матеріальної бази сприяли розвитку науки, дослідницької роботи, становленню наукових шкіл. З 1936 р. учений розвиває новий науковий напрям, пов'язаний із фундаментальними дослідженнями руслових потоків та рухом суден в обмежених фарватерах. Серед вихованців цієї школи професори І.Л. Розовський, В.В. Сміслов та ін.

21 грудня 1938 р. Вчена рада Інституту гідрології АН УРСР, а 22 грудня 1938 р. Вчена рада Київського гідромеліоративного інституту, а також Вчена рада КПІ висунули професора Г.Й. Сухомела в члени-кореспонденти Академії наук, на початку 1939 р. його було

обрано член-кореспондентом АН УРСР. 28 лютого 1939 р. науковця затверджено в ученому званні професора по кафедрі «гідравліка, насоси, компресори». Вченого неодноразово обирали членом бюро Відділу технічних наук АН УРСР.

19 квітня 1940 р. директор Інституту гідрології АН УРСР академік О.М. Фролов звільнився з посади за власним бажанням і тимчасово виконання обов'язків директора АН УРСР було покладено на Г.Й. Сухомела.

З початком радянсько-нацистської війни Президія АН УРСР ухвалила рішення переглянути тематичні плани інститутів з метою раціонального розподілу кадрів, ресурсів, оснащення. В експериментальних лабораторіях і майстернях налагоджувалось виробництво продукції для діючих частин Червоної Армії.

За умов швидкого просування ворога вглиб країни ухвалено рішення про першочергову евакуацію академічних установ і провідних учених до столиці Башкирії Уфі. 8 липня 1941 р. до Уфи прибув перший ешелон із 86 науковими співробітниками та обладнанням інститутських лабораторій. Г.Й. Сухомел з родиною (дружина, вагітна донька та небога) проживав у центрі Уфи на вулиці Героїв Седовців, 5, кв. 4.

В Уфі вчений завідував відділом гідромеханічних споруд в Інституті будівельної механіки гідроспоруд АН УРСР під керівництвом М. В. Корноухова. Разом ним працювали В.М. Засс, І.Л. Розовський, С.І. Штепанек. Результати досліджень були використані при проектуванні наплавних і понтонних мостів, для покращення судноплавства на р. Нижній Білій, у забезпеченні малими гідротехнічними установками промислових об'єктів, у розробці рекомендацій з ліквідації проривів дамб, у боротьбі із замором риби у водоймах та у вирішенні інших важливих питань.

11 лютого 1943 р. відбулося засідання Комісії при АН УРСР по відбудові зруйнованих ворогом міст і підприємств України, на розгляд якої професор представив доповідь про використання водних ресурсів УРСР та відновлення водопостачання на Україні.

9 травня 1943 р. Уряд СРСР прийняв рішення про переведення АН УРСР до Москви і виділив для цього з бюджету 1 млн рублів. 31 травня 1943 р. Спеціальна урядова комісія затвердила список із 385 наукових співробітників АН УРСР для переїзду до Москви. Серед

них був і Г.Й. Сухомел.

28 червня 1943 р. відбулись урочисті Загальні збори АН УРСР, на яких підвели підсумки роботи у Башкирії. Г.Й. Сухомела нагородили Почесною грамотою «За велику плідну діяльність в справі мобілізації природних багатств і в галузі соціально-культурного будівництва».

Восени 1943 р. майже усі установи АН УРСР переїхали до Москви, де було встановлено тісний зв'язок з подібними за фахом установами АН СРСР. 6 лютого 1944 р. ЦК КП(б)У і Рада Народних Комісарів УРСР схвалили Постанову Президії АН УРСР щодо реєвакуації в Україну та визначила термін переїзду: з 15 березня до 15 квітня 1944 р.

Друга світова війна забрала життя мільйонів людей і завдала мільярдні матеріальні збитки. Не обійшла вона осторонь і родину Сухомелів. Після повернення з евакуації, вчений звернувся в комісію при МК АН УРСР зі встановлення збитків, спричинених співробітникам АН УРСР під час Другої світової війни. В своїй заяві він детально описав, що було викрадено, знищено або пошкоджено. Сума збитків склала 18 тис. 240 крб.

Здоров'я вченого було підірване, хворі серце та очі не дозволяли продуктивно працювати. Він хворів на гіпертонію, атеросклероз, міокардит, дружина – на серце та туберкульоз. Їй була потрібна окрема кімната. У зв'язку з цим, повернувшись до Києва у 1944 р., науковець звернувся у Комісію із розподілу квартир з проханням виділити йому чотирьохкімнатну квартиру по вул. Короленка, 61 (сьогодні вул. Володимирська) достатньо сонячної з непрохідними кімнатами на другому або третьому поверсі. У своїй заяві до комісії він зазначив: «Надіюсь, що викладене мною прохання буде задоволене, адже воно має для мене, перш за все для моєї працездатності, дуже велике значення». Вчений отримав цю бажану квартиру, але в ній потрібно було зробити ремонт, що у післявоєнному Києві було нелегкою справою, адже існував тотальний дефіцит будівельних матеріалів. Разом із вченим проживала його донька, молода вдова з дочкою Іриною та племінниця, донька загиблого партизана, Катерина Генсицька.

Г.Й. Сухомел розпочав роботу в Київському політехнічному і меліоративному інститутах та в Інституті гідрології АН УРСР. Він звертався до Президії АН УРСР з проханням надати дозвіл

викладати за сумісництвом у вказаних навчальних закладах у зв'язку з відсутністю викладачів, які б могли забезпечити викладання відповідних дисциплін. Розуміючи важке післявоєнне становище зруйнованої країни, втрати великої кількості науково-педагогічних працівників і потребу відновлення діяльності ВНЗ, тяжко хворий науковець не міг не взяти участь у відновленні діяльності інститутів, яким він віддав частину своєї душі: «Звичайно, я буду вживати всі можливі заходи, щоб моє педагогічне навантаження в обох інститутах в сумі було по можливості не більше однієї ставки. Бо виконувати більшу роботу поза Академією для мене навряд чи можливо. Зараз я вважаю, що не маю права відмовитись брати участь у роботі з відбудови цих інститутів в сучасний трудний для них момент».

У 1946 р. померла дружина. Будучи важко хворою, Єлизавета Михайлівна до кінця залишалась «милою, життєрадісною, людяною, як завжди і навіть веселою». Вчений дуже тяжко переніс смерть дружини. Донька Катерина з онукою намагалися розрадити батька. Георгій Йосипович повністю занурився у роботу.

Упродовж 1946-1950 рр. науковці Інституту гідрології і гідротехніки АН УРСР під керівництвом Г. Й. Сухомела здійснювали теоретичні і експериментальні дослідження теорії руху води у відкритих руслах і гідротехнічних спорудах. Були проведені дослідження водних ресурсів Донбасу і Криворіжжя, а отримані узагальнюючі висновки з питань гідрологічних характеристик річок покладені в основу генеральної схеми водопостачання цих регіонів. Вивчалися проблеми транспортного освоєння малих річок, зрошення земель у посушливих районах, гідробудівництва, водних ресурсів басейну р. Дніпро, які були використані для складання генеральної схеми розвитку сільської електрифікації УРСР. Складені характеристики річок УРСР та удосконалені методи розрахунку і конструкції земляних, бетонних і накидних загат, які застосовуються для проектування ставків та водоймищ. Розроблено метод гідравлічних розрахунків споруд, зокрема для Каховського гідровузла, а також раціональний тип водозливної загати, пристосований для місцевих умов.

З перших днів діяльності «Товариства з поширення політичних і наукових знань» Г.Й. Сухомел став активним його членом. Він

неодноразово виступав перед колективами заводів, фабрик, військовими, школярами, цікаво та натхненно розповідав про накові досягнення. Його розповіді захоплювали, викликали інтерес до навчання і науки, сприяли у виборі професії.

14 березня 1947 р. у конференц-залі АН УРСР відбувся вечір, присвячений 100-річчю з дня народження великого вченого, батька російської авіації – М.Є. Жуковського, на якому Г.Й. Сухомел зробив доповідь про його життя і діяльність. Він констатував факт, що ім'я М.Є. Жуковського увійшло у світову науку поряд з прославленими іменами таких російських учених, як М.І. Лобачевський, Д.І. Менделєєв, П.Л. Чебишов.

19 лютого 1948 р. на вченій раді КПІ відбувся захист докторської дисертації Г.Й. Сухомела на тему: «Питання теорії нерівномірного руху рідин у відкритих руслах і спорудах» і 12 березня 1949 року йому було присвоєно вчений ступінь доктора технічних наук.

26 серпня 1949 р. вчений звільнився з посади викладача КПІ, але залишився членом вченої Ради інституту та співробітником механічного факультету. Причиною звільнення стали організаційні заходи Президії АН УРСР по впорядкуванню сумісництва згідно з постановою «Про сумісництво і норми педагогічного навантаження для наукових співробітників АН УРСР». У цьому ж році вчений опублікував монографію «Питання гідравліки відкритих русел і споруд», якою систематизував та доповнив попередні свої дослідження у цій галузі.

Після Другої світової війни країна потребувала відновлення і розвитку зруйнованого господарства. 20 вересня 1950 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила рішення про будівництво Каховської гідроелектростанції на р. Дніпро, Південноукраїнського каналу та про зрошення земель південних районів України і північних районів Криму. Планувалося вирішити ряд важливих та нагальних проблем: зрошення і обводнення південних степів України; підвищення врожайності в регіоні та розвиток тваринництва; отримання дешевої електроенергії, якої потребували промисловість та сільське господарство; поліпшення судноплавства; покращення умов для розведення риби та її вилову.

На виконання цього рішення задіяно багато наукових установ, зокрема було створено Комітет сприяння великим будовам при Президії АН УРСР на чолі з Президентом АН УРСР академіком

О.В. Палладінім. Комітет об'єднав 23 наукових установ АН УРСР і 32 галузевих проектних інститути та ВНЗ країни. Активну участь у підготовці будівництва гідроспоруд Півдня України брав Інститут гідрології та гідротехніки АН УРСР на чолі з директором член-кореспондентом АН УРСР професором Г.Й. Сухомелом. Ученим інституту у 1951 р. було доручено проведення досліджень з таких питань: стік Нижнього Дніпра і малих річок на території Півдня України, норми витрат води на випробування з водоймищ і каналів, лабораторні дослідження Каховської і Молочнянської гребель, водозбірних споруд Південноукраїнського каналу та ін.

За участю та під безпосереднім керівництвом Г.Й. Сухомела були проведені значні науково-дослідні роботи, такі, як дослідження споруд Каховського і Кременчуцького гідровузлів на Дніпрі, Верхньо-Інгулецької зрошувальної системи на Півдні України. Відділ гідравліки під керівництвом вченого проводив дослідження на моделі головної споруди Південноукраїнського каналу, над уточненням гідравлічних розрахунків головних водорозбірних споруд на Південноукраїнському каналі і над питанням збільшення швидкості руху суден на каналах. Випробування очолював учень Г.Й. Сухомела, кандидат технічних наук М.М. Дідковський (пізніше директор Інституту гідрології та гідротехніки). Матеріали досліджень були передані для використання проектним організаціям гідробудівництва.

Інститут гідрології і гідротехніки АН УРСР співпрацював та координував роботу 14 інститутів (з них чотири академічних, два галузевих і вісім вищих навчальних закладів), об'єднаних гідротехнічною секцією комітету. Так, спільно із Інститутом математики АН УРСР розробили: раціональний тип водозливної бетонно-розплесканої дамби Каховського гідровузла, спроектованої у складних геологічних умовах, на основі складеного з тонкодисперсного водонасиченого не ущільненого осаду; з Київським гідромеліоративним інститутом були проведені гідравлічні дослідження моделі водозливної дамби Каховського гідровузла, які дозволили уточнити спроектований профіль дамби, а також розміри кріплення русла річки; разом із Інститутами будівельної механіки і математики АН УРСР, Київським державним університетом, Київським автодорожнім інститутом досліджена

напруга в тілі і основі водозливної дамби Каховського гідровузла; з Інститутом будівельної механіки АН УРСР і Київським інженерно-будівельним інститутом розробили проект аркового металевого засуву для водозливної греблі Каховського гідровузла. Планувалося, що встановлення даного засуву на греблі дозволить зекономити близько 30% металу порівняно з плоскими засувами. 18 жовтня 1955 р. було введено в експлуатацію перший агрегат Каховської ГЕС, яка була включена в Об'єднану європейську енергетичну систему СРСР.

Плани гідробудівництва не отримали цілковитого схвалення у суспільстві. До центральних органів влади надходили листи від громадян, що заперечували будівництво каскаду, але публічного обговорення проектів не відбулося. На екологію ніхто не звертав уваги. В результаті негативним наслідком стало берегообвалення, підтоплення, наявність мілководь. Через малу проточність води спостерігалось її «цвітіння», заходи боротьби з ним були неефективні. Іноді критика з боку громадськості і науковців була дієвою: на початку 1950-х рр. відмовились від зведення Південноукраїнського каналу.

На виконання рішення Президії АН УРСР 31 березня 1951 р. Г.Й. Сухомел брав участь разом з Президентом АН УРСР академіком О.В. Палладіним і академіком Л.А. Булахівським в урочистому засіданні, присвяченому організації у Львові філіалу АН УРСР. Вони зустрічалися з інтелігенцією і студентами, читали лекції та робили доповіді. Виступ вченого у будинку партійної пропаганди з лекцією «Великі будови комунізму» прослухали майже 200 інженерів і техніків промислових підприємств Львова.

На початку грудня 1951 р. у конференц-залі АН УРСР відбулися збори, присвячені підсумкам III Всесоюзної конференції прихильників миру. Г.Й. Сухомел зазначив: «Ми, радянські люди, ніколи не забудемо страхіть минулої війни і зробимо все для того, щоб більше ніколи не повторилась страшна трагедія знищення людей. У нас є всі можливості, щоб твердо і впевнено відстояти спокій і мир на землі».

Надзвичайно душевними та теплими були стосунки у Георгія Йосиповича з донькою Катериною. Про це свідчить записка Катерини Георгіївни батьку, який перебував на лікуванні: «Дорогой родной папенька! Крепко крепко тебя целую и обнимаю. Так смотри

не огорчайся маленької температуркой. Я, кажеться, вчора забула предупредити, що эта незначительная температурка только со временем исчезнет – недели через две не раньше – так говорят врачи в один голос. Поправляйся, мой родимый! Безгранично любящая тебя Катя. P. S. Передаю тебе две полулитровых баночки клубнички. Одна помыта, а другая на завтра. Старайся есть побольше ягод вместо тяжелой пищи». Навіть у лікарні вчений не переставав працювати. Записку від доньки на другій сторінці він списав своїми розрахунками з кресленнями та своїми висновками.

Вчена рада Інституту гідрології і гідротехніки АН УРСР 16 грудня 1950 р. висунула Г. Й. Сухомела на Сталінську премію за монографію «Питання гідравліки відкритих русел і споруд». 30 грудня 1950 р. Бюро технічних наук АН УРСР схвалило постанову Вченої ради Інституту гідрології і гідротехніки АН УРСР. Позитивні відгуки на монографію надали академік АН УРСР М.М. Доброхотов, доктори технічних наук, професори М.Ф. Срібний, М.В. Терпугов, Б.А. Пишкін.

24 січня 1951 р. АН УРСР звернулася в Комітет із Сталінських премій при Раді Міністрів СРСР в галузі науки і винахідництва з висуненням праці член-кореспондента АН УРСР Г.Й. Сухомела на Сталінську премію. 16 березня 1951 р. газета «Київська правда» опублікувала Постанову Ради Міністрів Союзу РСР «Про присудження Сталінської премії третього ступеню за видатні праці в галузі науки, винахідництва, літератури та мистецтва за 1950 р. у відділі технічні науки – Г.Й. Сухомелу за наукову працю «Питання гідравліки відкритих русел і споруд» опубліковану у 1949 р. З приводу цього науковець відзначав: «Я надіюсь, що ця моя скромна праця знайде застосування при проектуванні великих гідротехнічних будівництв нашої епохи; разом з декількома моїми співробітниками в Інституті гідрології і гідротехніки Академії наук Української РСР і Київського гідромеліоративного інституту я працюю над тим, щоб викладені у цій книзі способи розрахунків та досліджень були використані при проектуванні великих гідротехнічних будівництв на півдні України».

Високо оцінив роботу вченого віце-президент АН УРСР, академік М.П. Симоненко, який відзначав: «Праця Г.Й. Сухомела є узагальненням багаторічних досліджень з питань теорії просторового руху рідини в потоках з вільною поверхнею, де

розв'язано ряд практичних завдань у справі дослідження руху води в отворах наплавних і понтонних мостів та зроблено гідравлічний розрахунок їх. У цій праці досліджено обтікання корпусу судна, що рухається каналом або річкою, встановлені дві можливі форми руху бурхливих потоків на одній і тій самій ділянці, що має істотно важливе значення для дослідження роботи гідротехнічних споруд і руху суден по каналах. Г.Й. Сухомел розглянув у своїй праці ряд питань, які знайшли широке практичне застосування при розрахунках наплавних мостів, при експлуатації річок, які будуть застосовані при проектуванні транспортного використання каналів на півдні УРСР. Висновки з досліджень про обмеження потоку становлять наукову основу проектування та моделлю випробування головних споруд Південноукраїнського та Південнокримського каналів. На завдання проектних організацій, керований Г.Й. Сухомелом Інститут проводить зараз модельні випробування головних споруд Південноукраїнського каналу».

На шпальтах газети «Радянська Україна» 17 квітня 1951 р. опублікували прізвища кандидатів у дійсні члени АН УРСР. Серед них і Г.Й. Сухомел, висунений вченими радами інститутів АН УРСР: гідрології і гідротехніки, електрозварювання ім. Є.О. Патона, математики, будівельної механіки, лабораторії проблем швидкісних машин і механізмів, Вченими радами Київського політехнічного та гідромеліоративного інститутів, технологічного інституту харчової промисловості ім. М.І. Мікояна; Секцією з наукової розробки проблем водного господарства АН СРСР; загальними зборами колективу співробітників тресту «Укрводпроект» Міністерства бавовництва СРСР.

19 травня 1951 р. на сесії АН УРСР під керівництвом Президента АН УРСР відбулися вибори дійсних членів АН УРСР. На підставі свого статуту АН УРСР обрала Г.Й. Сухомела академіком АН УРСР зі спеціальності «Гідравліка і Гідромеханіка». Того ж року вчений вступив до Всесоюзного наукового інженерно-технічного товариства водного транспорту.

24 серпня 1951 р. Президія АН УРСР звернулася до ВАК Міністерства вищої освіти СРСР з проханням дозволити вченій раді Інституту гідрології і гідромеханіки на чолі з академіком Г.Й. Сухомелом приймати до захисту докторські і кандидатські дисертації, присуджувати науковий ступінь кандидата наук і

подавати до затвердження на науковий ступінь доктора наук з спеціальностей гідрологія, гідравліка і гідротехніка.

Учений цінував висококваліфікованих працівників і гуртував їх навколо себе. Він розумів, що тільки спеціаліст може дати високий результат. Так, бажаючи залучити до роботи в Інституті гідрології талановитого науковця Георгія Євстафійовича Павленка (майбутнього академіка АН УРСР), який працював у системі Міністерства річкового і морського флоту, він особисто зустрічався з Президентом АН УРСР академіком О.В. Палладінім та Віце-президентом для вирішення питань про призначення Г.Є. Павленка керівником дослідного басейну Інституту і забезпечення його житлом. У листі до Г.Є. Павленка, написаному у липні 1953 р., Г.Й. Сухомел зазначав: «З мого боку будуть прикладені всі зусилля, щоб забезпечити можливість Вашого переходу на постійну роботу до інституту».

Поряд з розв'язанням теоретичних проблем, вчений надавав великого значення вирішенню практично-виробничих питань. Так, він опублікував статті про гідравлічний розрахунок наплавних мостів при великих навантаженнях, про машинний водопідйом при використанні підземних вод для водопостачання і зрошення південних районів України, про гідравлічний розрахунок дорожніх труб; багато праць присвятив дослідженню руху суден на річках і каналах. Останні дослідження дозволили Інституту гідрології і гідротехніки опрацювати практичні рекомендації, що значно поліпшили умови експлуатації суден на Дніпрі та інших річках.

У 1956 р. Г.Й. Сухомел у співавторстві з кандидатом технічних наук В.М. Зассом і молодшим науковим співробітником Л.І. Янковським опублікував монографію «Дослідження руху суден у обмеженому фарватері». У книзі викладені результати досліджень руху суден у обмежених фарватерах – каналах, річках, мілких частинах водосховищ і озер. У ній використані результати теоретичних, експериментальних натурних досліджень, виконаних в Інституті гідрології і гідротехніки, Дніпровському басейновому управлінні та Дніпровському пароплавлі.

З метою виконання завдань, які були поставлені Міністерством водного транспорту України, академік Г.Й. Сухомел ініціював будівництво дослідного басейну інституту та розпочав практичну

реалізацію своєї ініціативи разом із Г.Є. Павленком. У 1959 р. закінчено першу чергу будівництва дослідного басейну та обладнання його додатковими пристроями. В результаті було побудовано басейн довжиною 52 м, шириною 6,8 м, глибиною 3,5 м, поперечне січення прямокутне. Швидкість руху буксирного воза склала біля 3 м/с, а невеликих моделей у вільній упряжі – 6 м/с. Басейн мав насосну установку продуктивністю бл. 3 000 м³/год., за допомогою якої можна було проводити досліди на течії.

Розроблена науковцем методика розрахунку осадки суден під час руху і критичних швидкостей руху суден на річках і каналах дала можливість забезпечити судна, що плавають по Дніпру, таблицями допустимих швидкостей руху, які виключають небезпеку аварій з одного боку і перевитрати палива – з іншого.

Наукові дослідження вченого дозволили розв'язати ряд практичних важливих завдань і стали основою для наступних досліджень. Так, теорія неодномірного руху рідини, розвинена і поглиблена ним, дала можливість підійти до розв'язання питань гасіння енергії води водозбірними спорудами при значному розширенні русла ріки.

Важливим науковим досягненням вченого є вперше розроблені ним основні питання теорії просторового руху рідини в потоках з вільною поверхнею. Теоретичні засоби гідравліки, які ґрунтуються на одномірній схемі руху, не дозволяють в повній мірі досліджувати різні явища руху рідини у відкритих потоках і спорудах на них. Наукові праці Г. Й. Сухомела пояснюють суть явищ руху рідини у відкритих потоках, допомагають розв'язувати практичні завдання, як наприклад, обтікання споруд бурхливими і спокійними потоками, рух води через водозлив з широким порогом та ін., і головне, стали теоретичною основою для подальшої розробки важливого і малодослідженого питання про розрахунок нижнього б'єфа споруд.

Під керівництвом академіка Г.Й. Сухомела Інститут гідрології і гідротехніки АН УРСР став потужною науковою установою, з сучасними лабораторіями, обладнанням і апаратурою, з професійним науковим колективом, здатним розв'язувати серйозні завдання в галузі гідротехнічної науки.

За роки науково-педагогічної роботи вчений підготував велику кількість спеціалістів з гідротехніки, гідроенергетики і гідросилових установок. Він – засновник київської школи гідравліків, до якої

належать провідні спеціалісти Інституту гідрології та гідротехніки АН УРСР і ВНЗ, а також спеціалісти багатьох проектних установ. Вчений розпочав підготовку аспірантів ще у 1930 р. Під керівництвом Георгія Йосиповича підготовлено понад 15 кандидатів і докторів наук по спеціальності «гідравліка». Його учні були співробітниками наукових установ і ВНЗ. Під його керівництвом написали докторські дисертації С.В. Козлов, В.В. Смыслов, І.Л. Розовський. Учений був переконаний, що науковими роботами докторантів «не слід керувати, а можна давати тільки консультації». Учень Г.Й. Сухомела, кандидат технічних наук, С.В. Козлов свою дисертацію написав і надрукував у 1941 р., але захистити її йому не судилося, загинув на полі бою у роки Другої світової війни.

За видатні досягнення у науковій і педагогічній діяльності Г.Й. Сухомел був відзначений низкою нагород. 3 жовтня 1944 р. його було нагороджено орденом «Знак Пошани», у жовтні 1948 р. – орденом Трудового Червоного Прапора за успішну роботу в справі підготовки інженерно-технічних кадрів для народного господарства та у зв'язку з 50-річчям з дня заснування Київського політехнічного інституту.

У листопаді 1952 р. Г.Й. Сухомел став членом КПРС. Того ж року отримав Ленінську премію.

За видатні заслуги в розвитку радянської науки в галузі гідравліки і гідромеханіки Президія Верховної Ради Української РСР 26 грудня 1957 р. присвоїла Г.Й. Сухомелу почесне звання «Заслуженого діяча науки і техніки».

Наприкінці грудня 1958 р. Г.Й. Сухомел звільнився з посади директора інституту у зв'язку з виходом на пенсію. Академіку за багаторічну сумлінну працю на посаді директора Інституту гідрології та гідротехніки була винесена подяка. Полишивши роботу в Інституті, вчений не припиняв заняття наукою.

Де б не працював, він завжди користувався повагою у колег. Підтвердженням цьому є характеристики, написані директором КПІ А.С. Плигуновим і академіком Г.Ф. Проскурою, які його добре знали. Зокрема, Плигунов відзначав: «Г.Й. Сухомел проявив себе як скромний, авторитетний, чуйний учений». Академік Г.Ф. Проскура дав таку характеристику: «...користується великим авторитетом серед наукових працівників, як висококваліфікований працівник в

галузі гідравліки і гарний організатор і директор Інституту».

Значну роботу провів Г.Й. Сухомел як член Видавничо-редакційної ради АН УРСР, відповідальний редактор журналу «Вісті Інституту гідрології і гідротехніки», член редакційної колегії журналу «Прикладна механіка». Наукова спадщина академіка Г.Й. Сухомела налічує понад 100 наукових праць, серед них монографії, підручники та навчальні посібники.

16 липня 1966 р. обірвалося життя геніальної людини, науковця, талановитого педагога Георгія Йосиповича Сухомела. Повідомлення про його смерть було розміщене у газеті «Правда України» 20 липня 1966 р. До останнього дня академік активно працював, не шкодуючи свого здоров'я. Поховали вченого на Байковому цвинтарі у Києві.

На відзнаку наукових заслуг на будинку Інституту гідрології та гідротехніки (вул. Желябова, 8/4) Г.Й. Сухомелу у 1973 р. була встановлена меморіальна дошка-барельєф скульптора Наталії Дерегус. У 1974 р. на його честь був названий катер типу «Олександр Грін», збудований на Херсонському суднобудівельному і судноремонтному заводі, який плавав по Дніпру, а тепер під назвою «ConstantinosM» знаходиться у Греції.

Дорогами академіка пішли і його нащадки: донька Катерина Сухомел, онука Ірина Осипенко (Фірстова), правнук Юрій Фірстов, які закінчили КПІ та здобули науковий ступінь кандидата технічних наук.

Джерела та література:

1. Хренов К. К. Академік Академії наук УРСР Георгій Йосипович Сухомел // Вісник АН УРСР. – 1958. – жовтень. – С. 54–57.
2. Дробчак Г. Академіки народилися на Вінничині // Комсомольське плем'я. – 1971. – 2 лист. – С. 3.
3. Костюк В. Академік Г. Й. Сухомел: учений і теплохід // Вінниччина. – 1986. – 18 лист. – С. 4.
4. Петрівський С. Академік Сухомел // Жовтневі зорі. – 1988. – 7 черв. – С. 3.
5. Мирончак Н. 11 вересня – 105 років від дня народження Академіка Г. Й. Сухомела // Земля Подільська. – 1993. – 11 верес. – С. 8.
6. Страшний В. Тайна академіка Сухомела // Вінниччина. – 1994. – 9 квіт. – С. 4.
7. Семчук Л. Академік з Миколаївки // Вісник Козятинщини. – 1998. – 16 верес. – С. 2.
8. Архів Президії НАН України. Особова справа академіка Георгія Йосиповича Сухомела. – Ф. 251.
9. Інститут архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІА НБУВ). – Ф. 25.
10. Архів Національного технічного університету України «КПІ» (А/НТУ/КПІ). – Р. – 308. – Оп. 14. – Спр. 44.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО). – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 362.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 150.

Світлана КАГАМЛИК,

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Центру українознавства філософського
факультету КНУ ім. Т. Шевченка, м. Київ

Від Києво-Могилянської академії до Університету св. Володимира

Реалізація в Україні університетської ідеї має свої глибокі витоки і неоднозначну історію. Попри об'єктивне бажання освіченої громадськості започаткувати перший класичний університет саме в українській столиці, де упродовж 200 років діяв славетний вищий навчальний заклад Києво-Могилянська академія і склалися стійкі національні освітні традиції, цього не сталося. Натомість заснування Університету св. Володимира у Києві (1834 р.) було викликано не стільки освітніми, як політичними обставинами – йому було відведено особливу роль у втіленні імперських русифікаційних планів царського уряду [1]. У цьому контексті доцільно простежити, як виникла і розвивалася університетська ідея від часу започаткування першого вищого навчального закладу в Україні – Києво-Могилянської академії.

В останні десятиліття з'явилося чимало праць, які з використанням сучасних підходів і міждисциплінарних методик розглядають виникнення та діяльність першого вищого навчального закладу в Україні як вияв і наслідок європейських трансформаційних процесів, специфіки вітчизняної культури як порубіжної між Сходом і Заходом [2].

За стандартами європейської освіти ранньомодерного періоду Академія була вищою загальноосвітньою школою гуманітарного спрямування. Схожість обох моделей освіти – європейської католицької і вітчизняної православної – виявлялася, зокрема, в організаційній структурі, системі навчального процесу з порядком проходження класів включно, програмі освіти, зорієнтованій на єзуїтську «Ratio Studiorum», та поєднанні її з релігійно-моральним вихованням.

Ще Петро Могила, створюючи лаврський «Гімназіум», який після злиття з Братською школою на Подолі дав початок Києво-

Могілянській академії, заклав у її освітній процес європейське спрямування. Як і в єзуїтських колегіях вищого рівня, філософський клас Києво-Могілянської академії посідав проміжне місце між філологічними та богословським класами. Кожен з його учнів мав шестирічний досвід послідовного навчання у граматичних класах (фара, інфима, граматика, синтаксис) і класах поетики та риторики. Після дворічного навчання у філософському класі, де поряд із філософією вивчалися математичні науки та поглиблювалося знання мов, бажаючи отримати повний курс навчання в Академії, мали пройти ще два (в окремі періоди чотири) роки навчання у богословському класі.

Слухаючи лекції своїх викладачів, студенти знайомилися з досягненнями науки, літератури, мистецтва інших країн. Проведений сучасними вченими аналіз академічних курсів з поетики, риторики і філософії свідчить про активне використання ними ідей античних мислителів, отців Церкви, італійських, німецьких та польських учених.

Основними формами вивчення філософії та богослов'я в Київській академії, так само як і в єзуїтських закладах, були успадковані від середньовічного шкільництва лекція і диспут. Під час диспуту професор зачитував певний уривок з класичного твору, який пропонувалось одному спудеєві витлумачити, а іншим – виконати роль його опонентів. При цьому оцінювався і рівень володіння мовою (диспути відбувалися латиною), і рівень засвоєння матеріалу, і уміння виголосити текст згідно з правилами риторичного мистецтва.

Характерною особливістю Академії, яка наближала її до європейських навчальних закладів, було наявність студентських братств – конгрегацій. До Великої студентської конгрегації (*Sodales majores congregations*) імені Благовіщення Пресвятої Богородиці мали право вступати лише студенти філософського і богословського академічних класів – на відміну від Малої студентської конгрегації (*Sodales minores congregations*), куди входили студенти нижчих класів. Метою конгрегацій було поглиблене вивчення основ християнської віри і релігійно-моральне виховання. На користь конгрегації збиралися членські внески і пожертви.

Однією з характерних ознак, притаманних Академії від її заснування, була багатомовність. Вже 1620 р., як свідчив на час

свого перебування в Україні патріарх Феофан, заснована в 1615 р. Києво-Братська школа, була «школою наук еліно-слов'янського і латино-польського письма». Показово, що в Панегірику, який було піднесено імператриці Єлизаветі Петрівні під час відвідання нею в 1744 р. диспуту в Академії, спеціально підкреслювалося, що текст його надруковано «трьома діалектами – слов'янським, яко природним і в Європі преізобільнейшому, латинським, яко прочим в мистецтві розумування філософського славнішим, польським, яко Києву порубіжнім» [3].

Особлива увага в Академії приділялася вивченню латини, володіння якою на той час було обов'язковою ознакою освіченого європейця. Вважалося, що після перших трьох років навчання студент мав уміти не лише читати й перекладати латинські тексти, а й володіти досконало латиною як розмовною мовою. Латина була не лише мовою викладання в середніх і старших класах, а й засобом спілкування у стінах Академії. Так, київський архієрей Рафаїл Заборовський в інструкції 1734 р. вимагав, щоб учні й наставники спілкувалися між собою лише латинською мовою. Користувалися нею і в приватному житті – у листуванні, при укладанні бібліотечних каталогів тощо.

Гідне місце посідала в Академії також польська мова, яка у XVII ст. в Україні була мовою не лише освіченої верстви, а й відігравала роль літературної мови. На важливості вивчення обох мов – латині і польській – наголошував Я. Ісаєвич, стверджуючи, що «завдяки використанню латинської і польської мов у Києво-Могилянській академії ці мови перестали сприйматися як виключний атрибут католицько-протестантської освіченості... Для православних діячів української культури польська мова відігравала досить довго роль, подібну до церковнослов'янської і латинської – обслуговування професійної культури, розрахованої на обмежене коло adeptів «православно-латинської» освіченості. При всіх відмінностях щодо статусу кожної з мов, вживання церковнослов'янської, латинської, польської і навіть «простої» мов у писемності було виявом загальної закономірності розвитку літератур у донаціональний період» [4].

З часів Петра Могили здійснюються спроби запровадити в Академії вивчення грецької мови, проте уведення її як окремого

предмету відбулося лише у XVIII ст. Київський архієрей Рафаїл Заборовський у 1738 р. створив спеціальний клас, де протягом двох років вивчалася грецька, єврейська і німецька мови. Його наступник на Київській кафедрі Тимофій Щербацький 1753 р. запровадив вивчення французької мови. За митрополита Арсенія Могілянського вивчення нових європейських мов стало обов'язковим для всіх студентів, а процес їх засвоєння – ще досконалішим.

Характеризуючи діяльність Києво-Могілянської академії першого, «доперечаславського» періоду, О. Пахльовська наголошувала на цій її мовній особливості, а разом з цим на унікальності українського православ'я: «Рівноправність церковнослов'янської, давньоукраїнської, латинської, польської і грецької мов характеризує тогочасну українську культурну ментальність як винятковий феномен православно-слов'янського ареалу. Отже, академія стає для України трансформатором спадку європейської цивілізації на рівні змістовому, інформативному, методологічному і лінгвістичному. Але, інтегруючи Україну в європейський культурний масив, Академія сприяє формуванню оригінальних культурних моделей» [5].

Показово, що в доповненнях до укладеної 1763 р. з ініціативи Київського митрополита Арсенія Могілянського академічної інструкції відзначалася відмінність устрою Київської академії як європейського навчального закладу: «... естли в Кіевской Академії нарушить порядок, во всей Эвропе учрежденный, а учинить новоманерный, то Академія Кіевская в разсужденіи порядка, во всех европейских училищах принятого, будет некоторое странное чучело» [6].

Отже, вищенаведені особливості Києво-Могілянської академії вказують на її відкритість до західної науки, яку вона сприймала через призму власної культурної традиції, та її орієнтацію на рівень вищих навчальних закладів Європи.

В середині XVIII ст. керівництво Києво-Могілянської академії намагається увести нововведення на рівні тогочасних європейських університетів – розширення програми викладання з уведенням нових загальноосвітніх предметів, запровадження якісно іншого філософського курсу на основі праць німецьких філософів Х. Баумейстера та Х. Вольфа і т. і. У зв'язку з імператорською інструкцією від 29 листопада 1762 р. про реорганізацію навчальних

зкладів Російської імперії в заклади нового типу ректор Києво-Могилянської академії у 1761–1768 роках Самуїл Миславський за допомогою київських учених розробив окрему академічну інструкцію, в якій намагався поєднати всю попередню практику викладання в Академії з досвідом тогочасних російських (Академія Наук, Московський університет, С.-Петербурзький сухопутний шляхетський корпус) і європейських (зокрема, Віттемберзька і Гальська Магдебурзька академії) вищих навчальних закладів [7].

Водночас порівнянно зі значно краще матеріально забезпеченими навчальними закладами Російської імперії, передусім Московським університетом, Києво-Могилянська академія об'єктивно не витримувала конкуренції. Це усвідомлювала як світська, так і церковна еліта, під егідою якої діяла Академія.

Впродовж другої половини XVIII ст. українське шляхетство при кожній нагоді ставило питання про заснування університету «по примеру находящихся в иностранных государствах». У цих проектах планувалося відкриття університету як на основі Києво-Могилянської академії, так і у гетьманській столиці Батурині. Так, у «Проханні про відновлення давніх прав Малоросії», представленому гетьманом К. Розумовським і козацькою старшиною імператриці Катерині II у 1763 р., зокрема, значилося: *«по примеру находящихся в иностранных государствах университетов и гимназий и с такими ж привилегиями завести и в Малой России два университета и несколько гимназий; первый из оных университетов, состоящий в четырех факультетах, может быть в Кіеве, на том же месте, где ныне Кіево-братскій училищный монастырь ...; а другой в Батурине, состоящий из трех факультетов, кроме богословскаго»*. Причому зазначалося, що куратором Батуринського університету мав бути гетьман, а Київського, крім гетьманя, також Київський митрополит – для богословського факультету [8].

Після ліквідації гетьманства у 1766 р. українське духовенство за підтримки козацької старшини звернулося через київського генерал-губернатора І. Глібова до імператриці Катерини II з проханням підтвердити права Академії і дозволити відкрити в ній два факультети – медичний і математичний, перетворивши таким чином Академію в університет. При цьому вказувалося на різносторонність викладання предметів, яка б склала основу такої

реорганізації: «В сей Академіи обучають ныне богословіи, філософіи по системе Волфіанской, ораторіи, латинской, російської и польской поезіи, російського языка по правилам, напечатанным в Санкт-Петербургской Академіи, катехизму, познанію глобуса, краткому руководству географіи, арифметике, сокращенной универсальной Курской (Курціевой) гисторіи, языком латинскому, польскому, немецкому, французькому, еллиногреческому, простому греческому и еврейскому» [9].

Утретє українська еліта спробувала домогтися відкриття університету у зв'язку з роботою Комісії Нового Уложення 1767–1768 рр. У багатьох наказах депутатів від козацької старшини йшлося не лише про відкриття університету, а й про реформування освіти в Україні за прикладом Росії. Так, глухівська козацька старшина мотивувала це тим, що «в здешнем народе особеннейшая в к наукам склонность и охота выдѣтся, но за отдаленностію от здешняго краю университетов и другими препятствующими неудобства не имеют к тому способу, а инніе, отсылая детей своих в иностранныя земли, приходят в оскуденіе» [10]. В іншому, зверненому до імператриці, «Наказі київського шляхетства», йшлося: «по примеру других мест, в коих учреждены университеты, пожаловать и нас высочайшею мылостію во учрежденіи в Малой Россіи университета в городе Кіеве или в том месте, где за благо усмотренно будет шефом нашим, его сіятельством графом Петром Александровичем Румянцовим» [11].

Однак всі ці проекти української еліти наштовхувалися на протидію з боку царизму і залишилися нереалізованими зі зрозумілих причин. Незгода Катерини II на відкриття Університету в Києві чи Батурині цілком відповідала політиці згортання автономії та козацького самоврядування в Україні. В спеціальній інструкції президенту Малоросійської колегії П. Рум'янцеву було вказано звернути особливу увагу на Київську Академію, з якої вийшов Арсеній Мацієвич та інші опозиційні українські діячі: «Небезизвестно, – писала вона, – что обучающіеся богословію и определяющіе себя здесь к чинам духовным в самых малоросійских училищах по развратным правилам римскаго духовенства заражаются многими ненасытнаго честолюбія началами» [12].

З іншого боку, як підтверджують сучасні, у тому числі й російські учені, імперська влада використала на свою користь

інтелектуальний потенціал представників української еліти як носіїв західної, європейської цивілізації. Як, зокрема, стверджує К. Шарф, активні інтелектуальні контакти, які велися через Україну з «латинським» Заходом, відкривали для Росії через елементи гуманізму і раннього Просвітництва загальноєвропейську традицію [13]. На думку П. Бухаркіна, українські інтелектуали з європейським рівнем освіти, виховані в полонізованому українському культурному середовищі (або під його прямим впливом), були добре ознайомлені з секуляризованою придворною культурою і могли допомогти у створенні її російського варіанту [14]. За висловом В. Живова, українці в планах Петра I мали стати «природними агентами вестернізації і модернізації в церковній сфері» [15]. Проте, використавши український кадровий потенціал, імперська влада не була зацікавлена як у його поновленні, так і у підтримці Академії як освітньої інституції.

Показово, що утворивши 1782 р. Комісію з організації народних училищ, імператриця Катерина II указом від 1786 р. звеліла розробити план створення університетів і гімназій у різних місцях Російської імперії, вказавши, між іншим, що *«богословській факультет не должен входить в университеты; ибо по правилам, от предков наших принятым и от нас свято соблюдаемым, учение богословіи присвоено училищам духовным, из коих не токмо две духовныя Академіи Московская Заиконоспасская и Киевская тем факультетом снабдены, но и всякая семінарія может завести сіе учение»* [16]. Отже, для Києво-Могилянської академії в імперській університетській системі освіти не залишалось місця.

Як наслідок, із двох можливих способів трансформації Києво-Могилянської академії – перетворення її на повноцінний університет або на суто становий духовний навчальний заклад – в умовах Російської імперії судилося реалізуватися лише другому. У 1819 р. указом Синоду унікальний за своїм поєднанням західних освітніх зразків з вітчизняними особливостями перший вищий український навчальний заклад було реорганізовано у Київську духовну академію на зразок уже існуючих в Росії з нівеляцією усіх її місцевих особливостей. Однак, хоча проектам перетворення Академії в університет не судилося здійснитися, вони відобразили прагнення української еліти реалізувати університетську ідею у її «південно-

східному» варіанті – на рівні створення університету з богословським факультетом європейського докласичного зразка.

Джерела та література:

1. Кобченко К. Початки історії Університету св. Володимира у Києві : європейська ідея в імперському контексті // Українознавчий альманах. – Випуск 17. – К., 2014. – С. 116–119.
2. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. – Львів : Свічадо, 2008; Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст / Редкол. В. С. Горський та ін. – К., 2002; Схід-Захід. – Вип. 7: Університети та нації в Російській імперії: історико-культурологічний збірник. – Харків-Київ, 2005; Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи. Матеріали 1-го українсько-італійського симпозиуму 13-16 вересня 1994 р. – Київ-Венеція, 1994; Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Львів : Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001.
3. Горський В. Європейська академічна традиція в Києво-Могилянській академії // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – С. 33.
4. Ісаєвич Я. Д. Освітній рух в Україні: східна традиція і західні впливи // Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи. Матеріали 1-го українсько-італійського симпозиуму 13-16 вересня 1994 р. – Київ-Венеція, 1994. – С. 124.
5. Пахльовська Оксана. Києво-Могилянська академія як чинник становлення національної самобутності української культури. Парадокси еволюції // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст. – К., 2001. – С. 24.
6. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Отд. II (1721-1795 гг.) / Под редакцией Н.И. Петрова. – Том III. Царствование Екатерины II (1762–1796 гг.). Киевский митрополит Арсений Могилянский (до 1770 г.). – К., 1906. – С. 63.
7. Там само. – С. XIV.
8. Там само. – С. 185–186.
9. Там само. – С. 338–342.
10. Сборник Императорского русского исторического общества. – Т. 68. – СПб., 1889. – С. 130.
11. Там само. – С. 177.
12. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Т. III. – С. VI.
13. Шарф Клаус. Монархия, основанная на законе, вместо деспотии. Трансфер и адаптация европейских идей и эволюция воззрений на государство в России в эпоху Просвещения // "Вводя нравы и обычаи Европейские в Европейском народе" : к проблеме адаптации западных идей и практик в Российской империи / отв. сост. А. В. Доронин. – Москва : РОССПЭН, 2008. – С. 28.
14. Бухаркин П. Е. Феофан Прокопович и духовно-интеллектуальные движения Петровской эпохи // Христианское чтение. – 2009. – № 9–10. – С. 106–107.
15. Живов В. Церковная политика Петра Великого и наследие XVII столетия // Живов В. Из церковной истории времен Петра Великого: Исследования и материалы. – М. : НЛО, 2004. – С. 43. Детальніше про це див.: Кагамлик С. Р. Діяльність української церковної еліти ранньомодерного часу як цивілізаційний чинник розвитку

Російської імперії // Українознавчий альманах. – Випуск 17. – К., 2014. – С. 77–80. **16.** Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Т. V. Царствование Екатерины II (1762–1796 гг.). Киевский митрополит Самуил Миславский (до 1783-1795 г.). – С. 139.

Віра СЕМЕЩУК

кандидат історичних наук,
заступник директора
Дубнівського коледжу РДГУ, м. Дубно

Видатні постаті в історії меліорації Волині (Й.І. Жилінський, Є.В. Оппоков, Ю.Я. Сербін)

Перші згадки про меліоративні роботи на Волині відносяться до початку XVI ст. і пов'язані з Боною Сфорцою, дружиною польського короля, яка володіла маєтками в районі Кременця та Ковеля. Її господарська діяльність була спрямована на збільшення прибутковості своїх володінь, що знаходились переважно у поліських регіонах. На той час меліоративні роботи у Північній Італії набули значного поширення і з ними королева, безперечно, була знайома. Це, в контексті з підприємницьким характером королеви Бони, сприяло початку осушувальних робіт на Волині.

Меліоративні роботи в регіоні проводились також у другій половині XVIII ст. у зв'язку із спорудженням Дніпровсько-Бузького каналу в 1775 р. Цей канал мав велике економічне значення, оскільки сполучав басейни Чорного та Балтійського морів. Для підтримання в каналі достатнього рівня води до нього було підведені кілька каналів із волинських озер. Однак, масштабні роботи по осушенню волинських боліт розпочалися тільки в останній чверті XIX ст., коли для них визріли відповідні суспільно-політичні та економічні передумови [1].

Початок масового осушення волинських боліт саме у 70-х роках XIX ст. був зумовлений соціально-економічним розвитком пореформеної Росії. На той період у цілому закінчилась колонізація родючих регіонів півдня тодішньої Російської Імперії. Це сприяло зростанню цін на землю. На Волині величезні площі неугідь знаходились у власності казни і, перебуваючи у перезволоженому стані, не приносили практично ніякого прибутку.

З метою створення наукової бази для боротьби з посухою та неврожайми царський уряд спорядив кілька експедицій. Першу експедицію, що мала за мету вивчення можливості зрошення в басейні річки Дніпро, очолив генерал-лейтенант **Йосип Іполитович**

Жилінський (1834-1916). Експедиція працювала у 1880-1886 рр., її організатором та ініціатором виступило Міністерство державного майна та землеробства. Учасниками експедиції були розроблені пропозиції, спрямовані на забезпечення успішних результатів по боротьбі з посухою. Ще одним наслідком діяльності експедиції була побудова перших водогосподарських споруд для зрошення і подачі води у безводні та маловодні райони. Матеріали розвідки були опубліковані у 1892 році у праці "Очерк работы экспедиции по орошению на юге России и Кавказе [2].

Саме І.Й. Жилінський з фахівцями і розробили проект осушення Полісся, який був удостоєний почесного диплома Міжнародної виставки в Парижі у 1878 році.

Йосип Іполитович Жилінський народився у м. Троки Віленської губернії, закінчив геодезичний відділ Академії Генерального штабу. У 1862-1879 рр. брав участь у геодезичних роботах по здійсненню градусних вимірів між Росією та Ірландією. Частина цих робіт проводилась на території Полісся. Будучи військовим топографом, Й.І. Жилінський звернув увагу на те, що значна частина поліських боліт знаходиться на Головному Європейському вододілі або прилеглих до нього регіонах, і може бути порівняно легко осушена шляхом відводу води гідромеліоративними каналами. Молодий геодезист запропонував уряду сміливий і цілком науково обґрунтований проект – осушити величезні простори Полісся і перетворити їх у сільськогосподарські угіддя. Ідею підтримали академіки А.Ф. Міддендорф і К.С. Веселовський і у 1873 р. проект був затверджений [3].

У сучасній історіографії існує думка, що ініціатором осушувальних робіт на Поліссі був саме Й.І. Жилінський. Усі роботи проводились в рамках державної політики царського уряду. Планування, координацію та виконання робіт контролювало Міністерство державних маєтків. Й.І. Жилінському належала роль автора ідеї та технічного керівника проекту.

У 1872 р. розпочала діяльність «Комісія для вивчення положення сільського господарства і сільської промисловості», яка виступила за проведення осушення казенних земель. Через рік була створена Західна експедиція для осушення поліських боліт, начальником якої було призначено Йосипа Іполитовича. Роботи по

осушенню Полісся, розпочаті під його керівництвом з 1874 року, тривали близько 20 років. Задум Жилінського був унікальним і не мав світових аналогів. Генерал мав намір, «відхиливши причини, які спричиняють виникнення боліт, досягти більш рівномірного розподілу вологи і таким чином звільнити заболочений простір від надлишків води» [4].

Й.І. Жилінський присвятив гідротехніці та меліорації 35 років життя. Він мріяв про підпорядкування водних ресурсів волі та потребам людини. Осушення проходило надзвичайно важко. Не було ніякого технічного оснащення робіт: магістральні і бокові канали копалися вручну, русла річок чистилися черпаками з плотів, для побудови дерев'яних шлюзів і мостів використовувались сокири. Активно залучали кінську силу для вивезення ґрунту. За роки роботи Західної експедиції осушувальними роботами було охоплено 2,5 млн гектарів землі, побудовано 4367 верст каналів, 549 мостів, 30 шлюзів. На все це пішло 2,8 млн рублів. У 1903 році генерал Й.І. Жилінський писав: «Зроблені до цього часу каналізаційні роботи на Поліссі можна вважати достатніми за нинішніх економічних умов країни, у міру ж зміни цих умов, у міру збільшення населення і культури країни, буде неминучою необхідність розширення мережі каналів. Не можна розглядати роботу цілком завершеною – тільки покладено початок для такого роду роботи в майбутньому». Не зважаючи на труднощі, на 1908 р. загальна довжина побудованих експедицією каналів досягла 4460 км. На них було зведено 15 шлюзів, 407 мостів, проведена сітка залізних доріг. Канали використовувались не тільки для водовідведення – вони були і важливими транспортними артеріями – в першу чергу для сплавання лісу.

Головним результатом діяльності експедиції було покращення умов вирощування лісу на площі 415 тис. га і перетворення у сінокісні луки 300 тис. га непрохідних боліт. У зв'язку з осушенням боліт в регіоні було відзначено зростання кількості населення, збільшила кількість коней і великої рогатої худоби у селянських господарствах, збільшилась заготівля лісу. Канали служили перепонами для лісових пожеж. Осушення дозволило прокласти дороги на непрохідній раніше місцевості [5].

На посаді інженера Західної експедиції з осушення боліт Полісся (з 1903 р. інженера гідротехніка 1-го розряду) розпочав свою трудову діяльність визначний дослідник меліорації – **Євген Володимирович Оппоков** (1869-1938).

Він закінчив механічне відділення Петербурзького технологічного інституту і у 1892 році став дипломованим інженером-технологом. Під час навчання проходив виробничу практику на р. Іпі на Поліссі з метою гідрологічних досліджень за дорученням Західної експедиції по осушенню боліт. Це і визначило його подальший життєвий шлях. У 1893 р. після військової служби був зарахований на посаду техника в цю експедицію, де пропрацював до 1898 р. У 1902–1913 рр. Є.В. Оппоков очолював гідротехнічні роботи у Мінській губернії [6].

У 1909 р. Державна Рада Російської Імперії визнала за необхідне розширити об'єми осушувальних робіт на Поліссі. Для організації відновлення великомасштабних меліоративних робіт 11 серпня 1911 р. в Мінську та 12–13 листопада 1912 р. в Житомирі відбулись наради [7], на які був запрошений Й.І. Жилінський, який тоді вже знаходився у відставці. На цих нарадах обговорювалось багато аспектів майбутньої роботи, але головним рішенням, яке було втілене в життя до початку першої світової війни, була організація Поліської вишукувальної партії. Перед останньою ставили завдання наукового забезпечення майбутніх робіт.

Начальником партії був призначений саме Є.В. Оппоков. Керівник Поліської вишукувальної партії вважав, що зменшення заболочення шляхом відводу в річки снігової й дощової води до того як вона випарується, повинно не зменшувати, а збільшувати водність річок. Така позиція заспокоювала противників осушення, що лобіювали інтереси південноукраїнських поміщиків та промисловців у владних структурах.

Використовуючи багаті матеріали Західної експедиції і власний досвід роботи у Поліссі, Є.В. Оппоков займався розробкою проблем гідрологічної ролі боліт і лісів. Він написав фундаментальну працю "Режим річкового стоку в басейні верхнього Дніпра вище м. Києва". Перший том дослідження вийшов у 1904 р., а другий у 1913 р. У цій роботі вчений зробив надзвичайно важливий висновок про залежність річкового стоку в першу чергу від метеорологічних

чинників (атмосферних опадів і температури) та частково від рельєфу місцевості, відзначив тільки другорядну роль місцевих факторів стоку, таких як характер ґрунтів та рослинності. Вчений уточнив рівняння кругообігу води в річкових басейнах, відоме як рівняння Пейка-Оппокова [8].

Внесок вченого в розвиток основ гідрології був гідно оцінений. З 1903 року він працював у ґрунтовій комісії Вільного економічного товариства та був обраний дійсним членом Російського географічного товариства. У травні 1904 р. конференція Академії наук затвердила Євгена Володимировича кореспондентом Головної фізичної обсерваторії. З 15 березня 1916 р. Оппоков уже член-кореспондент міністерства землеробства [8].

Роки роботи в Західній експедиції і Поліській партії були періодом великої творчого піднесення вченого: протягом 1900-1916 рр. він опублікував близько 100 праць, присвячених, головним чином, гідрологічній ролі лісів і боліт. Автор всебічно аналізував можливий вплив вирубки лісів та осушення боліт на режим стоку судноплавних річок, розвивав думки про прогресуюче обміління річок, поглиблював свої висновки про водний баланс річкового басейну. Розробка проблем гідрології боліт Оппоковим остаточно вибила ґрунт з-під ніг противників осушення волинських боліт [8].

Важливим завданням початку ХХ ст. було не тільки осушення, а й наукова розробка проблеми використання меліорованих земель. На Волині цим займався **Юхим Сербін** – уродженець Острога. Він вивчав питання культури боліт та луківництва у Німеччині, Голландії, Швеції, Данії, Австрії, працював там на болотних дослідних станціях.

У січні 1912 року у Києві відбувся II Південно-Російський меліоративний з'їзд, який ухвалив рішення про організацію в поліських губерніях мережі болотних станцій. З'їзд висловився і за перетворення Мінської болотної станції, організованої у 1911 р., з губернської в регіональну. А вже 26 жовтня 1912 року Волинська губернська земська управа прийняла рішення про створення в межах Волинського Полісся двох дослідницьких болотних установ: у північно-східній частині – в районі станції Рудня-Радовельська

(теперішній Олевський район Житомирщини) та у північно-західній частині – поблизу станції Сарни.

На початку 1912 р. Юхим Сербін був призначений у Волинську губернію на посаду старшого інструктора з культури боліт і луківництва. Саме з його особою пов'язується початок наукового дослідження та практичного освоєння боліт [9].

Важливим результатом експедицій 1912 р. став відбір характерних для поліських боліт районів, на яких передбачалось влаштувати дослідні поля. Спочатку були закладені малі ділянки в с. Смідині Ковельського повіту, потім – невеликий опорний дослідний пункт у с. Рудня-Радовельська.

Ю.Я. Сербін вважав, «що справа культури боліт у Волинській губернії ніколи не стане на тверду основу, доки Волинське губернське земство не переконається, що для успіху культури боліт в губернії, де є понад півмільйона десятин боліт, необхідно організувати дослідну болотну станцію» [10]. Така дослідна станція була необхідною для вивчення прийомів і методів, що при найменших затратах могли дати найбільший ефект, оскільки обробіток осушених ґрунтів вимагав особливих підходів.

За неповні два роки (1912-1913) праці на Волині Ю.Я. Сербін провів колосальну роботу: організував цілий ряд експедицій по дослідженню боліт і до участі в них залучив відомих учених, заклав дослідні ділянки за західноєвропейськими зразками, організував при земстві меліораційне бюро, прочитав ряд курсів по меліорації для селян, приймав активну участь в організації «болотного відділу» при Волинському центральному музеї у Житомирі, підготував експонати на Всеросійську виставку у Києві, організував виставку-конкурс «болотних знарядь» у Сарнах. Восени 1913 р. Ю.Я. Сербін брав участь у Всеросійському сільськогосподарському з'їзді і підготував програми навчання для болотних майстрів. На жаль, смерть вченого 21 жовтня 1913 р. перервала далекоглядні плани [11, с. XIV].

Повертаючись до Поліської вишукувальної партії, слід наголосити, що вона розпочала роботу у вересні 1913 р. і продовжила її взимку. В досить складних умовах були проведені роботи по р. Птич на ділянці 100 км і складений проект її регулювання [12].

Питання подальшої організації наукових досліджень обговорювались на Мінській нараді у травні 1914 року. З доповіддю на ній виступив Є.В. Оппоков. Він підкреслив, що окрім власне гідротехнічних і топографічних вишукувань необхідно проводити геологічні, ґрунтознавчі та ботанічні дослідження. Для керівництва цими напрямками роботи були залучені відомі на той час учені, у тому числі і П.А. Тутковський, що очолив геологічне відділення вишукувальної партії.

З початком Першої світової війни зменшилася кількість об'єктів будівництва гідромеліоративних систем. Воєнні дії негативно позначилися і на масштабах гідромеліоративного будівництва, і на обробітку вже осушених земель, насамперед, через нестачу робочої сили внаслідок мобілізацій та техніки.

Поліська вишукувальна партія продовжувала свою роботу навіть після евакуації до Києва наприкінці 1915 р. Продовжували функціонувати і дослідні ділянки, що були закладені Ю.Я. Сербіним [13], але приміщення Сарненської дослідної станції було забране під госпіталь.

Наукові матеріали, зібрані Поліською вишукувальною партією, були використані при спорудженні оборонних укріплень на Західному та Південно-Західному фронтах. За передані військовому відомству матеріали та надану допомогу командування Південно-Західного фронту у грудні 1916 р. нагородило Є.В. Оппокова орденом святого Володимира IV ступеня [6].

У 1917 р. Оппоков розпочинає педагогічну діяльність в галузі гідрології і меліорації та за спорідненими спеціальностями в Київському політехнічному інституті. У формулярному списку його особової справи читаємо: «18 сентября 1917 года в приказе за № 2056 Товарищ Министр изъявил согласие на назначение инженер-технолога Е.В. Оппокова штатным преподавателем КПИ по кафедре строительного искусства по отделу гидротехники с возложением на него исполнения обязанностей экстраординарного профессора по той же кафедре впредь до приобретения звания адъюнкта, для чего представляется двухлетний срок». [14].

У 1920-х років амплітуда педагогічної, наукової та організаційної роботи Євгена Володимировича значно розширюється: з 1921 р. він додатково починає читати курс лекцій з меліорації в Київському

сільськогосподарському інституті, з 1926 р. – у Київському інженерно-меліоративному технікумі (згодом – інституті), очолює меліоративну секцію та є членом президії Сільськогосподарського наукового комітету України, публікує узагальнення результатів попередніх досліджень боліт-торфовищ, у яких пропагує широке використання торфу як палива для промисловості.

З 1 жовтня 1922 року за ініціативи вченого в УкрМеті, визначеному головним органом спостережень за погодою у республіці (Декретом від 19 листопада 1921 року), почало діяти Гідрометеорологічне бюро у складі Є.В. Оппокова та інженера С.К. Комарницького. Євген Володимирович очолював Гідрометеорологічне бюро до квітня 1925 р., коли через принципові розбіжності із М.І. Данилевським (очільником УкрМету) щодо утворення Інституту водного господарства залишив службу.

1 квітня 1926 р. Народний комісаріат просвіти України ухвалив рішення про створення НДІ водного господарства на чолі з Є.В. Оппоковим. Здійснилася давня мрія вченого – організувати інститут з повним комплексом досліджень по обґрунтуванню шляхів раціонального розвитку та освоєнню галузей водного господарства України. У тому ж році Оппокову присуджено ступінь доктора гідрології. У 1929 р. його обирають академіком Академії наук УСРР, а у 1935 р. – дійсним членом ВАСГНІЛ.

15 жовтня 1937 року академіка заарештували за звинуваченням у шпигунстві. Вирок ученому, засудженому за I категорією (розстріл), було виконано 11.11.1937 року у Биківнянському лісі [15].

Як відомо, людини немає поза суспільством та суспільною історією, але історія (і економічна, і політична) також неможлива без людини. В контексті нашого дослідження, особа постає реальним творцем історії, бо саме вона сприяє економічному розвитку країни в цілому та конкретної галузі зокрема, зумовлює появу та існування тих чи інших сфер діяльності. Все, що відбувалося наприкінці XIX – на початку XX ст. на Волині, насичене людськими прагненнями, інтересами, зусиллями, у тому числі таких видатних особистостей, як Й.І. Жилінський, Є.В. Оппоков та Ю.Я. Сербін.

Джерела та література:

1. Семещук В. М. Розвиток меліоративних робіт на Волині в останній чверті XIX–80-х роках XX століття: історико-економічний аспект [Текст] : дис... канд.

іст. наук: 07.00.01 / Семещук Віра Мелетіївна; Рівненський держ. гуманітарний ун-т. – Рівне, 2004. – 181 арк. 2. Дніпропетровське обласне управління водних ресурсів: Історична довідка розвитку водного господарства [Електронний ресурс] / Дніпропетровське обласне управління водних ресурсів. – Режим доступу: <http://dovvg.gov.ua/Info/Info.html>. – Загол. з екрану. 3. Толстой М. П. Из истории водного хозяйства России // Мелиорация и водное хозяйство. – 1990. – № 4. – С. 58–59. 4. Йосип Іполитович Жилінський : біографія [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.people.su/ua/40744> – Загол. з екрану. 5. Жилинский И.И. Очерк работ Западной экспедиции по осушению болот (1873–1898). – СПб. : Изд-во Министерства земледелия и гос. имуществ, 1899. – 744 с. 6. Куксин И.Е. Полесская изыскательная партия Е. В. Оппокова. // Мелиорация и водное хозяйство. – 1991. – № 2. – С. 57–58. 7. Материалы по вопросу о возобновлении крупных осушительных работ в Волинском Полесье. – Житомир, 1913. – 197 с. 8. Луговский А. Г. Евгений Владимирович Оппоков (1869–1938). // Очерки истории естествознания и техники. – 1989. – Вып. 37. – С. 113–117. 9. Дем'янчук Г. Так починався наступ на болота // Вільне слово – 14 лютого 2001. – С. 2. 10. Хмара И. А. Краткие итоги работы Сарненской научно-исследовательской станции по освоению болот // Осушение и освоение низинных болот Полеской зоны УССР. – К. : Урожай, 1965. – С. 3–10. 11. Ботанико-топографические очерки болот Волинской губернии и предварительный отчёт Горынской экспедиции по обследованию лугов. – Житомир : Электрическая типография насл. М. Денненмана, Михайловская № 6, 1914. – 281 с. 12. Куксин И. Е. Полесская изыскательная партия Е. В. Оппокова. // Мелиорация и водное хозяйство. – 1991. – № 2. – С. 57–58. 13. Болотное хозяйство Рудня-Радовельская: Отчёт за 1915 годъ: Отчёт третий. – К. : Тип. "С.В. Кульженко", 1916. – 79 с. 14. В. К. Хільчевський, О.І. Лук'янець (КНУ), О.О.Косовець, М.І. Довгич, І.В.Лавриненко, В.В.Соколов: Оппоков Євген Володимирович. До 75-х роковин від дня страти – [Електронний ресурс]/ – Режим доступу: <http://kpi.ua/orpokov-about>. – Загол. з екрану. 15. Євгеній Володимирович Оппоков [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://nuwm.edu.ua/university/muzej/novini/jevghenij-volodimirovich-oppokov> – Загол. з екрану.

Володимир МОСКОВЧЕНКО,

кандидат технічних наук,

доцент НУВГП, м. Рівне

Від мережі болотних станцій до університету

Відкриття у 1915 р. меліоративних училищ у Києві та Одесі, що передували НУВГП, було зумовлене і підготовлене об'єктивним ходом подій та обставин. Період бурхливого розвитку капіталізму у Російській імперії, розбудова міст, будівництво залізниць, заводів і фабрик спричинили гостру потребу в лісоматеріалах, причому, лісорозробки мали бути розташованими якнайближче до споживачів. Болота та відсутність шляхів ускладнювали вивезення лісу. Виникла проблема каналізації боліт для його сплаву. До того ж, у зв'язку з Столипінською аграрною реформою гостро постало питання селянських земельних наділів.

Кількість населення зростала, а земельних угідь не вистачало і це за умови, що селяни масово виходили на хутори. Потрібні були роботи, які б при невеликих витратах забезпечили введення в сільськогосподарське використання земель та отримання якісного сіна для хуторянина та для армії, яка за тих часів була на кінній тязі. Болота давали осокове сіно не тільки низької якості, а низької продуктивності. Врожайність складала не більше 15 ц/га, тоді як мінімальна потреба сіна на корову в стійловий період складає до 35 ц. Нагальною була потреба у корінному поліпшенні луків за рахунок заміни водного режиму та заміни осоки на лугові трави. Досягнути цього можливо було лише за рахунок каналізації, тобто осушення боліт відкритими каналами.

На той період спеціалістів такого профілю не було. Цими питаннями переважно займалися ботаніки, ґрунтознавці та інженери-шляховики. Усвідомлюючи важливість цієї проблеми, на державному рівні були прийняті науково обґрунтовані пропозиції вчених про освоєння боліт Полісся. Із цією метою з півночі на південь, в напрямку Мінськ-Івацевичі-Сарни, та на схід, в напрямку Сарни-Рудня-Радовельська були створені болотні станції. У період 1907-1914 рр. на Поліссі виникла мережа станцій у вигляді трикутника.

Сарненська науково-дослідна станція як предтеча масового освоєння Полісся була заснована в 1914 році і пройшла через війни, окупацію і розруху. Перша світова війна зупинила становлення болотної станції. Це фактично був перший етап розбудови станції і припадає він на польський період, тобто на 1920-1930-ті міжвоєнні роки. У цей період були завершені основні роботи по осушенню частини болота Чемерне і закладені дослідні стаціонари. Результати досліджень польських учених відповідали європейському рівню. Цьому багато в чому сприяли міжнародні зв'язки закладу та особисті контакти вчених. Наприклад, у бібліотеці станції ще до 70-х років минулого століття зберігалася монографія «Путешествие по Афганистану» з дарчим автографом видатного вченого академіка М. І. Вавілова польському професору Залеському.

Польські вчені у 1939 році покинули станцію, але дослідження тут не припинилися, хоч обсяг робіт значно скоротився.

В умовах нацистської окупації дослідження продовжувалися до кінця 1943 року. Відступаючи, окупанти у 1944 році примусово евакуювали науковий склад до Німеччини і тільки після перемоги працівникам вдалося повернутись в Україну. З різних причин не всі приступили до роботи на станції та поновили перервані наукові дослідження. Потрібно було готувати нові наукові кадри, що було нелегкою справою в умовах проголошеної боротьби з космополітизмом. Багатий фонд зарубіжної технічної літератури був вилучений з бібліотеки. Розрив міжнародних зв'язків негативно відбився на роботі станції. На повний обсяг робіт довоєнного періоду станція вийшла лише у 1947 році. Безумовно, розквіт станції, як і всієї галузі меліорації, прийшовся на період 1966–1990 років.

Колективом Сарненської науково-дослідної станції не тільки внесений вагомий вклад в освоєння Полісся, а й підготовлено цілу плеяду вчених. Тут працювали відомі вчені сільськогосподарської та меліоративної науки: польської – Єжи Остроменський, Єжи Міхальський, Станіслав Бац; української – Г.С. Кияк, Б.І. Дем'янчик, М.М. Мостовий, В.Є. Олексієвський, А.С. Гордійчук, Г.С. Потоцький; білоруської – А.П. Ванькевич, Ш.Й. Брусиловський; російської – Х.М. Стариков.

Зв'язки нашого університету з Сарненською станцією завжди були досить міцними. Тут у 1960-их роках свою наукову діяльність розпочинали вчені, які згодом стали викладачами нашого

університету – Ш.Й. Брусиловський, А.С. Гордійчук, Г.С. Потоцький. Ця традиція була збережена і у 1970-80-х рр., коли тут успішно проводили наукові дослідження С.М. Бочаров, М.А. Долід, П.І. Гаць, А.В. Черенков. Ці вчені зробили вагомий внесок в осушення і освоєння боліт Полісся, їм випало бути учасниками важливих звершень.

Внесок університету важко переоцінити. З перших випусків та у всі наступні роки університет готував не тільки висококласних спеціалістів, а й забезпечував науковими розробками проєктні інститути та виробництво, ідучи попереду вимог часу.

Університет оперативно реагував на всі заходи державного значення. Наприклад, швидкою була реакція на жорстоку посуху 1946–1947 років на півдні України та в прилеглих степах Росії; тоді екстренно потрібні були інженери меліоративного профілю і університет провів додатковий набір студентів з числа випускників технікумів, по суті це був перший досвід підготовки інженерів-гідротехніків за інтегрованими планами. Вдруге, коли у 1965 році гостро стало питання широкої меліорації в Україні, був оголошений другий додатковий набір студентів на гідромеліоративний факультет. Тоді кількість студентів в інституті збільшилась майже у два рази.

Потреба в кадрах меліоративного профілю різко зростала, масштаби гідромеліоративних робіт не мали аналогу в Європі, навіть порівняно з Нідерландами, де відвойовували землі у моря. На осушеному дні моря, щоб його окультурити, штучно висівали осоку, а в Поліссі, на вперше осушеному болоті, ліквідовували болотну рослинність і заміняли її культурними прийнятними для первинного освоєння боліт. Але принциповий напрям був однаковим – введення в обіг нових площ, тобто екстенсивний метод. Наступним кроком після накопичення знань, досвіду та відповідної бази мав бути інтенсивний метод меліорації та використання осушених земель.

Інтенсивний метод меліорації – це комплекс заходів, які є складовими частинами логістичного ланцюга. В Нідерландах ця мета була досягнута, а в умовах Полісся, незважаючи на те, що були побудовані досконалі системи, всі подальші складові частини ланцюжка розривалися. Рівню гідромеліоративних систем не відповідали виробничі відносини. Окрім того, спостерігалось відставання у сільськогосподарському освоєнні нових площ осушених земель, у створенні для господарств баз механізації,

тваринництва тощо. Більш раціональними в цьому аспекті були заходи у білоруському Поліссі, де одночасно з меліоративними роботами, створювалися нові потужні господарства, освоювались меліоровані землі, будувалися тваринницькі комплекси, формувалося стадо великої рогатої худоби тощо.

Меліорація – це вершина сільськогосподарської культури, її завершальний етап, що проявляє свої переваги лише на фоні високої культури землеробства, агротехніки, агрохімії, селекції сільськогосподарських культур та розвинутого тваринництва.

Відвоювавши землі у моря, Нідерланди згодом перейшли від екстенсивного методу ведення сільського господарства до інтенсивного. Подібне сталося і на українському Поліссі, але тільки в її першій частині. Тут фаза переходу до інтенсивного методу ведення сільського господарства у 1970-1990-их роках не завершилася, а згодом, з 90-х років минулого століття, меліоративний комплекс у своєму первинному вигляді припинив свою активну діяльність.

Причинами цьому були: зміна системи господарювання; розформування колгоспів та радгоспів без заміни їх дієвими господарськими одиницями; різке скорочення фінансування меліоративних заходів; передача внутрішньогосподарської мережі до комунальної власності територіальних громад; невдале входження в ринкову систему; зовнішній фактор – світова криза та внутрішній – нестабільність у країні.

Зростання продовольчої кризи у всьому світі неодмінно призведе до відродження водогосподарського комплексу, у якому всі його учасники, в тому числі меліоративна наука, проектувальники, виробництво та навчальні заклади займуть відповідне місце. Додатковим свідченням цьому є становлення нових виробничих відносин та поява зацікавленого господаря. Процес відбувається з великою напругою в умовах гострого дефіциту енергетичних та фінансових ресурсів. Розвитку процесу відродження може сприяти вибіркоче використання позитивного досвіду 1966–1992 років, зокрема впровадження недорогих але ефективних засобів гідромеліорації, агромеліорації та агротехніки.

Сергій ХОВРИЧ,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут», м. Київ

Спогади викладачів і випускників як важливе джерело вивчення історії вищих навчальних закладів України (друга половина XIX – початок XX ст.)

Грунтовне історичне дослідження зазвичай базується на чималому масиві різнорідних джерел. Відомий польський історик другої половини XX ст. Єжи Топольський (1928-1998) слушно зауважив: «...в історії між зовнішнім світом (минулим) та істориком розташовані історичні джерела. <...> Можна сказати, що історик вивчає зовнішній світ за допомогою джерел. При цьому історик вже має певний досвід інтерпретації, тому вивчення є водночас конструюванням спостережуваного світу» [7, с. 370].

Джерельна база історії соціально-культурної діяльності вишів підросійської України різнопланова. До неї належать і фонди архівосховищ насамперед України, і звіти вищих навчальних закладів, земляцтв та інших об'єднань, і публікації періодичних видань, тощо. Особливу групу становлять джерела особового походження; серед них вирізняються спогади викладачів й випускників освітніх установ. Частина мемуарів уже опублікована, решта – зберігається в архівосховищах. Сучасні джерелознавці відзначають: «Цінність цих джерел [джерела особового походження. – С.Х.] зумовлюється особливостями їхнього походження, оскільки вони належать конкретному автору, а відтак відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ. По-перше, в них закладена своєрідна інформація соціально-психологічного рівня... По-друге, матеріали особового походження нерідко містять такі відомості, яких немає в інших джерелах...» [4, с. 413-414]. На думку видатного українського бібліографа Івана Калиновича (1885-1927), "їх (мемуарів. – С.Х.) не в силі заступити ні офіційні акти, ні історичні документи. Мемуари, це живі пам'ятники життя наших предків, фотографічні знімки

людей даної епохи, їхнього побуту, світогляду, звичаїв...» [5, с. 4].

Слід зауважити, інтерпретація інформаційного наповнення названих джерел – доволі складна робота; це пов'язано передусім з необхідністю «пригасити» емоційність свідчення учасника, критично проаналізувати його оціночні судження. Звичайно, зміст спогадів того чи іншого очевидця не може правильно інтерпретуватися, якщо не взято до уваги інші дані (наприклад, «контрспогади» супротивної дійової особи, офіційні документи і т.д.). Вміле інтерпретування соціально-психологічної інформації дозволить історика глибоко розібратися в суті явища, а відтак зробити розгорнуті висновки.

Більшість науковців наголошують: сильна «сторона» мемуарів у тому, що їхній автор був безпосереднім учасником описаних ним подій. У цьому контексті для історика цікаві власне особисті враження очевидців про певну подію, а також деякі штрихи, котрі зазвичай відсутні, скажімо, в документах складених чиновниками. Ось чому вчений, ретельно їх (спогади) дослідивши, залучає виокремленні факти як доказову базу своїх досліджень.

На підставі проаналізованого масиву названих документів можна з'ясувати особливості міжособистісних взаємин всередині певної соціальної групи (приміром, студентства), дізнатися деталі організації дозвілля у закладах вищої освіти того періоду і т.д. З цього приводу хотілося б згадати про двотомне видання «Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців» (Харків, 2010–2011) [8–11]. Тут вміщені цікаві епізоди із життя університетської корпорації. Так, студент-хімік Костянтин Галкін (1883–1938) живими фарбами проілюстрував процес реалізації проекту соціальної ідальні в Харкові, який невдовзі перетворився на своєрідний осередок політичної діяльності та дозвілля студентів-активістів різних навчальних закладів [11, с. 385–386]. Привертають увагу також спогади С.Й. Завадзького, Г.Є. Афанасьєва, А.І. Маркевича та інших [3, 1, 6, 2].

Таким чином, особливу групу історичних джерел становлять спогади викладачів і вихованців освітніх установ. Тут зафіксовані цікаві факти щодо повсякденного життя освітян, їхньої участі в соціально-культурних заходах певних закладів тощо. Попри наявний суб'єктивний фактор ці матеріали дозволяють історика

глибше реконструювати історію конкретної навчальної установи (дещо «оживити» історичну конструкцію).

Джерела і література:

1. Афанасьев Г. Е. Воспоминания о Викторе Ивановиче Григоровиче / Г. Е. Афанасьев // Одесский славянский сборник. – Одесса, 1880. – С. 68–80.
2. Беренштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-их та початку 1890-их років / Марія Беренштам-Кістяковська // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / Під ред. М. Грушевського. – К. : Держвидав України, 1928. – Кн. 3. – С. 206–225.
3. Державний політехнічний музей при НТУУ «КПІ». Завадзкий С. Мильй город. Фрагменти из воспоминаний о Киеве (со времени от 1905 до 1913 г.). Перевод с польского. – Варшава, 1962 г. Арк. 1–9.
4. Історичне джерелознавство [Текст] : підручник для студ. історичних спец. вищих навч. закладів / Я. С. Калакура [та ін.]. – К. : Либідь, 2002. – 486 с.
5. Калинович І. Українська мемуаристика 1914–1924 (Бібліографічний реєстр) [Текст] / Іван Калинович. – Едмонтон : Вид-во Канадського ін-ту укр. студій, Альбертський ун-т, 1991. – [5], 32 с. – (Довідник № 42).
6. Маркевич А. И. Воспоминания о В. И. Григоровиче как о преподавателе / Арсений Иванович Маркевич // Летопись историко-филологического общества при имп. Новороссийском университете. – 1894. – Т. 3. – С. 79–82.
7. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації [Текст] / Єжи Топольський ; [пер. з пол. Н. Гончаренко]. – К. : К.І.С., 2012. – 399 с. : рис.
8. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців [Текст] : [у 2-х т.] / [уклад.: Б. П. Зайцев та ін. ; наук. ред. С. І. Посохов]. – Х. : Сага, 2010. – Т. 1 / [вступ. ст. В. Ю. Іващенко]. – 2010. – 539 с. : портр.
9. Харківський університет XIX – початок XX століття у спогадах його професорів та вихованців [Текст] : [у 2-х т.] / [уклад.: Б. П. Зайцев та ін. ; наук. ред. С. І. Посохов]. – Х. : Сага, 2010. – Т. 2. – 2010. – 550 с. : портр.
10. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців [Текст] : [у 2 т.] / [уклад.: Б. П. Зайцев та ін. ; наук. ред. С. І. Посохов]. – Х. : САГА, 2011. – Т. 1. – 2011. – 539 с. : портр.
11. Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців [Текст] : [у 2 т.] / [уклад.: Б. П. Зайцев та ін. ; наук. ред. С. І. Посохов]. – Х. : Сага, 2011. – Т. 2. – 2011. – 550 с. : портр.

Повідомлення газети «Кієвъ» про відкриття 15.09.1915 р. у Києві сільськогосподарського гідротехнічного училища

Открытие сельскохозяйственного гидротехнического училища

Вчера, 15-го сентября, въ 12 час. дня, состоялось открытіе средняго сельско-хозяйственнаго гидро-техническаго училища. Училище открыто обществомъ для распространения техническихъ знаній. Преподавателями училища состоятъ профессора и преподаватели политехникума, университета и некоторыхъ среднихъ учебныхъ заведеній г. Києва. Помещается училище въ доме № 59, на М-Благовещенской ул. Открыто пока два класса – подготовительный, въ который принято 50 человекъ, и первый. Въ виду большого наплыва учениковъ, первый классъ состоитъ изъ двухъ отделеній, по 50 чел. въ каждомъ. Всего въ училище было подано прошеній около 300. На открытіи присутствовали: председатель общества распространенія техническихъ знаній проф. политехникума Кобецкій, деканъ политехникума проф. Рышковъ, директоръ училища проф. Фармаковский, инспекторъ-преподаватель политехникума Грудинскій, профессора и преподаватели училища, ученики, ихъ родители и другіе приглашенный лица. Предъ началомъ молебна законоучителемъ училища, свящ. о. Г. Соболевымъ была произнесена следующая краткая речь.

Съ открытіемъ настоящаго училища нашъ г. Кієвъ обогатился новымъ учебнымъ заведеніемъ весьма полезнымъ и необходимымъ. Такихъ училищъ у насъ въ Россіи очень мало, а между темъ они очень нужны, потому что наше отечество – страна по преимуществу земледельческая и народъ живетъ преимущественно и занимается сельскимъ хозяйствомъ. Земледеліе – источникъ народнаго довольства и благосостоянія. Несмотря на это, въ этой области сделано очень мало. Земледліе почти нисколько не улучшено и сельское хозяйство оставляетъ желать весьма многаго и многаго. А между темъ всякое

---

* Збірник документів з історії університету готується до друку. Опубліковані тут матеріали надані завідувачем музею історії НУВГП Є.О. Філіпович. Матеріали та документи друкуються мовою оригіналу.

улучшеніе въ области земледелія и сельскаго хозяйства имело бы громадное значеніе. Одинъ изъ работниковъ на ниве земледельческой – Демчинскій въ своемъ сочиненіи высказался: «если бы мы смогли увеличить урожайность нашихъ полей хотя на одно зерно, то мы дарили бы Россіи ежегодно по пол-милліарда пудовъ хлеба».

Какъ служитель Церкви Христовой и законоучитель, призванный освятить молитвой открытіе училища и начало занятій, я позволю себе высказать несколько благопожеланій. Пусть настоящее училище воспитываетъ своихъ учениковъ въ духе святой православной веры и любви къ Богу и ближнимъ. Это такая высокая и святая обязанность, отъ которой не въ праве отказаться никакое учебное заведеніе. Наша современная жизнь включаетъ въ себе много несовершенствъ и нестроеной именно потому, что на разныхъ путяхъ ея оскудеваетъ и гаснетъ святая православная вера и изсякаетъ любовь к Богу и ближнимъ. Для нашей родины дороги полезные, знающіе свое дело спеціалисты, но еще дороже для нея, если это будутъ люди верующіе, если сердца ихъ будутъ согреты теплотою веры, если они въ своей жизни и деятельности будутъ руководиться любовью къ Богу и ближнимъ, если они будутъ любовно относиться къ святынямъ народнымъ, чаяніямъ и идеаламъ, ко всему, что дорого и близко сердцу русскаго народа, среди котораго имъ придется жить и действовать.

Настоящее училище имеетъ своей целью подготовить спеціалистовъ, которые съ пользой могли бы послужить нашей родине. Пусть же это желаніе, которымъ вызвано къ жизни училище и которое руководило его основателями и учредителями, сохранится навсегда. И пусть настоящіе и будущіе питомцы училища въ своей жизни и деятельности всегда осуществляютъ благую цель учредителей – послужить нашей родине и послужить ей верой и правдой. Да поможетъ имъ Господь въ этомъ стремленіи. Святая церковь заповедуетъ намъ начинать всякое дело молитвой. Помолимся же, чтобы Господь благословилъ благое намереніе и доброе начинаніе учредителей и отверзъ умы и сердца учащихъ къ воспріятію добрыхъ и полезныхъ ученій.

По окончаніи речи о. Соболевымъ отслуженъ былъ молебенъ съ провозглашеніемъ многолетія Государю Императору и всему Царствующему Дому.

После молебна председатель общества профессоръ Кобецкій приветствовалъ открытіе училища и въ пространной речи указаль на значеніе сельскаго хозяйства и земледелія въ Россіи, какъ главнаго источника народнаго благосостоянія.

Директоръ училища проф. Фармаковскій приветствовалъ учениковъ съ поступлешемъ въ училище и объявилъ время начала занятій 18-го сентября. Профессоромъ Кобецкимъ отъ имени общества и преподавателей училища послана всеподданнейшая телеграмма Государю Императору съ выраженіемъ верноподданническихъ чувствъ любви и преданности Престолу и Родине. Посланы также телеграммы: главноуправляющему землеустройствомъ и земледеліемъ, директору департамента земледелія и управляющему отделомъ земельныхъ улучшеній.

(Газета *Кіевъ*, 16.09.1915 г. – (№ 606). – С. 1)

Информация журналу „Хозяйство“ про відкриття 15.09.1915 р. у Києві першого у Південно-Західному краї середнього сільськогосподарського гідротехнічного училища нормального типу

Х-ый № 22-ой
Годъ издания. 12-го числа 1915 г.

ХОЗЯЙСТВО

ЕЖЕНЕДЕЛЬНЫЙ
Сельско-Хозяйственный
и Экономический Журналъ
[Изданіе Южно-Русской Школы Землед. и С. Прогресса.]

СОДЕРЖАНІЕ

- 1. И. И. Шенниковъ. Письма и докладные записки о земледельческом образовании в России.
- 2. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 3. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 4. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 5. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 6. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 7. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 8. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 9. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.
- 10. И. Шенниковъ. Проект реформы земледельческого образования в России.

Продолжается подписка на журнал „Хозяйство“ на 1915-ый годъ. Годъ издания Х-ый. На годъ 1915-го года подписка по 4 руб. На 1/2 года (с 1-го января до 30-го июня, или до 31-го июля до 31-го декабря) — по 2 руб. 50 коп. за каждое полугодіе. За границу подписка по 6 руб. На январь и июль сроки подписки не прерываются.

Въ редакцію: Южно-Русская Школа Землед. и С. Прогресса, Киевъ, ул. М. Коцюбинска, 10. Редакція: Южно-Русская Школа Землед. и С. Прогресса, Киевъ, ул. М. Коцюбинска, 10. Редакція: Южно-Русская Школа Землед. и С. Прогресса, Киевъ, ул. М. Коцюбинска, 10.

Изъ текущей жизни

Среднее Сельско-хозяйственно-гидротехническое училище въ Києве. Съ начала наступающаго учебнаго года въ Києве открывается первое въ Юго-Западномъ крае среднее сельско-хозяйственно-гидротехническое училище нормального типа, устраивается обществомъ для распространенія техническихъ знаній, учрежденнымъ группою профессоровъ и преподавателей Кіевскаго политехническаго института. Училище это, согласно проекту устава имеетъ целью доставлять учащимся въ немъ спеціальныя практическія на научной основе знанія, необходимыя для последующей ихъ деятельности въ области сел.-хоз. гидротехники. Оно будетъ организовано по типу казенныхъ училищъ этого рода, согласно положенію о с.-х. образовании, Высочайше утвержденному 26 мая 1904 года и на основаніи нормальнаго устава, утвержденного

Товарищем Главноупр. Землеустр. и Землед. 25 сентября 1914 г. Курсъ ученія въ училище будетъ состоять изъ 4-хъ спеціальныхъ классовъ, кроме того, будетъ открытъ подготовительный общеобразовательный классъ. При училище могутъ быть впоследствии открыты и параллельные классы. Въ 1-й спеціальный классъ училища принимаются молодые люди въ возрастѣ не менее 16 и не более 18 лѣтъ, выдержавшіе испытанія по программѣ гор. училищъ не ниже 3-х-класснаго по положенію 31 мая 1872 г., при чемъ въ случаѣ, если количество поступающихъ будетъ превышать число имеющихся вакансій, поступающіе подвергаются конкурсному экзамену. Въ училище преподаются след. предметы. Законъ Божій, русскій языкъ, математика, геодезія, физика, химія, минералогія и геологія, метеорологія, начала строительнаго искусства, черченіе и рисованіе, механика, гидрологія и гидрометрія, буровыя работы, осушеніе, технология торфа и торфодобываніе, обводненіе, орошеніе земель, укрепленіе песковъ и овраговъ, дорожное дело, мостовыя сооруженія и гражданскія сооруженія, ботаника, почвоведеніе, растеніеводство, сельско-хозяйотвенная экономія и законоведеніе. Въ училище вводятся и занятія мастерствами. Въ дополненіе къ классному преподаванію, въ училище производятся практическія занятія учениковъ, съ целью надлежащаго усвоенія преподаваемыхъ предметовъ и изученія приѣмовъ сел.-хоз. гидротехническихъ работъ. Къ числу практическихъ занятій относятся: учебно-практическія и демонстративныя занятія въ учебно-вспомогательныхъ учрежденіяхъ, с.-х. гидротехническія работы и экскурсіи. Въ училище состоятъ следующія учебно-вспомогательныя учрежденія: бібліотеки, кабинеты и лабораторіи по естествознанію и спеціальнымъ предметамъ, оборудованныя для веденія практическихъ занятій, согласно учебному плану, метеорологическія станціи, учебно-практическое поле, мастерскія и др. Въ училище производятся испытанія приѣмныя, переводныя и выпускныя. также репетиціи. Переводныя и выпускныя испытанія по всемъ спеціальнымъ предметамъ считаются обязательными. Переводные экзамены по общеобразовательнымъ предметамъ обязательны лишь въ техъ классахъ, въ какихъ заканчивается преподаваніе какого-либо изъ указанныхъ предметовъ и самостоятельнаго его отдела. Ученики 4-го класса, по выдержаніи выпускныхъ экзаменовъ отправляются на практику и после представленія въ педагогическій советъ отчетовъ объ отбытіи этой дополнительной практики на гидротехническихъ работахъ, получаютъ аттестатъ на званіе с.-х. гидротехника. Окончившимъ курсъ съ отличіемъ предоставляется поступать въ Московскій сел.-хоз. институтъ, Ново-Александрійскій институтъ сельскаго хозяйства

и лесоводства, Воронежский сел.-хоз. институт и Петроградский лесной институт, с соблюдением установленных для приема в эти учебные заведения правил. По отбыванию воинской повинности училище причисляется к учебным заведениям I разряда. Поступление учеников училища на службу в войска, по вынужденной жребии, отсрочивается для окончания образования, в случае заявленного ими желания, до достижения 24 лет от роду. Окончившие курс училища, при поступлении на государственную службу, могут быть принимаемы на должности, требующие специальных знаний, на общих с воспитанниками средних учебных заведений основаниях, и производятся в первый классный чин. Те из бывших учеников училища, которые представляют удостоверение о том что они по окончании курса в училище занимались, при хорошем поведении, деятельностью в области сел.-хоз. гидротехники и, вообще, в области сельского хозяйства, могут быть удостоиваемы, по представлении Главногоуправляющего Землеустр. и Землед., за 5 лет такой деятельности звания личного почетного гражданина, а за 10 лет – звания потомственного почетного гражданина, если, не имеют по происхождению прав высшего состояния. В училище, по возможности, устраиваются временные или постоянные выставки работ учеников по предметам учебного курса. Кроме того, в видах развития самостоятельности учащихся, ведется, под руководством преподавателей и под наблюдением директора, семинарии и рефераты, а также наблюдения и опыты по естествознанию и предметам специальности училища. Для попечения о благосостоянии училища и для наблюдения за его деятельностью учреждается особый наблюдательный комитет ст. 13-17 Высочайше утвержденного 26 мая 1904 г. положения о с.-х. образовании. Для обсуждения вопросов, относящихся к учебно-воспитательной части, при училище образуется педагогический совет, состоящий под председательством директора из всех преподавателей, инспектора, законоучителя и врача. Педагогический совет руководствуется в своей деятельности особыми инструкциями, утвержденными Главным Управлением Землеустр. и Землед.

Редакторъ М. П. Шестаковъ

(Хозяйство: еженед. с.-х. и экон. журн. – Изд. Южно-Рус. О-ва поощр. земледелия и с.-х. пром-сти. – № 22 (12 июня 1915 г.). – С. 676–678).

Доповідна записка Київського меліоративного технікума
20 листопада 1922 р.

УСРР
КИЇВСЬКИЙ
МЕЛІОРАТИВНИЙ
ТЕХНІКУМ

ОБЩИЙ ОТДЕЛ УКРГЛАВПРОФОБРА
Поступило 23 ноября 1922 г.
Входящий № 6967

20 ноября 1922 р.
м. Київ
вул. Пятакова (кол. Мар.Благовіщ), 59

В УКРГЛАВПРОФОБР
КИЕВСКОГО МЕЛИОРАТИВНОГО ТЕХНИКУМА

Докладная записка

Киевское среднее сельско-хозяйственное гидротехническое училище, организованное группой профессоров и преподавателей Киевского Политехникума, возникло в 1915 году, как прямое следствие острой нужды в техниках по мелиорации земельных угодий и полного отсутствия таких работников, которые соединяли бы гидротехнические познания с агрономическими и могли-бы быть сознательными исполнителями работ, тесно связывающих гидротехнику с агрономическими мелиорациями.

Училище за период с 1915 по август 1920 г. Выпустило 100 сельско-хозяйственных гидротехников и в августе 1920 г. было реформировано в мелиоративное отделение Киевского С.-Х. Техникума, за время существования которого выпустило еще 41-го с.-х. гидротехника. С начала текущего академического года постановлением Коллегии Киевского Губпрофобра от 15 июля с/г протокол № 28, отделение было выделено в Мелиоративный Техникум, задачи которого от этой реформы естественно, только расширились.

Все время своего существования Техникум получал средства, и притом очень скудные, из Гсскредита. Теперь, по разъяснению замзав. подотдела с.-х. образования Киевского Губпрофобра т. Гайдаренко, администрация техникума узнала, что Мелиоративный Техникум не включен в смету Укрглавпрофобра, и т. е. оказался лишенным всяких средств к существованию.

Если администрации Техникума стоило громадных усилий сохранить Техникум и не нарушать хода занятий в минувшем академическом году, когда кое-какие крохи из Госкредита перепали на долю Техникума, то теперь, при полном отсутствии

их, Техникум обречен на прекращение своего существования, т. к. средств он не имеет.

Введенная в текущем году плата за правоучение при 74 студентах может дать при условии, что II и III категории полностью выполняют свои обязательства за I триместр 698 золотых рублей; из расчета-же октябрьской ставки Профсоюза Работпрос, личному составу за октябрь причитается 524 р. 70 коп. золотых рублей, считая, согласно распоряжению Укрглавпрофобра курс золотого рубля до 15 ноября в 500 руб. (знак 1922 г.), таким образом, почти вся триместровая плата за правоучение поглощается личным составом, а на хозяйственные и иные расходы средств нет даже и на один месяц.

Между тем, существуя лишь первый год под названием «Мелиоративный», Техникум в текущем году привлек к себе внимание не только учащихся-селян, увидевших здесь для себя ответ на запросы земли, но и учреждений, как например, Центрального Торфяного Отдела Н.К.З., обратившегося с просьбой об организации в Техникуме специализации по торфяному делу, как в школе родственной специальности, и Техникум, обладая достаточным кадром преподавателей-специалистов, имеет полную возможность расширить и дополнить преподавание торфяного дела, тем более, что торфяной отдел предложил взять на себя в текущем году оплату расходов по расширению этой специальности.

В текущем академическом году предстоит первый выпуск 27 специалистов-мелиораторов, которые найдут для себя достойное место в общем ряду строителей сельского хозяйства Республики.

Теперь вся тяжелая работа по организации и созданию Мелиоративного Техникума должна свестись к нулю – нет средств не только его развивать и расширять, но с лишением Техникума Госкредита нет даже средств закончить текущий триместр.

Оказавшись при создавшихся условиях в полной невозможности сохранить учебное заведение от развала, и неся ответственность, как перед учащимися, которым в течении всего года выплачивалась небольшая часть жалования, а теперь и вовсе нет надежды на получение, так и перед студентами, которым предстоит среди учебного года оказаться за бортом школы, администрация Техникума просит Укрглавпрофобр включить Киевский Мелиоративный Техникум в смету, и предоставить средства к существованию учебному заведению, выпустившему за свое

семилетнее существование 141 специалиста, и которому предстоит большая будущность, тем более, что Техникум как прежде, так и теперь, обслуживает почти исключительно село.

Директор Техникума
Пом. Директора
Завканц 20.XI-22 г.

(ЦДАВО. – Ф. 166 – Оп. 2 – Спр. 1081 – Арк. 41)

**Звітна анкета Київського меліоративного технікуму
16 жовтня 1923 р.**

В УКРГЛАВПРОФОБР

ОТЧЕТНАЯ АНКЕТА № 1
На 16 октября 1923 года

I. Общие сведения об учебном заведении

1. Киевский Мелиоративный Техникум «и при нем» Киевская Мелиоративная профтехническая школа.

2. Киев, ул. Пятакова (б. Мар. Благовещенская), № 59.

3. Среднее Сельскохозяйственное Гидротехническое училище основано в 1915 году Обществом распространения технических знаний (профессоров и преподавателей Киевского Политехнического института). В 1920 году означенное училище реформировано в Мелиоративное отделение Киевского С.-Х. Техникума 1/IX-1922 г. означенное Отделение реорганизовано в самостоятельный Киевский Мелиоративный Техникум.

Примечание: При Техникуме Проф.-Техн. Школа под тем же наименованием специальности, а именно «Киевская Мелиоративная Профтехническая школа».

4. На отделения ни Техникум ни Профшкола не разделяются.

5. Временный устав введен.

6. Директор Техникума инженер В. Д. Нерехтский.

Пом. Директора В. И. Юденич.

Примечание: Избраны советом 5 сентября 1922 г. и утверждены Губпрофобром.

7. Политрук т. Герасун.

Примечание: Утвержден 1 апреля 1923 г.

8. Семь лекторов по соглашению с своими аудиториями до сего времени вели преподавание на украинском языке, с нынешнего учебного года вводится постепенно чтение лекций и по остальным дисциплинам на украинском языке.

9. Занятия производятся днем.

10. Связь с ГУБ и ОКР землеуправлениями равно и с Губкомнезамами установлена через посредство их преподавателей, входящих в состав Комитета.

11. Имеется Политкружок.

12. Радиус обслуживаемого населения чрезвычайно велик. По

количеству представителей с мест, в нисходящем порядке, радиус выделяется так:

- 1) Киевщина,
- 2) Левобережье,
- 3) Правобережье,
- 4) Украина,
- 5) Р.С.С.Р.

13. Дело Мелиорации, а в частности, его новая экономическая политика, в эру коей мы ныне вступаем с большим опозданием от запада (Мелиоративная кооперация через мелиотоварищества и мелиосоюзы), далеко еще не осознаны на местах. Однако, принимая во внимание, что со времени основания школы, преобладающий контингент слушателей ее были дети селян, мы явно становились перед фактором тяги к получению С.-Х. и одновременно технического образования. За последние годы кроме того более определенно выявилась также тяга от среднего ценза к высшему полноправному в той специальности (хотя бы и узкой) [...].

II. Общие сведения о штате

1. Общие движения штата

	Состояло к моменту открытия	Состояло к 1-му января 1923 г.	Состояло на дипломирование	За общий период общее движение		Примечание
				прибыло	убыло	
ТЕХНИКУМ:						
Административный персонал	3	3	3	-	-	Управляющий и пом. Управляющего, Политуполномоченный, Бухгалтер, Завканц, машинистка и два служителя
Технический персонал	5	5	5	-	-	
Преподаватели I-й кат.	2	2	2	-	-	
Преподаватели II-й кат.	5	5	5	-	-	
Преподаватели III-й кат.	12	12	12	-	-	
Преподаватели IV-й кат.	5	5	5	-	-	
Руководители V-й кат.	2	2	2	-	-	
Руководители VI-й кат.	-	-	-	-	-	
Руководители VII-й кат.	-	-	-	-	-	
Итого:	34	34	34	-	-	

(ЦДАВО. – Ф. 166 – Оп. 1 – Спр. 4317 – Арк. 61–61 зв.)

Відчитна анкета 1 лютого 1924 р.

КОПІЯ ГУБПРОФОСУ

УСРР
КИЇВСЬКИЙ
МЕЛІОРАТИВНИЙ
ТЕХНІКУМ

14 лютого 1924 р.

Ч. 177

м. Київ

вул. П'ятакова (кол. Мар.Благойшці), 59

ДО УКРГОЛОВПРОФОСУ

ВІДЧИТНА АНКЕТА Ч. I

На 1 Лютого 1924 року

I. Загальні відомості про Школу

1. „Київський Меліоративний Технікум” і при ньому Київська Меліоративна Профтехнічна Школа.

2. Київ, вул. П'ятакова, № 59.

3. Київська середня сільсько-господарська гідротехнічна школа заснована в 1915 році Товариством (розповсюдження технічних знань) професорів та навчителів Київського Політехнічного Інституту. В 1920 році ця школа переформована в Меліоративний Відділ Київського С.-Г. Технікуму; з 1/IX-22 р. цей відділ реорганізований в самостійний „Київський Меліоративний Технікум”.

Примітка: При технікумові Проф.Техн. Школа під такою ж назвою „Київська Меліоративна Проф.-Техн. Школа”.

4. На відділи ні Технікум ні Профшкола не поділяються.

5. Тимчасовий Устав введений.

6. Керуючий Технікумом О. Я. Вітров.

Пом. Кер. по Навчальн. частині О. С. Шкабара.

- // - Адм.-Госп. - // - І. Є. Шиманський.

7. Політком Г. П. Герасунь.

8. Викладання загально-освітніх дисциплін і деяких по фаху провадиться укрмовою. З початку будучого 1924/25 навч. року все викладання буде провадиться укрмовою.

9. Навчання провадиться в день.

10. Зв'язок з губ. та окр. земуправліннями, а також

Губкомнезамом встановлено і підтримується адміністрацією Технікума.

11. Маються Політ, Драм, Хор гуртки.

12. Радіус обслуговування населення надзвичайно великий, по кількості представників з різних місцевостей в спадаючому порядку, радіус виявляється так:

а) Київщина, б) Лівобережжя, в) Правобережжя, г) У.С.Р.Р., д) РССР.

13. Економічний фактор досить конкретно виявляється в попереднього Діло меліорації, а особливо його мова економполітика, до якої ми нині приходим з великим запізненням від заходу (Меліоративна кооперація через меліотовариство і меліоспілку) далеко ще незрозуміла на місцях. Але беручи на увагу те, що з самого заснування школи переважна більшість слухачів її були діти селян, ми бачимо тягу до отримання і одночасно технічної освіти [...].

II. Загальні відомости про штат

	Було на час відкриття	Було на 1-ше січня 1924 р.	Було на дипломуванні	За звітний період загальний рух		Примітка
				прибуло	вибуло	
ТЕХНІКУМ:						
Адміністративний персонал	4 (3?)	4	4	-	-	Керуючий, два пом. Керуючого по навчальній частині та по адм.-госп. частині, Політком, Бухгалтер, Завканц, машинистка і два служителі
Технічний персонал	5	5	5	-	-	
Навчателі I-й кат.	2	2	2	-	-	
Навчателі II-й кат.	5	5	5	-	-	
Навчателі III-й кат.	12	12	12	-	-	
Навчателі IV-й кат.	5	5	5	-	-	
Керувники V-й кат.	2	2	2	-	-	
Керувники VI-й кат.	-	-	-	-	-	
Керувники VII-й кат.	-	-	-	-	-	
Разом:	34	34	34	-	-	

1. Список навчителів

№	Прізвище і імення	Назва читаємого предмета	Скільки год. праці	Фах	Стаж	Партійн.	Час вступу до праці	Літа
1	Комарницький С. К.	Гідрологія та гідрометрія	4	Гідрол. і гідром.	10	Безп.	1/VI-23 р.	39
2.	Вечерковський А. А.	Торфознавство	2	Торфоз.	8	- // -	1/IX-21 р. техн.	39
3	Воловик В. І.	Математика	12	Математ.	16	- // -	1/IX-22 р. гімназ.	43
4	Годлін М. М.	Рослиноводство	4	Агрон.	8	- // -	1/II-21 р. Пол.Інст.	37
5	Голов І. Д.	Зміцнення ярів та пісків спец. проектув.	4	Лісовод Мелор.	8	- // -	1/VII-18р.	36
6	Жабикин І. П.	Водне закон. Економ. меліор. Статистика меліорат. таксація Сільськогосп. економіка	7	Агроном економ.	23	- // -	1/VIII-18 р. С.Г.Уч.	53
7	Жлудкін Г. Г.	Малювання	2	-	24	- // -	1/IX-21 р. трудшк.	55
8	Краснитський С. Є.	Обводнення, осушення, зрошення спец. проект.	12	Гідрот. меліор.	14	- // -	1/VIII-17 р. Пол. Інст.	44
9	Левченко Ф. І.	Грунтознавст. меніролог.	5	Агрон. почвев.	19	- // -	1/VIII-16 р. Пол. Інст.	47
10	Лютій І. Г.	Українознавство	2	-	3	- // -	1/X-22 р. Універ.	27
11	Лоташевський М. М.	Свердлові роб. геолог. водопост.	8	Гідрол.	8	- // -	1/VIII-19 р.	42
12	Плетцер О. Р.	Шляхі каммун.	4	-	20	- // -	1/VIII-20 р. Водн.Техн.	64
13	Леонтович В. Г.	Рисовання топогр.	3	-	18	- // -	-	-
14	Сухомел Г. І.	Гідравліка Гідр. двигуни	4	-	10	- // -	1/VIII-16 р. Політ. Ін.	35
15	Фальберг Ф. Л.	Архітектура	4	-	17	- // -	1/VI-21 р.	58

16	Цеслинський Л. В.	Опір матер. Геодезія	7	-	23	- // -	1/VIII-15 р. Політ. Ін.	54
17	Шкабара О. С.	Лукознавств., болотозн.	4	-	6	- // -	-	-
18	Шапошніків Б. Г.	Рисування техн. Мех. прикл. Машинознавств.	6	-	17	- // -	1/VIII-16 р. Політ. Ін.	44
19	Юденич В. І.	Економ. геогр.	8	-	15	- // -	1/IX-15 р.	22
20	Шиманський І. Є.	Фізика	4	-	3	- // -	1/X-22 р.	-
21	Юденич С. М.	Ботаніка	2	-	-	- // -	1/IX-15 р.	32
22	Михайлів І. І.	Політграмота	8	-	12	- // -	1/XII-20 р.	44
23	Коробцов	Будівельна умілість Техн.будів.матер.	5	-	11	- // -	1/І-24 р.	-
24	Федорів О. В.	Метеорологія	2	-	12	- // -	15/XI-24 р.	44
25	Фалієв	Рибоводні стави	2	-	28	- // -	1/І-24 р.	64
26	Кравченко А. А.	Німецька літер.	4	-	8	- // -	20/І-24 р.	31
27	Залізняк	Хемія	5	-	5	- // -	1/ІІ-24 р.	28
28	Лебедев В. А.	Гігієна та охорона праці	3	-	14	- // -	1/ІІ-24 р.	41

Сводка слухачів

Курс	Число слухачів	З них		З них			
		Парт.	Безп.	Роб.	Селян	Служ.	других
Технікум							
I	69	-	-	12	33	13	11
II	16	-	-	1	10	5	-
III	33	-	-	3	18	8	4
	19	-	-	1	16	2	-
И того	137	-	-	17	77	28	15

Курс	Число слухачів	З них		З них			
		Парт.	Безп.	Роб.	Селян	Служ.	других
Профшкола							
I	64	1	63	9	37	8	10
II	26	-	26	2	21	2	1
И того	90	-	89	11	58	10	11
Всього	227	-	221	28	135	38	26

Плата за навчання введена з 1922/23 навч. року; по спеціальному стану звільняються від платні члени Комнезамів та Профспілок.

Загальні відомості про господарське життя Київського Меліотехнікуму та Профшколи

1. Помешкання цих двох шкіл окреме; площа його 216 кв. саж. Розташовано в 41 помешканні 4-х поверхах.

Помешкання надзвичайно тісне не дає можливості нормально працювати. Необхідний перевід шкіл до другого, більш відповідуючого помешкання.

Націоналізований не весь будинок, в цьому ж будинку є приватні квартири [...].

V. Загальні відомості про матеріально-наукове життя

1. Навчальні плани надіслано до Головопрофосу.

2. В кабінетах надзвичайно мало приладдя, особливо фізичному й геодезичному. Відсутність хемічної лабораторії зовсім не дозволяє проводити роботи по аналітичній хемії.

3. Бібліотека:

а) гідротехнічний відділ – 140 книжок,

б) відділ фізики, механіки й опору матеріалів – 52 кн.,

в) відділ будівельної вмілости, архітектури, шляхі комунікації – 80 кн.,

г) сільськогосподарський відділ – 163 кн.,

д) відділ математики – 33 кн.,

е) - // - хемії – 9 кн.,

ж) - // - загальний – 437 кн.,

з) - // - політлітератури – 66 кн.

Разом: 933 кн.

Характер користування – читання дома.

Маються готовити до видання праці по Вищій математиці навчателю В.І. Воловика, але за відсутності коштів не можуть бути видані.

4. Дипломні проекти в минулому році не виконувалися по навч. плану повинні виконуватися в біж. навч. році.

5. Літній триместр, не глядячи на повну відсутність коштів, був повністю використаний для практичних робіт, обов'язкових по навчальному планові.

Заздалегідь висилаються інтенсивні – щодо літньої практики студентів в біж. навч. році.

V. Загальні відомости про інтенсивність навчальних занять

1. Сводка прийому 1923/24 навч. рік була надіслана своєчасно. Випуск в 1923/24 р. по Технікомові не було, по Профшколі випуск 13 чол.

2. Успішність задовольняюча. Здано зачетів до 90%.

Керуючий Технікумом
та Завпрофшколою

Політком

Начканц

(ЦДАВО. – Ф. 166 – Оп. 1 – Спр. 4317 – Арк. 80–80 (зв), 81–81 (зв),
82–82 (зв))

Наказ про об'єднання Київського Меліоративно-Землевпорядного Політехнікума з Київським Сільсько-Господарським Інститутом від 24 вересня 1928 р.

НАКАЗ

по Управлінню Київського Сільсько-Господарського Інституту
та кол. Київського Меліоративно-Землевпорядного Політехнікуму

м. Київ

24 вересня 1928 року

По Адміністративній частині

§ 1.

На підставі ухвали колегії НКО від 10 серпня 1928 року та розпорядження НКО від 20 серпня, Київський Меліоративно-Землевпорядний Політехнікум повинен злитися з Київським Сільсько-Господарським Інститутом, і три Відділи Мел.-Земл. Політехнікуму увійти до складу Київ. Сіл.-Госп. Інституту, як 3 факультети.

Прийнявши від Директора Мел.-Земл. Політехнікуму з дня 24-го вересня, за відповідним актом, всі справи зазначеного Політехнікума, – треба вважати, що з цього часу злиття Політехнікума та Інституту, згідно ухвали НКО – переведено, і відділи політехнікуму входять до складу Київ. Сіл.-Госп. Інституту, як його факультети.

Всі співробітники кол. Меліоративно-Землевпорядного Політехнікуму, до наступного розпорядження, залишаються на своїх посадах з виконанням попередніх обов'язків.

Всі грошові папери з цього числа підписуватиме Ректор Інституту.

Зам. Директора т. Рудін залишається Замісником Ректора по 3-х факультетах (Мел.-Земл. Політехнікуму) жо 1 жовтня ц. р.

Ректор Інституту

Мазуркевич
(ЦДАВО. – Ф. 166 – Оп. 1 – Спр. 4317 – Арк. 136)

Інформація до НАРКОМОСВИТИ та ФІНЕКОНОМУПРАВЛІННЯ

Надсилаючи при цьому до відому копії протоколів об'єднаного засідання Правління Київського Сільсько-Господарського Інституту та Київського Меліоративно-Землевпорядного Політехнікуму з 4, 13 та 22 вересня ц. р. в справі злиття цих ВУЗів, засідання Наради Деканів та Підкомісії по Учбовій Частині, наказу по Управлінню Політехнікуму й Інституту з 24/ІХ ц. р., а також прийомо-здавочний акт Меліоративно-Землевпорядного Політехнікуму, повідомляю, що 24-го цього вересня я прийняв всі справи зазначеного Політехнікуму, з якого числа й злито Політехнікум з Інститутом.

Три відділи Політехнікуму – Меліоративно-Гідротехнічний, Землевпорядний та Культур-Технічний ввійшли до складу Сіл.-Госп. Інституту, як його факультети.

Навчальний рік починаю 1-го жовтня в складі нових факультетів.

Ректор Інституту

Мазуркевич
(ЦДАВО. – Ф. 166 – Оп. 1 – Спр. 4317 – Арк. 126)

Витяг з довідки про Київський гідромеліоративний інститут (1948 р.)

Киевский гидромелиоративный институт
Киев, Рейтерская, 37

Директор института – Семенов К. С.

Зам. директора по учебной и научной работе – Власов М. Я.

Первичной базой для организации Киевского гидромелиоративного института послужило Киевское среднее сельскохозяйственное гидротехническое училище, учрежденное в 1915 г. по инициативе группы профессоров Киевского Политехнического института.

После Великой Октябрьской Социалистической Революции в 1920 году, по инициативе партийных и советских организаций г. Киева, Киевское гидротехническое училище было преобразовано в инженерно-мелиоративный техникум повышенного типа.

В 1923 году мелиоративному техникуму были даны права высшего учебного заведения, готовящего кадры инженеров-мелиораторов узкой специальности.

Осенью 1925 года техникуме было дополнительно организовано культурно-техническое отделение, готовящее инженеров-культуртехников. Это отделение впоследствии переросло в культурнотехнический факультет этого же учебного заведения.

Следующим этапом развития этого учебного заведения явилось слияние в 1927 году Инженерно-мелиоративного техникума с Киевским землеустроительным техникумом в одно учебное заведение – Киевский мелиоративно-землеустроительный Политехникум. В таком составе, как самостоятельное высшее учебное заведение, Политехникум существовал до 1929 г. – до года слияния его с Киевским Сельскохозяйственным институтом. В 1930 г., в связи с проведением на Украине сплошной коллективизации значительно возрос объем мелиоративных работ на Украине. Это вызвало потребность в подготовке значительного количества специалистов высшей квалификации в области мелиорации.

С этой целью в 1930 году из состава Киевского Сельскохозяйственного института был выделен мелиоративный факультет, на базе которого организовано самостоятельное высшее учебное заведение – Киевский Инженерно-мелиоративный институт.

В этом же 1930 году, для укрепления Киевского мелиоративного института, в него был влит мелиоративный факультет Харьковского сельскохозяйственного института.

В дальнейшем, уже в 1934 году, с Киевским инженерно-мелиоративным институтом был слит Одесский инженерно-мелиоративный институт и с этого времени ему присвоено наименование – Киевский гидромелиоративный институт.

Киевский гидромелиоративный институт является в настоящее время единственным на Украине учебным заведением, готовящим

кадры мелиораторов для сельского хозяйства Украины и Советского Союза.

До 1933 года Киевский гидромелиоративный институт готовил кадры высшей квалификации по двум специальностям – инженеров гидротехников-мелиораторов и инженеров культуртехников. В 1933 году культуртехнический факультет был закрыт и институт до 1939 года имел в своем составе один гидромелиоративный факультет.

В 1939 году институту был передан из реорганизованного Киевского института керамики и стекла новый, торфомеханический факультет. В 1940 году при институте был организован агрономелиоративный факультет. В 1941 году, перед началом Великой отечественной войны, институт в своем составе имел три факультета: гидромелиоративный, агрономелиоративный и торфомеханический.

В период временной оккупации г. Киева немецко-фашистские варвары нанесли институту огромный ущерб – разграбили и уничтожили ценнейшее оборудование кабинетов и лабораторий института, сожгли гидротехническую лабораторию и вместе с ней богатую фундаментальную библиотеку. Несмотря на столь большую проведенную немцами опустошительную работу, институт восстановил свою учебную деятельность через три месяца после изгнания немцев из г. Киева в январе 1944 г.

В мае 1947 года во исполнение Постановления Совета Министров Союза ССР от 14 апреля 1947 г. «О главном управлении водного хозяйства СССР» в институте закрыты факультеты – торфомеханический и агрономелиоративный и вновь открыты два факультета – строительства малых и средних гидроэлектростанций и лесомелиоративный.

Лесомелиоративный факультет в августе 1947 года передан в полном составе Киевскому сельскохозяйственному институту.

В настоящее время институт имеет в своем составе два факультета – гидромелиоративный и строительства малых и средних гидроэлектростанций.

Факультеты института укомплектованы высококвалифицированными профессорами, доцентами и ассистентами – в количестве 61 человек.

Кафедры института возглавляют видные ученые, в том числе один член-корреспондент Академии наук УССР, 7 профессоров (в том числе 4 доктора наук), 9 доцентов-кандидатов наук и 15 доцентов.

Кафедрой гидравлики и использования водной энергии руководит член-корреспондент Академии наук УССР, доктор технических наук профессор Г.И. Сухомел, кафедрой гидрологии и гидрогеологии заведует доктор технических наук, профессор А.В. Огиевский, кафедрой гидротехнических сооружений ведает видный на Украине гидротехник, доктор технических наук профессор Н.В. Терпугов, в составе этой кафедры работает видный гидротехник, доктор технических наук профессор Б.А. Пышкин.

В прошлом в Киевском гидромелиоративном институте работали член-корреспондент АН СССР доктор профессор Д.Г. Виленский и действительный член АН УССР, доктор сельскохозяйственных наук, профессор А.И. Душечкин.

В настоящее время контингент студентов на 1.06.1948 г. равен 450 чел.

За годы своего существования до 1948 г. институт выпустил для народного хозяйства страны 1335 специалистов.

В годы Великой отечественной войны институт не функционировал и не производил выпусков [...].

Институт относится к вузам третьей категории [...].

В 1947-1948 учебном году при институте организовано студенческое научное общество, в состав которого входит пр. 100 членов – студентов института.

Киевский гидромелиоративный институт в 1936 году начал издание „Сборника научных трудов КГМИ“. Вышел в свет 1-й том.

(ДАРО. – Ф. Р-1188. – Оп. 8. – Спр. 47. – Арк. – 21–25)

**Витяг з довідки про Київський гідромеліоративний інститут
(1948 р.)**

Киевский гидромелиоративный институт
Киев, Рейтерская, 37

Директор института – Семенов К. С.

Зам. директора по учебной и научной работе – Власов М. Я.,
доцент.

Первичной базой для организации Киевского гидромелиоративного института послужило Киевское среднее сельскохозяйственное гидротехническое училище, учрежденное 1-го сентября 1915 г. по инициативе общества профессоров и преподавателей Киевского Политехнического института по распространению технического образования.

После Великой Октябрьской Социалистической Революции на базе среднего сельскохозяйственного училища в 1920 г. был организован Киевский средний сельскохозяйственный техникум с тремя отделениями – агрономическим, гидротехническим и землеустроительным.

В 1922 г. агрономическое отделение было закрыто, а гидротехническое и землеустроительное отделения были реорганизованы в два высших учебных заведения узкой специальности – мелиоративный техникум и землеустроительный техникум.

С 1-го октября 1924 г. мелиоративный техникум был переименован в Инженерно-мелиоративный техникум с теми же правами высшего учебного заведения, готовящего кадры инженеров-мелиораторов.

Осенью 1925 г. в Киевском Инженерно-мелиоративном техникуме был организован культур-технический факультет, готовивший инженеров-культуртехников.

Цей документ надав кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін
НУВГП Я.П. Цецик.

1-го октября 1927 г. Киевский Инженерно-мелиоративный техникум был слит с Киевским землеустроительным техникумом в одно высшее учебное заведение – Киевский Инженерно-мелиоративный и землеустроительный Политехникум с 3-мя факультетами – инженерно-мелиоративным, культур-техническим и землеустроительным.

В таком составе, как самостоятельное высшее учебное заведение, Политехникум существовал до 1-го октября 1929 г., когда он полностью, с тремя факультетами, был соединен с Киевским Сельскохозяйственным институтом.

В 1930 г., в связи с проведением на Украине сплошной коллективизации и увеличением потребности в подготовке большого количества специалистов высшей квалификации в области мелиорации, – из состава Киевского Сельскохозяйственного института было выделено два факультета – Инженерно-мелиоративный и Культур-технический, и на базе их был организован Киевский Инженерно-мелиоративный институт.

В том же 1930 г. был ликвидирован инженерно-мелиоративный факультет Харьковского сельскохозяйственного института, студенты которого были переведены в Киевский Инженерно-мелиоративный институт.

В 1931–1932 учебном году в Киевском Инженерно-мелиоративном институте было четыре факультета: инженерно-мелиоративный, гидротехнический, водоснабжения и культур-технический.

В 1933 г. культур-технический факультет был ликвидирован.

В дальнейшем, в 1934 г. в Киевский Инженерно-Мелиоративный институт был влит Одесский Инженерно-Мелиоративный институт и с того времени ему присвоено наименование – Киевский Гидромелиоративный Институт.

В составе трех факультетов – гидромелиоративного, гидротехнического и водоснабжения Киевский Гидромелиоративный Институт работал до 1939 г., когда все три факультета были слиты в один гидромелиоративный факультет.

В том же 1939 г. из Киевского института керамики и стекла был выделен торфомеханический факультет и в полном составе присоединен к Киевскому гидромелиоративному институту.

В 1940 г. на основании постановлений Совнархоза СССР и ЦК ВКП(б) при институте был вновь организован агромелиоративный факультет.

Таким образом к началу 1940/41 учебного года Киевский Гидромелиоративный институт имел уже три факультета: гидромелиоративный, агромелиоративный и торфомеханический.

В период временной оккупации г. Киева, с 19 сентября 1941 г. по 5-е ноября 1943 г. немецко-фашистские варвары нанесли институту огромный ущерб. Несмотря на это институт, благодаря огромной помощи Партии и Правительства с 8-го ноября 1943 года начал восстанавливать свои кабинеты и лаборатории и с января месяца 1944 г. уже приступил к нормальной учебной работе.

В мае 1947 года, на основании постановления Совета Министров СССР от 14 апреля того же года „О главном управлении водного хозяйства СССР“ в институте были закрыты факультеты – торфомеханический и агромелиоративный и вновь открыты два факультета – строительства малых и средних гидроэлектростанций и лесомелиоративный.

В Августе того же 1947 г. лесомелиоративный факультет был передан Киевскому Лесохозяйственному Институту.

Факультеты института укомплектованы высококвалифицированными профессорами, доцентами и преподавателями – общим количеством 61 человек.

Кафедры института возглавляют видные ученые, в том числе один член-корреспондент Академии наук УССР, 5 профессоров (в том числе 3 доктора технических наук), 12 доцентов (в том числе 11 кандидатов технических наук).

В составе членов кафедр состоят два доктора технических наук, 7 кандидатов технических наук и 6 доцентов.

Кафедрой гидравлики руководит член-корреспондент АН УССР, доктор технических наук профессор СУХОМЕЛ Г. И., имеющий 47 опубликованных научных работ – в том числе – 1 учебник для ВТУЗов, 1 учебник для техникумов, 3 пособия для студентов ВТУЗов и 1 пособие для инженеров [...].

Кафедрой гидрологии руководит доктор технических наук, профессор ОГИЕВСКИЙ А. В., опубликовавший 114 научных работ [...].

Кафедрой гидротехнических сооружений руководит доктор технических наук профессор ТЕРПУГОВ Н. В., опубликовавший 65 работ [...].

Професор кафедры гидротехники, доктор технических наук ПЫШКИН Б. А. опубликовал 69 работ [...].

Професор кафедры гидрологии, доктор геолого-минералогических наук ДРАННИКОВ А. М. опубликовал 24 работы [...].

Кафедрой строительных материалов и работ руководит профессор ГАПОНОВ И. И., опубликовавший 14 научных работ из области гидротехнических сооружений.

Кафедрой организации и механизации гидромелиоративных работ руководит профессор НИКИФОРОВ В.М.

До закрытия в 1947 г. агрономелиоративного факультета в институте работали: действительный член АН УССР, доктор сельскохозяйственных наук ДУШЕЧКИН А.И., член-корреспондент АН УССР, доктор сельскохозяйственных наук ТЮЛЕНЕВ Н.А., член-корреспондент АН СССР профессор – доктор ВИЛЕНСКИЙ Д.Г., профессор, доктор биологических наук ОКСНЕР А.Н. и др. видне ученые.

Среди окончивших институт имеется Герой Социалистического Труда инженер-гидротехник АВРАМЕНКО Г.Я. и лауреат Сталинской премии кандидат технических наук – преподаватель института тов. СИЛИН Н.А. и много других видных украинских советских и партийных работников.

В настоящее время коллектив института работает над проблемами:

- а) комплексное использование малых рек;
- б) орошение юга УССР [...];
- в) расчетные нормы поверхностного стока.

Непосредственно институтом было издано лишь небольшое количество научных работ, учебников и учебных пособий. Труды профессорско-преподавательского состава института публиковались различными государственными организациями.

Всего за время существования института здано выполненных профессорско-преподавательским персоналом института 334 научных работ, в том числе 15 учебников и учебных пособий.

Киевский гидромелиоративный институт имеет два факультета: гидромелиоративный и строительства малых и средних

гидроэлектростанций и является на Украине единственным вузом, выпускающим высококвалифицированных специалистов в области гидромелиоративного и гидроэнергетического строительства.

Гидромелиоративный факультет выпускает инженеров-гидротехников по производству изысканий, проектированию и строительству:

- а) осушительных и оросительных систем;
- б) прудов, водохранилищ, шлюзов и других гидротехнических сооружений на малых и средних реках;
- в) водоснабжения – питьевого и технического населенных мест, колхозов, совхозов и машинотракторных станций.

Факультет строительства гидроэлектростанций выпускает инженеров-гидротехников по производству изысканий, проектированию и строительству малых и средних гидроэлектростанций.

За все время своего существования институтом выпущено 1573 инженера, из них:

а) инженеров-гидротехников	1209 чел.
б) инженеров культур-техников и агрономелиораторов	231
в) инженеров-землеустроителей	104
г) инженеров-торфомехаников	29
Итого:	1573 чел.

Из этого количества за время Отечественной войны выпущено 66 инженеров и в послевоенное время – 133 инженеров.

В довоенный период подготовки аспирантов с 1932 г. занимались кафедры мелиорации, гидротехники, гидрологии и гидравлики.

Всего было подготовлено:

- а) по кафедре гидротехники 10 аспирантов
- б) гидрологии 4
- в) гидравлики 4
- г) мелиорации 3.

За время существования института из числа инженеров, окончивших институт, имеется 28 кандидатов технических наук. В настоящее время имеется аспирантов [...] 7 человек.

На 1/IX-1948 года общее число студентов составляло по гидромелиоративному факультету 407 человек и на первых трех

курсах факультета гидроэлектростанций – 147 человек, а всего 554 человека.

До Великой Отечественной войны институт располагал общежитием в Киевском студенческом городке на 600 мест. Во время войны общежитие было разрушено [...]. В настоящее время заканчивается строительство студенческого общежития первой очереди на 300 человек.

Библиотека института, созданная на протяжении десятилетий и насчитывающая около 100.000 томов технической, социально-экономической и художественной литературы, сожжена немцами во время Великой Отечественной войны. В настоящее время в библиотеке имеется 26.722 томов, из них: научной литературы и учебников – 14.753 тома [...].

(ДАРО. – Ф. Р-1188. – Оп. 8. – Спр. 57. – Арк. 6–16)

Наказ про перейменування Київського гідромеліоративного інституту (1957 р.)

Приказ Министра высшего образования СССР №1335
г. Москва 21 декабря 1957 г.

О переименовании Киевского Гидромелиоративного Института в связи с ходатайством Министерства высшего образования УССР

Приказываю:

Переименовать Киевский Гидромелиоративный Институт в Киевский институт инженеров водного хозяйства.

В. Елютин.

(ДАРО. – Ф. Р-1188. – Оп. 8. – Спр. 184. – Арк. 5)

Постанова Ради Міністрів УРСР про переведення до м. Ровно Київського інституту інженерів водного господарства

Київському інституту інженерів
водного господарства,
м. Київ, Рейтарська, 37

РАДА МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ПОСТАНОВА № 610

28 квітня 1959 року
м. Київ

Про переведення до м. Ровно Київського інституту інженерів водного господарства

Рада Міністрів Української РСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Перевести в 1959 році Київський інститут Інженерів водного господарства Міністерства вищої освіти УРСР до м. Ровно.
2. Зобов'язати Міністерство вищої освіти УРСР, Держплан УРСР і Міністерство фінансів УРСР до 15 травня 1959 року подати на затвердження Ради Міністрів УРСР план заходів і графік переведення Київського інституту інженерів водного господарства в м. Ровно, а також фінансові розрахунки на витрати, зв'язані з переведенням цього інституту.

Голова
Ради Міністрів УРСР

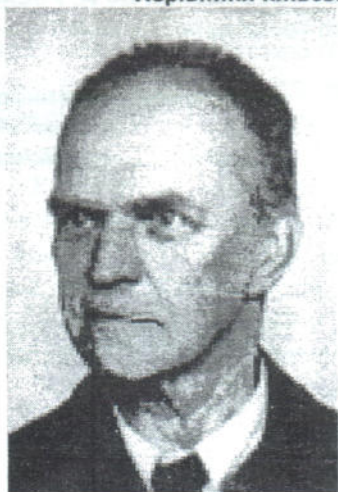
Н. Кальченко

Керуючий справами
Ради Міністрів УРСР

Я. Сірченко

Одержано 4.V.59 р.

Керівники київського періоду (1915–1959 рр.)

Фармаковський
Володимир Володимирович
1915–1920 рр.
директор КССГУ, професор КПІ

Крамаренко Л.П.
1920–1922 рр.
директор КСГТ

Нерехтський В.Д.
1922–1923 рр.
директор КМТ

Ветров Олександр Якович
1923–1927 рр.
директор КМТ, з 1924 р. КІМТ

Михайлов Іван Євгенович
1927-1928 рр.
директор КМЗП
директор КЗТ 1922-1927 рр.

Мазуркевич Григорій Савович
1928-1930 рр.
директор КСГІ

Луковський М.П.
27.08.1930-27.12.1930 рр.
директор КГМІ

Горбач Сергій Петрович
1930-28.01.1934 рр.
директор КГМІ

Гзовський Іван Сильвестрович
1934-8.10.1934 рр.
директор КГМІ

Коротун Семен Терентійович
1934-1936 рр.
директор КГМІ

Бобко С.К.
січень 1936-29.09.1937 рр.
директор КГМІ

Горєцький Євдоким Іванович
22.03.1938-14.08.1941 рр.
директор КГМІ

Сніцар Я.Е.
жовтень 1941 – червень 1943 рр.
директор КГМІ (фото 1931 р.)

Скоблiков Павло Андрiйович
1.12.1943-1947 рр.
директор КГМІ

Салата П.В.
1947-1948 рр.
директор КГМІ

Семенов Кость Семенович
1948 р.
директор КГМІ

Власов Михайло Васильович
1948-1949 рр.
т.в.о. директора КГМІ

Семенов Кость Семенович
1949-1959 рр.
директор КГМІ, КІІВГ,
з 1959 р. – ректор УІІВГ

Наукове видання

Вергунов Віктор Анатолійович
Гром Віктор Миколайович
Кагамлик Світлана Романівна
Коваленко Сергій Миколайович
Московченко Володимир Федорович
Семещук Віра Мелетіївна
Філіпович Єва Олександрівна
Філіпович Юрій Юрійович
Ховрич Сергій Миколайович
Цибульський Валерій Іванович

**З ІСТОРІЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ:
100-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВОДНОГО
ГОСПОДАРСТВА ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ**

За редакцією В.М. Грома, В.І. Цибульського

Монографія

Технічний редактор

Г.Ф. Сімчук

Підписано до друку 12.05.2015 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Папір друкарський № 1. Гарнітура Times. Друк різнографічний.
Ум.-друк. арк. 8,4. Обл.-вид. арк. 8,8.
Тираж 300 прим. Зам. № 4472.

*Видавець і виготовлювач
Редакційно-видавничий відділ
Національного університету
водного господарства та природокористування
33028, Рівне, вул. Соборна, 11.*

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
РВ № 31 від 26.04.2005 р.*

